

Maija Valonen

KULTTUURIHISTORIALLISTI MERKITTÄVÄN TEOLLISUUSYMPÄRISTÖN
UUELLEENKÄYTTÖ

- KULTTUURIHISTORIALLISTEN ARVOJEN SELVITTÄMINEN

Kankaan paperitehdas

Pro gradu –tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Taidehistoria
Syksy 2011

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen	Laitos – Department Taiteiden ja kulttuurin tutkimus
Tekijä – Author Maija Valonen	
Työn nimi – Title Kulttuurihistoriallisesti merkittävän teollisuusympäristön uudelleenkäyttö - Kulttuurihistoriallisten arvojen selvittäminen Kankaan paperitehdas	
Oppiaine – Subject Taidehistoria	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year 11-2011	Sivumäärä – Number of pages 91 + 15 liitesivua
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Pro gradu -tutkielman tavoitteena oli tutkia vanhan teollisuusalueen uudelleenkäyttöön liittyvää arvottamista kulttuurihistoriallisten arvojen näkökulmasta. Työn empiirisen osan tutkimuskohteeksi valikoitui Jyväskylän keskustan läheisyydessä sijaitseva Kankaan paperitehdas, jonka uudelleen käyttöönottoa suunniteltiin samanaikaisesti tutkielman tekemisen kanssa.</p> <p>Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kohteiden suojelua ja arvottamisesta ohjataan lainsäädännön ja viranomaissuositusten avulla. Rakennusten ja maiseman suojeluun liittyvän lainsäädännön myötä tutkielmassa perehdyttiin erityisesti maankäyttö- ja rakennuslakiin sisältyvään kaavoitukseen, jonka kautta teollisuusympäristöjen suojelu hoidetaan ensisijaisesti. Kaavamerkintöjen rajatessa teollisuusalueella sallitun toiminnan ainoastaan teollisuuden käyttöön, alueen uudelleen käyttöönotto edellyttää kaavojen päivittämistä yleensä myös tästä johtuen.</p> <p>Kaavamerkintöjen yksityiskohtaisuus vaihtelee eri kaavatasojen välillä. Maakuntakaavan keskittyessä valtakunnallisesti merkittäviin kohteisiin yleis- ja asemakaava säätelevät tarkemmin teollisuusalueiden maisemaa ja niillä sijaitsevia rakennuksia. Kankaan paperitehtaan oltua jo entuudestaan maakuntakaavassa vaalimisen arvoinen teollisuusympäristö, alueen uudelleen käyttöönottoon tarvittavat päivitykset tarvittiin yleis- ja asemakaavoille.</p> <p>Tutkielman tekemisen aikaan Jyväskylän kaupunki työsti parhaillaan aluetta koskevaa osayleiskaavaa. Kaavoituksen avuksi on luotu erilaisia työkaluja kuten kaavoituksen päätöksenteon tueksi tarvittavat selvitykset. Kankaan paperitehtaan osayleiskaavan osalta selvityksiä tarvittiin muun muassa alueen maisemaan ja viheralueisiin, rakennettavuuteen ja rakennuksiin liittyen. Tutkielman kanssa samanaikaisesti valmistunut, Kankaan paperitehdasta koskeva selvitysaineisto oli työn yksi keskeisimmistä tutkimusmateriaaleista.</p> <p>Teollisuusalueen kulttuurihistorialliset arvot linkittyvät alueen historiallisiin ja rakennushistoriallisiin arvoihin, sen säilyneisyyсарvoihin sekä rakennustaiteellisiin, esteettisiin ja visuaalisiin arvoihin. Yleensä arvotettavassa kohteessa on useita erityyppisiä arvoja, jolloin ryhmityksiä käytetään rinnakkain. Kankaan paperitehtaan kulttuurihistorialliset arvot määrittyivät kahdeksan eri selvityksen perusteella, joista keskeisimpinä mainittakoon rakennusinventointi sekä maisema- ja viheralue selvitys. Näiden perusteella alueelta löytyy muun muassa seitsemän kulttuurihistoriallisesti arvokasta rakennuskokonaisuutta, kaksi muistomerkkiä sekä historiallinen maisema Tourujoen laaksossa.</p> <p>Kulttuurihistoriallisten arvojen määrittäminen ei yksinään riitä arvojen säilymiseen, vaan ne on huomioitava myös uudelleen käyttöönoton eri vaiheissa. Kaupunkisuunnittelun tapahtuessa pitkällä aikajänteellä, tässä tutkielmassa ei ollut mahdollista tutkia arvojen säilymistä koko projektin ajalta. Osayleiskaavatason päätöksenteon tueksi tehtyjä selvityksiä hyödynnettiin kuitenkin kattavasti ainakin Jyväskylän kaupungin 01.07.-07.11.2011 järjestämän ideakilpailun taustamateriaalina, jonka tavoitteita ja arvosteluperusteita tarkasteltiin tutkielmassa suhteessa alueen kulttuurihistoriallisiin arvoihin. Ideakilpailun tulokset julkistetaan helmikuussa 2012.</p>	
Asiasanat – Keywords teollisuusympäristö, kulttuurihistorialliset arvot, rakennusinventointi, rakennushistoriaselvitys, teollisuusrakennusten suojelu, Kankaan paperitehdas, Tourujoen ennallistaminen	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto (JYX)	
Muita tietoja – Additional information -	

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimuksen tavoite, rajaus ja menetelmät	3
1.2	Keskeiset käsitteet	4
1.3	Tutkimusmateriaali ja tärkeimmät lähteet	5
2	TEOLLISUUSYMPÄRISTÖN UUELLEENKÄYTTÖSUUNNITTELUN LÄHTÖKOHDAT	7
2.1	Kulttuurihistorian arvottamisen etiikasta	9
2.2	Kulttuurihistorialliset arvot	10
2.3	Teollisuusympäristön arvottamisesta	12
3	KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT LAINSÄÄDÄNNÖSSÄ JA VIRANOMAISUOSITUKSISSA	14
3.1	Teollisuusympäristön uudelleenkäyttö kaavoituksessa	15
3.2	Uudelleenkäyttöön tarvittavat lupa-asiakirjat	18
3.3	Suojelun erityismääräykset	22
4	TEOLLISUUSYMPÄRISTÖN KULTTUURIHISTORIALLISTEN ARVOJEN SELVITTÄMINEN	23
4.1	Kulttuurihistorialliset arvot kaavoituksessa	24
4.2	Kulttuuriympäristön ympäristövaikutusten arviointi	26
4.3	Keskeiset selvitykset	27
5	KANKAAN ALUEEN UUELLEENKÄYTTÖSUUNNITELMA	31
5.1	Tulevaisuuden visio	31
5.2	Kaavoituksen nykytilanne ja vaikutusten arviointi	33
5.3	Käytännön toteutus ja alustava aikataulu	34

6	KANKAAN PAPERITEHDASALUEEN KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT	37
6.1	Kulttuurihistoriallisia arvoja käsittelevät selvitykset	37
6.2	Tehdasalue ja sen ympäristö	42
6.3	Tehdasalueella olevat rakennukset ja rakennelmat	47
6.3.1	Vanha paperitehdas	48
6.3.2	Uusi paperitehdas	57
6.3.3	Paloasema	59
6.3.4	Pääkonttori	60
6.3.5	Höyryvoima-asema ja piippu	62
6.3.6	Muuntamo	64
6.3.7	Vesivoimalaitos	65
6.3.8	Vedenpuhdistamo ja tekniset apurakenteet	66
7	KANKAAN ALUEEN IDEAKILPAILUN TAVOITTEET PAPERITEHDASALUEEN NÄKÖKULMASTA	67
7.1	Ideakilpailun päätavoitteet ja käytettävyysskonseptit	67
7.2	Ideointiprojekti Kaupungin Kangas	69
7.3	Muita välillisiä toiveita tehdasalueen uudelleenkäyttöön	72
8	POHDINTAA JA JOHTOPÄÄTÖKSIÄ	75
	LÄHTEET	87
	LIITTEET	
	Liite 1 Ympäristöhallinnon määrittelemä peruslista kaavakohtaisen vaikutuslistan laadinnan lähtökohdaksi	
	Liite 2 Kankaan paperitehtaan kartta	
	Liite 3 Kankaan paperitehtaan vuodet	
	Liite 4 Kankaan paperitehtaan alueella olevat rakennukset keväällä 2011	
	Liite 5 Kankaan paperitehdasalueen rakennukset keväällä 2011 - Valokuvat	
	Liite 6 Yhteenveto vanhojen tehdasrakennusten käytettävyyden ja kulttuurihistoriallisten arvojen arvotuksista	
	Liite 7 Yhteenveto vanhojen tehdasrakennusten purkamisen ja nollassoon korjaamisen kustannusarvioista	

1 JOHDANTO

Tyhjiksi jääneiden teollisuusrakennusten uudelleenkäyttö on vilkastunut viimeisten 20-30 vuoden aikana. Rakennemuutoksen myötä tyhjiksi jääneitä vanhoja teollisuusrakennuksia on muutettu muun muassa liiketiloiksi, yksityisasunnoiksi tai hotelleiksi. Niin sanotuista loft-henkisistä asunnoista on tullut jopa niin kysytyjä, että rakennuttajat ovat päätyneet rakentamaan täysin uusia teollisuusrakennusten henkisiä taloja asuinkäyttöön. Täysin omavaltaisesti vanhojen teollisuusympäristöjen tai -rakennusten käyttötarkoitusta ei kuitenkaan voida muuttaa, sillä uudelleenkäyttöä on pyritty valvomaan ja rajoittamaan kulttuuriperinnön vaalimisen ja suojelun nimissä.

Yksi uudelleen käyttöön otettava, kulttuurihistoriallisesti merkittävä tehdasalue on Kankaan paperitehdas, aiemmalta nimeltään Lohikosken paperitehdas, joka aloitti toimintansa Jyväskylässä vuonna 1874. Tehdas toimi lukuisista kohtaamistaan vaikeuksista huolimatta kannattavana aina lopettamiseensa asti vuonna 2010. Taloudellisten vaikeuksien ja paperiteollisuuden rakennemuutosten myötä tehdas on vaihtanut niin yhtiömuotoa kuin omistusta useaan otteeseen. Suomalaisen omistajien kuten G.A. Serlachius Oy:n, Metsä-Serla Oy:n ja lopulta M-Real –konsernin jälkeen yhtiö myytiin vuonna 2008 eteläafrikkalaiselle Sappi Limited –konsernille, joka päätyi sulkemaan Kankaan tehtaan vuoden 2010 alussa. Muutamaa vuotta aikaisemmin M-Real Oyj:n kanssa tehdyn kaupan yhteydessä myyjälle oli kuitenkin jätetty oikeus ostaa paperitehtaan kiinteistöt takaisin Sappi Finland I Oy:ltä, mikäli tehtaiden toiminta jostakin syystä keskeyttäisi. M-Real Oyj:n ilmoitettua kiinnostuksensa ostaa takaisin Kankaan paperitehtaan alueen, Jyväskylän kaupunki päätti käyttää etuosto-oikeuttaan tehtaan tiloihin ja omistaa nyt tietyt Kankaan paperitehtaan rakennukset maa-alueineen. Kaupungin omistaman tehdasalueen pinta-ala on noin 27 hehtaaria. (Kangas nyt 2011, JKL Kangas.)

Jyväskylän kaupungin intresseissä on luoda alueelleen vetovoimaisia asunto- ja työpaikka-alueita kilpailukykyensä ja asukkaiden viihtyvyyden varmistamiseksi (Jyväskylän kaupungin kaavoituskertomus 2010). Kankaan paperitehtaan alue tarjoaa tähän tarkoitukseen potentiaaliset puitteet. Jyväskylän kaupungin keskustan välittömässä läheisyydessä sijaitsevan tehdasalueen ollessa suomalaisen paperiteollisuuden näkökulmasta kulttuurihistoriallisesti merkittävä paikka, sen käyttöönottoon vaikuttavat kaupungin suunnittelutoimen lisäksi suojeluun liittyvä lainsäädäntö ja viranomaistahojen suositukset.

Jyväskylän kaupungin vuoden 2010 kaavoituskertomuksen mukaan Kankaan alueen osayleiskaavatyön yhteydessä järjestään avoin alueen suunnittelun ideakilpailu. Kaupunki teetti uudelleenkäyttömahdollisuuksien kartoittamiseksi erilaisia selvityksiä Kankaan

paperitehdasympäristöstä, joiden avulla projektin ohjausryhmä määrittä, missä raameissa toteutettava ideakilpailu järjestettiin. Kaupungin teettämän selvitystyön tulokset julkaistiin vuoden 2011 kesän ja syksyn aikana, ja ideakilpailu järjestettiin 01.07.-07.11.2011.

Tämän opinnäytetyön on tarkoitus tutkia, miten kulttuurihistorialliset arvot määrittävät uudelleen käyttöönoton taustaksi tehtävissä selvityksissä, minkä tyyppisissä selvityksissä arvoja huomioidaan ja miten arvoja arvotetaan. Arvojen määräytymistä tutkitaan käytännössä Kankaan paperitehtaan ideakilpailua varten tehdyn selvitysmateriaalin pohjalta. Selvitystyön keskeisenä päämääränä on varmistaa arvojen huomioiminen osana uudelleen käyttöönoton suunnittelutyötä. Tästä johtuen opinnäytteessä tutkitaan myös, miten kulttuurihistorialliset arvot sisällytettiin osaksi Kankaan paperitehtaan ideakilpailun tehtävänantoa. Vertailtavuuden mahdollistamiseksi työssä perehdytään ensin selvitysten pohjalle tehtävän arvottamisen periaatteisiin.

1.1 Tutkimuksen tavoite, rajaus ja menetelmät

Opinnäytteen tavoitteena on selvittää kulttuurihistoriallisesti merkittävän tehdasalueen uudelleenkäyttöön liittyvän arvottamisen problematiikkaa empiirisen tapaustutkimuksen kautta. Tavoitteena on tutkia arvotukseen liittyvää prosessia perehtymällä valitun kohteen luonteeseen ja arvostusprosessiin vaikuttaviin tekijöihin. Kulttuurihistoriallisten arvojen muodostuessa tapauskohtaisesti monimuotoisen arvostusprosessin kautta tutkimuskohteen yksityiskohtainen tunteminen ja prosessin laaja ymmärtäminen on tavoitteiden kannalta keskeistä. Tutkimusstrategiana tapaustutkimus tukee näitä tavoitteita.

Työn tutkimuskohteeksi valittiin yksi yksittäinen kokonaisuus, Kankaan paperitehdas. Kankaan paperitehdas edustaa tutkimusongelman kannalta kuvaavaa teollisuusympäristöä sen lukeutuessa Museoviraston nimeämiin kulttuurihistoriallisesti arvokkaihin teollisuusympäristöihin (vrt. Putkonen 1988). Koska yksittäisen kohteen perusteella ei arvostusprosessista voida luoda yhtä, yleispätevää mallia, tämän tutkimuksen tavoitteena on paneutua Kankaan paperitehtaan arvostusprosessiin mahdollisimman kokonaisvaltaisesti ja kuvata totuudenmukaisesti yhtä mahdollista tapaa toteuttaa arvostusprosessia.

Kankaan paperitehdas valikoitui tutkielman kohteeksi paitsi edustavuutensa myös ajankohtaisuutensa vuoksi, sillä tehdasalueen kulttuurihistoriallisia arvoja määritetään alueen osayleiskaavatyöskentelyn pohjalle samanaikaisesti tutkimuksen tekemisen aikaan. Kankaan paperitehdasalueeseen liittyvien kulttuurihistoriallisten arvojen määrittämiseen liittyvään arvostusprosessiin perehdytään kohteen osayleiskaavavaiheen tueksi tehtävien selvitysten kautta. Empiirisen osan ohella työssä käsitellään uudelleenkäyttöön liittyvää lainsäädäntöä ja ohjeistusta sekä päätösten tueksi tehtävää selvitystyötä. Tutkittavan aineiston luonteesta johtuen materiaalin analysointi tapahtuu laadullisesta näkökulmasta. Tapaustutkimus toteutetaan kokonaistutkimuksena, minkä johdosta työssä huomioidaan kaikki Kankaan paperitehtaan kulttuurihistoriallisiin arvoihin liittyvät dokumentit. Tehtaasta tarvittut, valmiit dokumentit on arkistoitu Keski-Suomen museoon.

Tutkielman aikataulun ja laajuuden puitteissa työ rajataan käsittelemään Kankaan paperitehtaan aluetta koskevan osayleiskaavavaiheen suunnittelun pohjalle tehtäviä selvityksiä ja niissä esiintyviä kulttuurihistoriallisia arvoja, jolloin alustavan suunnittelukilpailun tulosten purku sekä alueen konkreettinen käyttöönoton toteutus jäävät työn ulkopuolelle. Näin tutkimusongelmiksi määrittyvät millaista taustatyötä tarvitaan kulttuurihistoriallisesti merkittävän tehdasympäristön uudelleenkäytön

toteuttamiseksi Suomessa, miten kulttuurihistorialliset arvot muodostuvat sekä miten tällainen materiaali huomioidaan uudelleenkäytön suunnittelun toimeksiannossa. Teollisuusympäristöjen omistajien ollessa usein kaupunkeja tai kuntia, valtion kiinteistövarallisuuteen kuuluvien kohteiden erityismääräyksiä ei huomioitu.

1.2 Keskeiset käsitteet

Arvot ja arvottaminen

Rakennetun kulttuuriympäristön ja kulttuurimaisemien arvon määrittämisessä eli arvottamisessa huomioidaan muun muassa kohteen historialliset, rakennushistorialliset, arkkitehtoniset, rakennustekniset, taiteelliset ja maisemalliset arvot, jotka arvotetaan vakiintuneiden kriteerien pohjalta. Alueiden ja kohteiden hoito ja suojelu perustuvat tunnistettuihin arvoihin ja niiden valtakunnalliseen, maakunnalliseen tai paikalliseen merkittävyyteen.

Inventointi ja rakennusinventointi

Inventointi on järjestelmällistä tiedon hankintaa ja tallentamista maisemasta, rakennetusta ympäristöstä, muinaisjäänöksistä tai perinnebiotoopeista. Inventointimateriaali kootaan kirjallisuuden, rekistereiden ja muiden arkistoaineistojen lisäksi maastokäynneillä ja saadut tulokset kerätään lopuksi yhdeksi raportiksi. Inventoinnissa kerätään, järjestetään ja tuotetaan tietoa esimerkiksi kulttuuriympäristön nykytilasta ja siihen johtaneista syistä. Rakennusinventointi on yksittäiseen rakennukseen ja sen sisätiloihin, materiaaleihin ja kiinteään sisustukseen kohdistuva inventointi.

Kulttuurimaisema

Kulttuurimaisema muodostuu luonnon ja ihmisen yhteisvaikutuksesta. Sen visuaalinen ilme koostuu niin sanotuista maiseman perustekijöistä, elollisista ja elottomista elementeistä, joita ihminen ja luonto on muokannut ajan saatossa. Kulttuuri- ja perinnemaiseman käsitteet ovat osin päällekkäiset, mutta yleisesti kulttuurimaisema on perinnemaisemaa laajempi kokonaisuus. Perinnemaisema on perinteisten elinkeinojen ja maankäyttötapojen muovaama alue, jonka historialliset piirteet ovat säilyneet.

Kulttuuriympäristö

Ympäristö, jonka ominaispiirteet ilmentävät kulttuurin vaiheita sekä ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta ennen ja nyt. Kulttuurimaisema ja rakennettu kulttuuriympäristö tarkentavat kulttuuriympäristön käsitettä. Siihen kuuluvat myös muinaisjäänökset ja perinnebiotoopit.

Kuntotutkimus ja kuntoarviointi

Kuntotutkimuksella ja kuntoarvioinnilla tarkoitetaan rakennuksen, rakennelman tai kiinteistöön kuuluvien laitejärjestelmien yksityiskohtaista tutkimista korjaustarpeiden täsmentämiseksi. Kuntotutkimuksessa otetaan näytteitä ja tehdään mittauksia myös rakenteiden sisältä, kuntoarvio perustuu puolestaan enimmäkseen aistinvaraisiin ja kokemusperäisiin tiedonkeruumenetelmiin. Kuntoarviota voidaan käyttää kunnossapitosuunnitelman tai korjausohjelman lähtötietoina, joskus myös suoraan kunnossapitosuunnitelmana.

Rakennettu kulttuuriympäristö ja rakennusperintö

Rakennettu kulttuuriympäristö muodostuu yhdyskuntarakenteesta, rakennuksista sisä- ja ulkotiloineen, pihoista, puistoista sekä erilaisista rakenteista. Rakennusperinnöllä tarkoitetaan erityisesti vanhoja rakennuksia.

Selvitys ja rakennushistoriaselvitys

Selvitykseen kuvataan ja selvitetään alueen tai kohteen historia, ominaisuudet, toiminnan tai fyysisten piirteiden muutokset muun muassa maastokäyntien ja arkistolähteiden pohjalta. Selvitys sisältää yleensä johtopäätöksiä ja yhteenvetoja alueiden tai kohteiden arvosta. Esimerkiksi rakennushistoriaselvitykseen selvitetään rakennusryhmän, rakennuksen tai sen osan historia, käytön muutokset ja fyysiset ominaisuudet arkistomateriaalin ja kenttätöiden avulla.

Teollisuusympäristö

Teollisuusympäristöön kuuluvat tuotantoketjun rakennukset ja työväenasuntoalueet. Varhaisinta teollisuutta Suomessa edustavat 1600-luvulta lähtien syntyneet rautaruukit, vaikkakin varsinainen teollistuminen alkoi 1800-luvun puolivälissä tekstiiliteollisuuden ja sitä seuranneen metsäteollisuuden myötä.

1.3 Tutkimusmateriaali ja tärkeimmät lähteet

Tutkintotyön aineisto pohjautuu tehdasrakennuksen uudelleenkäyttöä ohjaavaan lainsäädäntöön ja viranomaisohjeistuksiin. Kansallisen lainsäädännön ohella keskeisiä ohjeistuksia aiheesta on antanut erityisesti Museovirasto ja ympäristöministeriö, joiden ohjeita ja näkemyksiä hyödynnetään työn keskeisinä lähteinä. Teollisuusrakennukset on noteerattu Suomessa osana kulttuurihistoriallisesti merkittävää rakennusperintöä vasta 1970-luvulta huomion pääpainon keskittyttyä asuinrakentamiseen sekä julkisiin rakennuksiin. Tästä johtuen suuri osa esimerkiksi suojelua ja suosituksia käsittelevästä materiaalista koskee enemmän tällaisten rakennusten tai maiseman säilyttämistä kuin varsinaisia teollisuusrakennuksia tai niiden ympäristöä. Työssä huomioidaan siten

viranomaistahojen ohjeistuksia nimenomaisesti teollisuusrakennuksiin ja –ympäristöihin soveltuvien osin.

Jyväskylän kaupungin kevään ja kesän 2011 aikana teettämät selvitykset Kankaan paperitehtaan alueen osayleiskaavan päivittämiseksi ja alueen ideakilpailun taustamateriaaliksi toimivat työn yhtenä keskeisimmistä lähteistä. Työssä hyödynnetään myös Keski-Suomen museon rakennusosaston arkistoon kerättyä materiaalia Kankaan paperitehtaaseen liittyen. Tärkeän osan työn tutkimusmateriaaliin tuo Kankaan alueen ohjausryhmään kuuluvien Jyväskylän kaupungin Kaupunkirakennepalvelut/Kaavoituksen (jäljempänä Jyväskylän kaupunkirakennepalvelut) hankejohtaja Anne Sandelinin, suunnitteluarkkitehti Pirjo Heinäsen sekä rakennusinsinööri Erkki Jaalan haastattelut touko-kesäkuussa 2011. Työn liitteenä esitetyt valokuvat otettiin talvella 2011 Kankaan paperitehtaalla tehtyjen vierailujen aikana.

Edellä mainittujen lisäksi Kankaan paperitehtaasta saatiin tietoa alueen rakennuskannasta tehdyistä inventoinneista ja Keski-Suomen museon lausunnosta vuodelta 2010. Työ lähteenä käytettävistä inventoinneista vanhempi toteutettiin Museoviraston ja silloisten Enso Oy:n sekä Metsäliitto-Yhtymän yhteistyönä viime vuosituhannen vaihteessa. Tutkijat Henrik Wager (Enso Oy 1997) ja Timo Kantonen (Metsäliitto-Yhtymä 2000) tekivät kyseisten metsäyhtiöiden toimipaikkojen rakennushistorialliset inventoinnit, joista Kantosen inventointi koskee myös Kankaan paperitehdasta. Kantosen tekemä inventointi tehtiin vuonna 2000, mutta omistustilanteen ja toimipaikkojen nimien muuttuttua raporttia päivitettiin näiltä osin vuonna 2002. Vuoden 2011 kevään ja kesän aikana Keski-Suomen museon rakennustutkimuksen amanuenssin, Saija Silénin tekemän rakennushistoriallisen selvityksen lisäksi työssä käytetään lähteenä Keski-Suomen museon 29.01.2010 päivättyä lausuntoa Jyväskylän Kankaan paperitehdasalueen rakennusperinnön suojeluarvoista ja teollisuusmaiseman suojeluun vaikuttavista arvoista. Kankaan paperitehtaan satavuotisjuhlan kunniaksi julkaistut historiikit (*Kankaan paperitehdas 1872-1901* vuodelta 1972 sekä *Kankaan paperitehdas 1902-1940* vuodelta 1975) käsittelevät ennen kaikkea paperitehtaan historiaa.

Suomalaisten teollisuusympäristöjen uudelleenkäyttöä käsittelevien teosten määrä on suhteellisen rajallinen. Ympäristöministeriön ja Museoviraston 1980-luvulla teettämä teollisuusympäristöjen inventointi ja sen tuloksena vuonna 1988 julkaistu tutkimusraportti *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt* on edelleen ainoa kaikki Suomessa toimivat pääteollisuusalat kattava esitys eri teollisuusympäristöistä ja -rakennuksista. Raportti sisältää noin 200 kohdetta 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa perustetuista teollisuusympäristöistä, joista yhtenä mainitaan myös Kankaan paperitehdas.

Uudelleen käyttöön otettuja tehdasalueita käsitellään muun muassa Tuija Mikkosen sekä Aino Niskasén väitöskirjoissa vuodelta 2005, joista kumpaakin hyödynnetään myös tämän pro gradu –tutkielman lähteinä. Molemmissa väitöskirjoissa huomion pääpaino keskittyy erityisesti teollisuusarkkitehtuuriin, jota Mikkosen väitöskirja tutkii 1940- ja 1950-lukujen teollisuusarkkitehtuurin ja yrityskuvan näkökulmasta, ja Niskasén työ Väinö Vähäsen tuotannon pohjalta. Näiden väitöskirjojen ohella teollisuusarkkitehtuurista on tehty myös pro gradu –tutkimuksia, kuten Tarja Kekäläisen työ W.G. Palmqvistin suunnittelemista teollisuusympäristöistä. Kankaan paperitehtaallekin teollisuusrakennuksia suunnitellut W.G. Palmqvist liittyy myös Tuomas Myrénin vuonna 2000 valmistuneeseen pro gradu -tutkielmaan Kaukaan rullatehtaasta. Keväällä 2011 julkaistiin kansainvälinen artikkelikokoelma vanhojen teollisuuskiinteistöjen arvostuksesta, jossa valotettiin muun muassa teollisuushistoriallisten kohteiden tekniikan historiaan liittyviä arvoja (*Reusing the Industrial Past by the Tammerkoski Rapids, Discussions on the Value of Industrial Heritage*).

2 TEOLLISUUSYMPÄRISTÖN UUDELLEENKÄYTTÖSUUNNITTELUN LÄHTÖKOHDAT

Kulttuurihistoriallisesti arvokkaan teollisuusympäristön uudelleenkäytön suunnittelu tulee tehdä ensisijaisesti kohteen ehdoilla ja siihen liittyvää historiaa kunnioittaen (Putkonen 1988, 75). Onnistuneeseen lopputulokseen pääsemiseksi suunnitteluprosessin taustalle edellytetään paitsi kohteen oman historian myös yleisen historian, rakennusperinnön, kulttuuriympäristön sekä paikallisten olosuhteiden hyvää tuntemusta (Härö & Forsius 2007, 54). Varsinkin suuret aluekokonaisuudet, joihin teollisuusalueet kuuluvat, vaativat erityistoimenpiteitä säilyttääkseen ominaisluonteensa. Tämä korostuu julkisessa omistuksessa olevien rakennusperintökohteiden siirtyessä yksityiseen omistukseen. (Rakennusperintöstrategia 2001, 38.)

Paras tapa säilyttää vanhat teollisuuskiinteistöt on käyttää niitä alkuperäistä vastaavassa toiminnassa (esim. Knapas 1999, 150; Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 113). Valitettavasti tämä on usein haasteellista, sillä tuotantouudistusten myötä tehostuneet tuotantokoneet edellyttävät suurempia tiloja, eikä kiinnostusta toimia vanhojen tehdasrakennusten tehdassaleissa löydy enää tarjontaa vastaavasti (Mikkonen 2005, 50). Uusien luontevien käyttömahdollisuuksien löytyminen on kohteen luonteen säilymisen kannalta ensiarvoisen tärkeää ja edellyttää usein eri toimijatahojen yhteistyötä. Rakennusten purkamista tulisi välttää, ja sille on aina esitettävä riittävät perusteet. (Rakennusperintöstrategia 2001, 37.) Ongelmat uuden käyttötarkoituksen löytämisessä voivat kuitenkin pahimmassa tapauksessa jopa kariuttaa teollisuusalueen alkuperäiset säilyttämisyrittäykset, kun riittävän kannattavaa ja tilojen kannalta luontevaa tarkoitusta

ei löydetä (Karvinen-Jussilainen & Tuppurainen 1984, 1). Tällaisten ongelmien välttämiseksi ja erilaisten vaihtoehtoisten toimintamuotojen löytämiseksi uudelleen käyttöön otettava teollisuusympäristö tulee inventoida. Parhaimmillaan inventointi luo pohjaa niin kaupunkisuunnittelijoiden kuin kansalaisten avoimelle keskustelulle uudelleenkäytön mahdollisuuksista. (Lounatvuori & Putkonen 2001, 130.)

Teollisuusympäristön päivitys kaavaan tulee yleensä aiheelliseksi viimeistään siinä vaiheessa, kun alue vapautuu teollisuuskäytöstä. Kaavamuutos tarvitaan, sillä kaavassa teollisuusalueeksi määritellyn alueen käyttötarkoitus on rajattu tiukasti teollisuuden ympärille, eikä se mahdollista ilman erillistä kaavamääräystä edes ravintolan tai kahvilan rakentamista alueelle (Asemakaavamerkinnät ja -määräykset 2003, 49). Asemakaava luo edellytykset alueen käytölle sekä tukee ja ohjaa kyseessä olevan ympäristön ja sillä olevien rakennusten kunnostusta ja korjausta. Kaavan tehtävänä on myös ohjata mahdollista täydentävää rakentamista. (Asemakaavamerkinnät ja -määräykset 2003, 113.) Kulttuurihistoriallisesti arvokkaalle teollisuusalueelle annettujen suojelutavoitteiden rajoissa teollisuusympäristön uudelleenkäyttö tulee suunnitella siten, että se tukee kaavan toiminnallisten ja kaupunkikuvallisten tavoitteiden toteutumista (Karvinen-Jussilainen & Tuppurainen 1984, 5).

Kulttuurihistoriallisesti arvokkaan teollisuusympäristön uudelleenkäytön suunnittelu-prosessi on syytä valmistella huolella, jotta kaikki oleelliset yksityiskohdat tulevat huomioitua asianmukaisesti ja tarvittavien lupien hankkimiseen on riittävästi aikaa. Suunnitteluun tarvittavien selvitysten tarve saattaa tulla vastaan niin alueen kaavoituksen kuin varsinaiseen käyttöön oton konkreettiseen toteutukseen liittyvän lupamenettelyn yhteydessä. Jo suunnittelun alkuvaiheessa onkin syytä varmistaa tehtävien selvitysten soveltuvuus prosessin eri vaiheisiin, jottei lähes päällekkäisiä selvityksiä tarvitse tehdä, vaan työmäärä voidaan optimoida kokonaisuuden kannalta kattavaksi ja mielekkääksi. Tarvittavien selvitysten määrä ja luonne määräytyvät tapauskohtaisesti sen perustella, mitä kussakin tilanteessa voidaan pitää olennaisena käyttötarkoituksen uudelleenmäärittämiseksi.

Karkeasti jaettuna teollisuusympäristön kannalta keskeiset selvitykset keskittyvät alueen ympäristöön sekä sillä sijaitseviin rakennuksiin. Selvitysten perusteella määritetään myös alueen mahdolliset kulttuurihistorialliset arvot, joiden suojeleminen ja säilyttäminen vaikuttavat olennaisesti uudelleenkäyttöprosessin eri vaiheisiin. Kohteen käyttötarkoitus tulisi päättää vasta, kun sen suojelutavoitteet ovat selvillä, jotta valittava uudelleenkäyttötarkoitus on linjassa kohteen kulttuurihistoriallisesti merkittävien elementtien kanssa, eikä sen luonne muutu olennaisesti (Mattinen 1997, 30). Museoviraston myöntämän suojeluesityksen taustamateriaaliksi tehtävä rakennushistoriaselvitys tai rakennusinventointi onkin yksi

kulttuurihistoriallisia arvoja sisältävän teollisuusympäristön uudelleenkäytön suunnitteluprosessin keskeisimpiä selvityksiä.

Erilaisten teollisuusympäristön ja erityisesti sillä sijaisevien rakennusten uudelleenkäyttövaihtoehtojen vertailussa on varsinaisten toiminnallisten vaihtoehtojen ohella huomioitava myös niihin liittyvät palo- ja henkilöturvallisuusehdot sekä niiden vaikutus tarvittavaan LVIS- tai muuhun rakennustekniikkaan. Museoviraston säilytys- tai suojelutavoitteet eivät välttämättä koske ainoastaan rakennuksen ulkosivuja tai ulkoisia pintoja, vaan yhtä hyvin esimerkiksi ikkunat, helat tai välipohjat saatetaan haluta säilyttää. Joidenkin säilytettävien elementtien kulttuurihistoriallinen arvo saattaa olla niissä käytetyissä vanhoissa materiaaleissa tai perinteisissä työtavoissa. (Mattinen 1997, 31-34.)

2.1 Kulttuurihistorian arvottaminen

Kulttuurihistoriallisten arvojen määrittäminen on haasteellinen prosessi, jonka painotukset ja arvot muuttuvat jatkuvasti yhteiskunnan muuttuessa. Vaikka kaikkiin kohteisiin liittyy paljon erilaisia arvoja, ei niitä kaikkia voida käytännössä säilyttää. Kulttuurihistoriallisten arvojen määrittämiseksi eri arvojen välillä joudutaan tekemään tilannekohtaisia painotuksia, jotka pahimmassa tapauksessa saattavat merkitä eri osapuolille eri asioita. Painotuksen määrittämiseksi on selvitettävä arvojen konteksti sekä niiden merkittävyys alueen kulttuurihistorian kannalta. Ammattitaitoisen lopputuloksen varmistamiseksi työ tulisikin teettää asiaan perehtyneellä inventoinnin tai taidehistorian ammattilaisella. (Nord 2002:5, 36.)

Jotta rakennusperinnön vaaliminen ja suojelu olisivat koko yhteiskunnan kannalta mielekkäitä, suojelutoimenpiteiden ja -tavoitteiden tulee perustua toteuttamisen tai tukemisen arvoisiin kulttuurihistoriallisiin arvoihin. Perusteltavien suojelukohteiden arvottaminen on aina valintojen tekemistä, sillä arvottamiseen liittyvä tai sen edellytyksiin vaikuttavia valintoja tehdään väistämättä hankkeen suunnittelun aloittamisesta alkaen; projektiin tehtävien inventointien sisällön määrittämisen tai niissä käytettyjen inventointimenetelmien valinnan ohella syntyvään lopputulokseen vaikuttavat myös vaikkapa käytettävien lähteiden valinta sekä valinnoista päättävien henkilöiden ammatillinen tausta. Kaikkien valintojen tulisi kuitenkin olla tietoisia ja perusteltavissa. (Härö & Forsius 2007, 53.)

Laajempaa kohdetta arvottaessa kaikki sen sisältämät osat tai alueet on huomioitava. Minimissään tehtävässä yhteenvedossa tulee perustella, miksi tietyt osat jäävät arvottamatta. Museoviraston suosituksen mukaan arviointi tulee tehdä ensisijaisesti

sanallisesti ja siinä on pyrittävä mahdollisimman suureen objektiivisuuteen ja neutraalin näkökulman esiintuomiseen. Ennen kaikkea arvottamisen tulisi olla osuva. (Härö & Forsius 2007, 54-57.)

Kulttuurihistoriaa tarkastellaan nimensä mukaisesti historian näkökulmasta, mutta tarkkaa rajaa menneen ja nykyisen välille ei ole määritelty. Ruotsissa arvottamisen aikarajaksi on ehdotettu noin 30 vuotta, ja se on myös linjassa Museoviraston näkemyksen kanssa. Näin perusselvitykset tulee ulottaa ainakin 1970-luvun ympäristöihin ja rakennuksiin, mutta myös sitä uudempia kohteita voi olla tarkoituksenmukaista ottaa mukaan arvottamisen piiriin. (Härö & Forsius 2007, 58.)

2.2 Kulttuurihistorialliset arvot

Kulttuurihistoriallisten arvojen arviointimalleja on maailmalla monia (vrt. esim. Nord 2002:5, 38). Suomessa arviointeja on määrittänyt Museovirasto Pohjoismaisten kulttuuriympäristön ympäristövaikutusten arvioinnista annettujen yhteisten ohjeiden mukaisesti (vrt. Nord 2002:5, 28-30). Seuraava kulttuurihistoriallisten arvojen ryhmitys kertoo, mihin seikkoihin arvottamisessa on Museoviraston mukaan aiheellista ja mahdollista kiinnittää huomiota. Arviointimallin eri ryhmät on nähtävä toisiaan täydentävinä ja rinnakkain hyödynnettävinä. (Härö & Forsius 2007, 54.)

Museoviraston määritelmän mukaan kohteen kulttuurihistorialliset arvot voidaan arvioida seuraavien ryhmien perusteella (Härö & Forsius 2007, 54):

1. Rakennushistorialliset arvot
2. Historialliset arvot
3. Säilyneisyysarvot
4. Rakennustaiteelliset, esteettiset ja visuaaliset arvot
 - a. Rakennustaiteelliset arvot
 - b. Ympäristölliset ja maisemalliset arvot
 - c. Identiteetti- ja symbolimerkitykset

1. Rakennushistorialliset arvot

Kohteen rakennushistorialliset arvot liittyvät sen tai sen osien sisältämään arkkitehtuurihistoriaan, rakennustekniikkaan, rakennusprosessiin tai siinä myöhemmin toteutettuihin korjauksiin tai muutoksiin. Rakennushistoriallinen arvo perustuu siis rakennukseen itseensä ja sen ominaisuuksiin. Rakennushistoriallisiin arvoihin lukeutuvat kohteen tyylhistorialliset ominaisuudet tai muut luonteenomaiset piirteet suhteutettuina

niiden tyypillisyyteen ja edustavuuteen. (Härö & Forsius 2007, 55.) Edustavuus kuvaa muun muassa sitä, kuinka hyvänä esimerkkinä kyseisestä rakennusryhmästä kohdetta voidaan pitää (Mattinen 1997, 20). Rakennusteknisten ja taloteknisten arvojen ohella rakennushistoriallisiin arvoihin lukeutuvat myös kaavoituksen historiaan ja kaupunkirakennustaiteen historiaan liittyvät arvot, kuten teollisuuskohteiden asemakaavalliset ratkaisut (Härö & Forsius 2007, 55).

Rakennusperinnön arvoa määriteltäessä korostetaan erityisesti kohteen alkuperäisyyttä ja aitoutta, kuten rakennuksen rakennusmateriaalien, rakennustekniikan ja rakennustavan autenttisuutta. Alkuperäisen käytön vaaliminen saattaa olla myös rakennussuojelun kannalta tärkeä tavoite. Suojeltujen kohteiden on annettava mahdollisimman kattava kuva valtion rakennuskannasta. (Mattinen 1997, 20.)

2. Historialliset arvot

Kohteeseen liittyvät historialliset arvot määrittyvät yleisen historiatuntemuksen kautta. Kohde saattaa ilmentää esimerkiksi jotakin historiallista prosessia, kehityskulkua tai ilmiötä, joiden historiallinen arvo on merkittävä. Yhteiskuntahistoriallisten arvojen ohella keskeisiä historiallisten arvojen osa-alueita ovat muun muassa teollisuus- ja tekniikan historia. (Härö & Forsius 2007, 55.)

Kohteen historiallinen arvo voi muodostua myös siihen liittyvien yksittäisten tapahtumien ketjusta, käytön vaiheista ja niistä seuranneista muutoksista. Tällöin puhutaan yleensä yksittäisten rakennusten tai rakennusryhmien yksilöllisestä historiasta, jolle on yksilöllisyytensä puitteissa vaikeaa ja tarpeetontakin antaa kohdetta laajempaa yleistä merkitystä. (Härö & Forsius 2007, 56.)

3. Säilyneisyysarvot

Säilyneisyysarvot liittyvät pitkälti historiallisiin arvoihin. Säilyneisyys kertoo ympäristössä tai kohteessa säilyneen alkuperäisen tai sen vaiheille olennaisten, ensi sijassa fyysisten ja toiminnallisten ominaispiirteiden säilymisasteesta suhteessa kohteen alkuperäisten tai sitä rikastuttaneiden arkkitehtonisten ja rakennusteknisten tavoitteiden ilmenemiseen arvioitavassa kokonaisuudessa. (Härö & Forsius 2007, 56-58; Mattinen 1997, 21.)

Säilyneisyys liittyy kohteen tai ympäristön käyttöön ja siinä tapahtuneisiin muutoksiin eli sen historialliseen kerroksisuuteen, minkä myötä tähän ryhmään lukeutuvat myös käytön jatkuminen sekä rakenteiden ja materiaalien kunto (Härö & Forsius 2007, 56-58). Monissa tapauksissa eri kerrostumien poistamiseen ei löydy riittäviä perusteita, sillä ajalliset kerrostumat ovat osa rakennusta ja sen käyttöhistoriaa. Eri aikoina toteutettujen muutosten jälkeen ei ole löydettävissä yhtä tiettyä menneisyydessä vallinnutta tilaa, johon

rakennus tai sen osa voitaisiin palauttaa, eikä riittävää tietoa hävinneistä yksityiskohdista ole säästynyt. (Mattinen 1997, 21.)

Rakennuksissa tapahtuneet muutokset voidaan tarvittaessa arvottaa laadullisesti (so. hyvä/huono, sopiva/sopimaton, säilytettävä/poistettava). Museovirasto ei kuitenkaan suosita arvioitavien kohteiden kategorista luokittelua eikä pisteyttämistä alati muuttuvien arvostuskäytänteiden takia, jotka ovat väistämättä sidoksissa kulloisenkin tiedon määrään, luonteeseen ja arvottamisen käyttöyhteyteen. (Härö & Forsius 2007, 56-58.)

4. Rakennustaiteelliset, esteettiset ja visuaaliset arvot

Yhteiskunnallisessa keskustelussa, arkkitehtuuri- ja taidekriitikkissä sekä tutkimuksessa yleisesti tunnustetut, mielellään dokumentoitavissa olevat kohteiden laadulliset arvot ja merkitykset muodostavat kohteen rakennustaiteelliset arvot. Rakennustaiteelliset arvot liittyvät usein rakennusten esteettisiin ulottuvuuksiin, arkkitehtuurin muodonantoon ja toiminnallisiin ratkaisuihin. Rakennustaiteellinen arvo saattaa liittyä myös rakennuksen yksittäisiin osiin – erityisesti arvokkaisiin sisätiloihin tai sen julkisivujen koristeluun tai sen yksityiskohtiin liittyviin elementteihin. (Härö & Forsius 2007, 57.)

Kohteen ympäristölliset ja maisemalliset arvot muodostuvat kaupunkirakenteeseen, kaupunkikuvaan, maisemarakenteeseen ja maisemakuvaan kokonaisuuksina liittyvistä arvoista. Edellä mainittujen lisäksi ympäristöllisiä arvoja ovat myös kaupunkikuvan tai kaupunkitilan kannalta tärkeisiin yksittäisiin rakennuksiin tai piirteisiin liittyvät arvot. Kohde voi olla jonkin kokonaisuuden luonteenomainen osa tai se voi muovata tai hallita sijaintialuettaan. (Härö & Forsius 2007, 57; Mattinen 1997, 20.)

Symboli- ja identiteetti-arvoilla tarkoitetaan olemassa olevia ja määriteltäviä arvoja, jotka ovat muotoutuneet esimerkiksi jonkin historiallisen tapahtuman, yhdyskunnan rakentumisen tai muutoksen myötä. Uusia arvoja ei siis ole inventointien yhteydessä kuitenkaan mahdollista keksiä. (Härö & Forsius 2007, 57.)

2.3 Teollisuusympäristöjen arvostuksesta

Teollisuusympäristöt on noteerattu Suomessa osaksi suojeltavaa ja vaalittavaa rakennusperintöä vasta 1970-luvulta, jonka jälkeen etenkin 1800-luvulla tai 1900-luvun alkupuolella rakennettujen, tyhjiksi jääneiden teollisuusrakennusten purkamisen ei ole ollut enää itsestään selvää (Mikkonen 2005, 50). Nykyisin teollisuuden kulttuuriympäristöihin luetaan kuuluviksi sekä toimintansa lopettaneet että yhä käytössä olevat teolliset toimipaikat ja tehtaat, joiden toimitiloja voidaan pitää teollisuushistoriallisesti merkittävinä (Lounatvuori & Putkonen 2001, 112).

Sysäyksen 1970-luvun ajatusmuutokseen antoi Tampereen Verkatehtaan purkamisen yhteydessä noussut keskustelu, jonka lopputuloksena alueen vanhat tehdasrakennukset päätettiin säilyttää. Tehdasrakennusten arkkitehtonisen arvostuksen parannuttua Museovirasto teetti 1980-luvulla teollisuusympäristöjen inventointeja ja vakiinnutti näin teollisuuden rakennuskulttuurin vaalimisen myös osaksi museotyötä (Knapas 1999, 146). Tampereen Verkatehtaan innoittamana Tampereen yliopisto toteutti samoihin aikoihin koko kaupungin alueella sijaitsevien teollisuusympäristöjen inventoinnin. Samanlaiset projektit aloitettiin myös Helsingissä ja Oulussa. (Mikkonen 2005, 51.)

Teollisuusarkkitehtuuri poikkeaa merkittävästi asuntoarkkitehtuurista luoden sille omat kulttuurihistoriallisia arvoja sisältävät ominaispiirteensä. Vaikka modernin teollistumisen alkuvaiheessa tehdasrakennukset muistuttivat ulkonäöltään ja rakennustekniikaltaan lähinnä asuntoarkkitehtuuria, alkoi suomalaisten tehdasmiljöiden ulkonäkö erottua ympäristöstään jo 1880-luvulta lähtien punatiilisten tehdasrakennusten korvattessa aikaisemmat puurakennukset. (Lounatvuori & Putkonen 2001, 121; Putkonen 1988, 25.)

Teollisuusrakennukset nähtiin aina toiseen maailman sotaan asti olennaisena osana luontevaa yrityskuvaa, minkä vuoksi niiden arkkitehtuuriin panostettiin. Myös suurien paperitehtaiden tehdasrakennusten suunnittelusta vastasivat monet huomattavimmista arkkitehteistämme. (Lounatvuori & Putkonen 2001, 122; Putkonen 1988, 75.) Tehdasrakennusten käyttötarkoituksen ja sen toimivuuden toimiessa rakennuksissa käytettyjen arkkitehtonisten ratkaisujen ensisijaisena määrittäjänä, arkkitehtien rooli painottui pitkään rakennusten julkisivujen suunnitteluun (Niskanen 2005, 211). Paperiteollisuuden kasvaessa suurteollisuudeksi myös tehdassalien arkkitehtuuri ja rakennustekniikka alkoivat kuitenkin kehittyä. Uusien rakennustapojen ja -materiaalien ennakkoluuloton kokeilu kuuluivat oleellisena osana teollisuusarkkitehtuuriin, ja kansainvälisten yhteyksien myötä ulkomaiset innovaatiot, kuten teräs- eli rautabetoni, kulkeutuivat Suomeen nopeasti. (Niskanen 2005, 290; Putkonen 1988, 19, 75; Standertskjöld 2006, 38.)

Arkkitehtonisen tyyliuunnan muutos klassismista funktionalismiin 1930-luvun vaihteessa näkyy myös teollisuusarkkitehtuurissa. Vakioitujen, teollisesti tuotettujen rakennusosien sekä tyyppiratkaisujen käyttö laskivat merkittävästi tehdasrakennusten suunnittelu- ja rakentamiskustannuksia, minkä myötä teollisuuden rakennuskantaa oli aikaisempaa paremmat mahdollisuudet uusia (Niskanen 2005, 308). Paperiteollisuusarkkitehtuurin kultavuodet osuivatkin juuri 1930-luvulle, jolloin mittavimmat uudistustyöt toteutti Yhtyneet Paperitehtaat arkkitehti W.G. Palmqvistin johdolla (Lounatvuori & Putkonen 2001, 120; Putkonen 1988, 26).

Punatiili säilytti asemansa tehdasrakennusten ensisijaisena rakennusmateriaalina aina 1960-luvulle asti, vaikkakin rakennusten julkisivuja alettiin rapata funktionalismin myötä. Elementtiteollisuus syrjäytti punatiilen 1970-1980 -luvuilla, ja uudenlaiset rakennusmateriaalit, kuten erilaiset betonielementit sekä levymateriaalit, ilmaantuivat tehdasrakennusten julkisivuihin. Punatiilirakennuksissa suosittujen muotoaiheiden ja pintojen jäsentelyjen sijaan teollisuusrakennusten julkisivujen koristedetaljit toteutettiin erilaisten värien ja materiaalien avulla. (Silén 2011, 11-12.)

Teollisuusrakennusten arvostus on kasvanut jatkuvasti viime vuosina. Taiteellisen ja ammatillisen kiinnostuksen lisäksi kansalaisaktivistien toiminta on lisännyt halua säilyttää kaupunkien keskustoissa olevia tehdasrakennuksia. Koko ajan yleinen mielipide teollisuusrakennusten sisältämästä rakennushistoriallisesta arvosta on muuttunut yhä positiivisemmaksi. (Mikkonen 2005, 51.)

3 KULTTUURIHISTORIAALLISET ARVOT LAINSÄÄDÄNNÖSSÄ JA VIRANOMAISUOSITUKSISSA

Kulttuurihistoriallisesti arvokkaan teollisuusympäristön uudelleenkäyttöön liittyviä elementtejä löytyy niin Suomen lainsäädännöstä, viranomaistahojen ohjeista kuin kansainvälisistä julistuksista. Oman lisänsä uudelleenkäytön suunnitteluun ja toteutukseen tuovat myös Euroopan unionin myötä Suomeen hyväksytyt tavoitteet, kuten energiatehokkuustavoite, joka on sisällytetty muun muassa osaksi maankäyttö- ja rakennuslakia sekä rakennukselta vaadittavaa energiatodistusta (L487/2007).

Suomen lainsäädännön sisällä rakennussuojelu, korjausrakentaminen sekä uudelleen käyttöönotto on huomioitu useissa eri lain kohdissa. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaan teollisuusympäristön uudelleenkäyttöön liittyvistä lakipykälästä keskeisimmät säännöt löytyvät maankäyttö- ja rakennuslaista (L132/1999 jäljempänä MRL), jota täydentävät maankäyttö- ja rakennusasetus (A895/1999, jäljempänä MRA) sekä Suomen Rakennusmääräyskokoelma (jäljempänä RakMK).

RakMK on ympäristöministeriön ylläpitämä kokoelma, joka sisältää lakia täydentäviä määräyksiä ja ohjeita erityisesti uudisrakentamiseen liittyen. Kokoelman määräykset ovat velvoittavia, mutta ohjeita voidaan soveltaa hyvän rakennustavan puitteissa vapaammin (MRL 1999, 13§, FINLEX). Kokoelmaa käytetään usein myös korjausrakentamisen yhteydessä, tosin näissä tilanteissa on kiinnitettävä erityistä huomiota kokoelman ohjeiden ja määräysten soveltuvuuteen rakennuskohteen autenttisuuden säilyttämiseksi. Epäselvissä tilanteissa rakentamismääräysten soveltamisesta voi päättää kunnan rakennusvalvontaviranomainen.

Edellä mainittujen lisäksi teollisuusympäristön uudelleenkäytön yhteydessä on syytä tutustua rakennussuojelulakiin (L498/2010, jäljempänä LaRS), vesilakiin (L264/1961 jäljempänä VesiL¹), tielainsäädäntöön (kuten maantielakiin L503/2005) sekä erilaisiin luonnonsuojelusäännöksiin (kuten luonnonsuojelulakiin L1096/1996 (jäljempänä LSL), ympäristönsuojelulakiin L86/2000 (jäljempänä YSL) ja asetuksiin). Muinaismuistolaki (L295/1963 jäljempänä MuinaismL) käsittelee nimensä mukaisesti alueelta mahdollisesti löytyviä muinaismuistoja. MRL:n tapaan edellä mainittuihin lakeihin on sisällytetty määräyksiä myös kansainvälisistä sopimuksista, joihin Suomi on sitoutunut maiseman, rakennusperinnön ja muinaisjäännösten suojelemiseksi.² Lain lisäksi Museovirasto antaa kulttuuriperinnön suojelusta ja vaalimisesta ohjeita, joihin kansainvälisten julistusten näkemyksiä on mukautettu erityisesti Suomen oloihin sopiviksi (Mattinen 1997, 27).

Teollisuusympäristön uudelleenkäytön vaikuttaessa alueen ympäristöön usein jopa positiivisesti, lain määräämää ympäristövaikutusten arviointiprosessia (YVA)³ ei tarvitse toteuttaa uudelleenkäytön yhteydessä (P. Heinäsen haastattelu 2011). YVA-lakiin liittyen Pohjoismaiden ministerineuvosto on määrittänyt kaikille Pohjoismaille yhteiset ohjeet kulttuuriympäristön ympäristövaikutusten arvioimiseksi (Nord 2002:5), jotka ovat kuitenkin hyödynnettävissä myös teollisuusympäristön uudelleenkäyttöön. Ohjeiden auttaessa hahmottamaan kulttuuriympäristön arvottamista useista eri näkökohdista, se on haluttu esitellä tässä työssä varteenotettavana tapana arvioida teollisuusympäristön käyttöpäätöksen taustalle tehtäviä selvityksiä ja niiden muodostamaa kokonaisuutta. Ympäristöministeriö antaa ohjeita kaavoitukseen liittyen (ks. esim. Asemakaavamerkinnät ja -määräykset 2003).

3.1 Teollisuusympäristön uudelleenkäyttö kaavoituksessa

Rakentamisen pääpainon muututtua voimakkaasta uudisrakentamisesta jo rakennettujen alueiden eheyttämiseen sekä täydentävään rakentamiseen, myös voimassa olevan maankäyttö- ja rakennuslain valmistelussa pyrittiin korostamaan rakennetun ympäristön säilyttämistä ja hoitoa. Painotus näkyy lain monissa tavoitteissa, kuten kestävä kehityksen edistämässä, rakennetun ympäristön kauneuden ja kulttuuriarvojen vaalimisessa, rakennusten pitkän elinkaaren tavoittelussa ja yhdyskuntarakenteen taloudellisuuden eheyttävässä ja täydentävässä kehittämisessä. (Asemakaavamerkinnät ja -määräykset 2003, 110-111.) Kaikissa kaavamuodoissa sisältövaatimukseen kuuluu

¹ Huom. uusi vesilaki astuu voimaan vuoden 2012 alusta.

² Suomen allekirjoittamia kansainvälisiä sopimuksia ovat esimerkiksi Unescon yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonsuojelusta (Maailmanperintösopimus 1972), sopimus kulttuuriomaisuuden suojelemisesta aseellisen konfliktin sattuessa (Haagin sopimus 1954) sekä Euroopan Neuvoston sopimukset rakennustaiteellisen perinnön (Granada 1985), arkeologisen perinnön (Valletta 1992) ja maiseman (Firenze 2000) suojelusta. (Asemakaavamerkinnät ja -määräykset, 111.)

³ L468/1994 eli YVAL ja A713/1996 eli YVAA. Lakia sovelletaan hankkeisiin, joista saattaa aiheutua merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia.

maiseman, luonnonarvojen sekä kulttuuriympäristön arvojen vaaliminen (Vaikutusten arviointi kaavoituksessa, 30).

Maankäyttö- ja rakennuslaki mahdollistaa kohteen suojelun kaavan avulla (MRL 1999, 57§, FINLEX). Valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt ja maisemat tulee osoittaa maakuntakaavaan, joka toimii ohjeena laadittaessa ja muutettaessa yleiskaavaa ja asemakaavaa sekä ryhdyttäessä muutoin toimenpiteisiin alueiden käytön järjestämiseksi (MRL 32§, FINLEX; Valtakunnalliset maankäyttötavoitteet 4.4). Käytännössä tämä tarkoittaa Museoviraston määrittelemien kulttuuriympäristöjen ja kansallismaisemien huomioimista kaavoituksen lähtökohtana (Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen huomioon ottamisesta kaavoituksessa ja lupamenettelyssä 2009, 1; Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet ja rakennettu kulttuuriympäristö 2009, 3). Valitut kohteet on koottu inventointeihin, joita tulee käyttää alueiden käytön suunnittelun lähtökohtana. Tällaisia inventointeja ovat muun muassa (Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet ja rakennettu kulttuuriympäristö 2009, 3):

- *Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt* (www.rky.fi)
- *Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet* (Ympäristöministeriön ympäristönsuojeluosaston mietintö 66/1992)
- *Valtakunnallisesti merkittävät esihistorialliset suojelualuekokonaisuudet* (Sisäasiainministeriön kaavoitus- ja rakennusosaston tiedotuksia 3/1983)

Valtakunnallisten inventointien lisäksi Museovirasto on julkaissut myös suppeampia inventointeja, joita tulee hyödyntää alueiden käytön suunnittelussa. Esimerkiksi teollisuusympäristöjen kannalta keskeinen inventointi on Lauri Putkosen tutkimus *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*.

Rakennusperintöstrategian mukaan kuntakaavoitus on taajama-alueiden tärkein rakennussuojeluväline ja siten myös yksi kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden teollisuusympäristöjen suojelun muoto. Vaikka suojeluasiat on perinteisesti nähty enemmän asemakaavan osana, voidaan merkittävien aluekokonaisuuksien säilymistä edesauttaa merkittävästi myös yleiskaavan avulla. (Rakennusperintöstrategia 2001, 36.)

Yksittäisen alueen tai rakennuksen suojele rakennetun ympäristön tai kulttuurihistoriallisten arvojen vuoksi tehdään asemakaavassa (MRL 1999, 57§, FINLEX). Kaavalla suojelluista kohteista ei ole olemassa yhteistä rekisteriä tai tietokantaa, mutta yksittäisen kohteen tietoja voi kysellä kyseisen kunnan kaavoitusviranomaisilta osoitteen tai tontin rekisterinumeron perusteella. Joidenkin arvioiden mukaan Suomessa on noin 25.000 kaavassa suojeltua kohdetta. (Linnanmäki 2002;

Ympäristöministeriön ja Museoviraston [www-palvelu Rakennusperintö.fi](http://www-palvelu.Rakennusperintö.fi), 2011.) Kaavojen suojelumerkinnot ja niihin liittyvät kaavamääräykset vaikuttavat rakennusta koskevaan lupaharkintaan (ks. luku 3.2) sekä muun muassa rakennuksen energiatehokkuusvaatimuksiin (Suojellut rakennukset Suomessa, 2).

Uusi käyttötarkoitus yksilöidään kaavaan niin tarkasti, että toimintojen vaikutukset ympäristöön ja yhdyskuntarakenteeseen voidaan arvioida riittävästi. Jos alueella on useita käyttötarkoituksia - kuten teollisuusympäristön uudelleenkäytössä usein on - ne eritellään (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 30). Rakennusperinnön säilyminen pyritään huomioimaan kaavoituksessa laaja-alaisesti, minkä vuoksi huomio kiinnitetään yksittäisten rakennusten sijasta enemmän suurempiin aluekokonaisuuksiin. Näin rakennetun ympäristön ja käytettyjen materiaalien hyödyntämisellä tuetaan kestävä kehitystä ja vähennetään uusien luonnonvarojen käyttöönottoa rakentamisessa. (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 110.)

Teollisuusalueiden suojeleminen pelkän kaavan avulla on osoittautunut haasteelliseksi, sillä kaavan avulla suojellaan lähinnä rakennusten julkisivuja (Knapas 1999, 145). Vaikka rakennusten sisätiloja koskevat määräykset eivät yleensä kuulu asemakaavaan, voidaan niitä koskien antaa tarvittaessa määräyksiä esimerkiksi rakennuksen porrashuoneiden ja huonejaon säilyttämiseen liittyen. Rakennuksen kiinteän sisustuksen suojelussa noudatetaan kuitenkin yleisemmin rakennussuojelulakia (ks. luku 3.3). (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 126.) Lain edellyttämän vaalimisen ja suojelun rajallisuuden vuoksi kulttuurihistoriallisia arvoja aidosti arvostavalla ja hyvin suunnitellulla uudelleenkäytöllä on siis suuri merkitys teollisuuden rakennusten autenttisuuden säilymisessä (Knapas 1999, 145).

Rakennusperinnön suojelun ja vaalimisen ohella kaavassa huomioidaan kulttuurimaiseman ja luonnon suojelu (MRL 1999, 57§, FINLEX). Maisemallisten arvojen lisäksi kaavoituksessa kiinnitetään huomiota alueen luonnonarvoihin, kuten luontotyyppien ja eliölajien esiintymispaikkoihin. Määräyksellä voidaan kieltää myös esimerkiksi yksittäisen, arvokkaaksi määritellyn puun kaataminen tai vahingoittaminen. Arvokkaiden purojen, lampien tai muiden luonnonsuojelun tai kaupunkikuvan kannalta arvokkaiden vesialueiden luonnontilan säilyttäminen on mahdollista määrittää asemakaavaan. (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 164-173.)

3.2 Uudelleenkäyttöön tarvittavat lupa-asiakirjat

Kaavoituksen ohella erilaisten uudelleen käyttöön ottoon liittyvien selvitysten tarve tulee eteen teollisuusympäristön uudelleenkäytön edettyä varsinaiseen toteutukseen ja sen suunnitteluun, jolloin projektiin tarvittavien lupien taustalle edellyttävät taustaselvitykset tulevat ajankohtaisiksi. Selvitysten tarve määräytyy tilannekohtaisesti. Yleensä kohteeseen liittyvät kulttuurihistorialliset arvot kootaan yhteen niin sanottuun rakennushistoriaselvitykseen, joka liitetään lupahakemuksiin. Mahdollisuuksien mukaan kohteen kulttuurihistoriallisiin arvoihin liittyvät selvitykset kannattaa toteuttaa jo kaavoituksen yhteydessä sillä tarkkuudella, ettei lupamenettelyssä enää tarvittaisi tehdä uusia selvityksiä.

Seuraavassa on esitetty keskeisimmät teollisuusympäristön uudelleenkäytön yhteydessä tarvittavat luvat, joiden taustamateriaaliksi edellytetään selvitystä alueen kulttuurihistoriallisista arvoista. Näihin luetaan kuuluviksi:

1. Rakennuslupa
2. Rakennuksen purkamislupa
3. Toimenpidelupa
4. Maisematyölupa
5. Ympäristölupa
6. Vesilain edellyttämät luvat

Edellä mainittujen lisäksi projektin toteutukseen saatetaan vaatia muitakin lupia⁴, joihin ei kuitenkaan liity kulttuurihistoriallista näkökulmaa.

Rakentamiseen ja korjaamiseen edellytettävästä lupamenettelystä määrätään maankäyttö- ja rakennuslaissa. Lupamenettelyllä ja rakentamisen ohjauksella pyritään varmistamaan asianmukaisen rakennustason säilymisen ohella rakennetun ympäristön suunnitelmallinen ja jatkuva hoito (MRL 1999, 12§, FINLEX). MRL:n lisäksi teollisuusympäristön uudelleenkäyttöön useissa tapauksissa liittyvistä luvista määrätään myös ympäristön- suojelulaissa, luonnonsuojelulaissa sekä vesilaissa. MRL:n mukaisia lupia myönnettäessä kiinnitetään aina huomiota myös voimassa olevaan asemakaavaan, sillä mitään rakennusta tai rakennelmaa ei saa rakentaa tai purkaa vastoin asemakaavan määräyksiä (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 14; MRL 1999, 135§, 138§-140§, FINLEX).

⁴ Vrt. selvitykset MRL 1999, 121§, 130§, 131§, 134§, 139§, FINLEX; MRA 1999, 49§, FINLEX; L487/2007, 2§, FINLEX; RakMK A2 5.3.1-5.3.3, 5.4.1, 5.4.3-5.4.5, 5.4.7, FINLEX.

Tarvittavan rakennusluvan, toimenpideluvan, purkamisluvan sekä maisemätyöluvan myöntää kunnan rakennusvalvontaviranomainen, ja lupaa haetaan kirjallisesti (MRL 1999, 130§-131§, FINLEX). Ympäristönsuojelulain edellyttämän ympäristöluvan myöntää luvanvaraisesta toiminnasta seuraavien vaikutusten laajuudesta riippuen kunnan ympäristönsuojeluvallontaviranomainen tai aluehallintovirasto (YSL 2000, 23§, FINLEX). Myös vesilain mukaisen luvan saamiseksi on käännettävä aluehallintoviraston puoleen (VesiL 1961, 20§, FINLEX).

Projektin toteutusta suunniteltaessa lupa-asioita on syytä tarkastella kokonaisuutena, sillä monissa tilanteissa lupahakemukset voidaan käsitellä samanaikaisesti. Rakennustyön etenemisen kannalta ikävien viivytysten välttämiseksi on esimerkiksi rakennusluvan hakemisen yhteydessä syytä kiinnittää huomiota myös ympäristönsuojelulain mukaisen ympäristöluvan tarpeellisuuteen, sillä rakennusvalvontaviranomaisten on mahdollista lykätä rakennusluvan käsittelyä ympäristöluvan myöntämiseen asti. (MRL 1999, 134§, FINLEX.)

1. Rakennuslupa

Rakennuksen tai sen osan käyttötarkoituksen olennaista muuttamista varten tarvitaan rakennuslupa. Luvanvaraisuutta harkittaessa otetaan huomioon käyttötarkoituksen muutoksen vaikutus kaavan toteuttamiseen ja muuhun maankäyttöön sekä rakennukselta vaadittaviin ominaisuuksiin. (MRL 1999, 125§, FINLEX.) Rakennusluvan saaminen edellyttää muun muassa, että rakennushanke on yhdenmukainen kaavan kanssa ja että rakentaminen täyttää lain mukaiset tai sen nojalla asetetut vaatimukset, kuten rakennukselle asetetut säilytys- ja suojelumääräykset. Käyttäjien turvallisuuteen ja terveyteen liittyviin tekijöihin on myös kiinnitettävä erityistä huomiota rakennusta korjattaessa tai muutettaessa. (MRL 1999, 117§, 135§, FINLEX.) Näiden lisäksi kunnan rakennusvalvontaviranomainen saattaa edellyttää rakennusluvan liitteeksi Museoviraston tai Museoviraston kanssa yhteistyössä toimivan maakuntamuseon lausuntoa (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 116).

Rakennusluvan saamiseen vaikuttaa maankäyttö- ja rakennuslain ja Suomen Rakennuskokoelman määräysten ohella kunnan rakennusjärjestys, jolla pyritään tarkentamaan lain antamat määritykset kunkin kunnan alueellisia erityispiirteitä vastaaviksi. Järjestyksessä voidaan esimerkiksi määrätä jonkun tietyn alueen rakennusten sopeuttamisesta ympäristöön tai niiden rakennustavasta, rakennetun ympäristön hoidosta, istutuksista tai muista paikallista rakentamista koskevista seikoista. Rakennusjärjestyksessä olevia määräyksiä ei sovelleta, mikäli se ei vastaa oikeusvaikutteisen yleiskaavan, asemakaavan tai Suomen rakentamismääräyskokoelman määräyksiä. (MRL 1999, 14§, FINLEX.)

Rakennuslupahakemukseen liitetään kohteen kiinteistörekisteriote, rakennuksen pääpiirustukset sekä muut hankkeen kannalta tarpeelliset selvitykset, kuten jo aikaisemmin mainittu rakennushistoriaselvitys. Hakemukseen liitettäviin pääpiirustuksiin kuuluvat asemapiirroksen ohella rakennuksen pohja-, leikkaus- ja julkisivupiirroset. Näiden lisäksi hakemukseen liitetään ote alueen peruskartasta, asemakaavasta tai tonttikartasta, mikäli kunnan rakennusvalvontaviranomaisella ei ole niitä entuudestaan käytettävissä. (MRL 1999, 131§, FINLEX; MRA 1999, 49§, FINLEX.) Rakennusten sisätilojen suunnittelua ja mahdollista suojelutarvetta koskevat yksityiskohdat ratkaistaan yleensä rakennussuunnittelun ja rakennuslupamenettelyn yhteydessä (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 21).

2. Rakennuksen purkulupa

Rakennuksen purkamiseen tarvitaan erillinen lupa asemakaava-alueella ja yleiskaavan niin määrätessä. Lupavaatimus koskee myös historiallisesti merkittävien tai rakennustaiteellisesti arvokkaiden talousrakennusten tai siihen verrattavien niin sanottujen vähäisten rakennusten purkamista. Jos asemakaava edellyttää rakennuksen säilyttämistä, vaatii purkaminen ympäristökeskuksen poikkeamispäätöksen (MRL 1999, 171§, FINLEX). Purku voidaan käsitellä osana rakennuslupahakemusta, jolloin se voidaan sisällyttää rakennuslupaan, eikä erillistä purkulupaa tarvita (MRL 1999, 127§, FINLEX).

Erillisenä käsiteltäessä rakennuksen purkulupamenettelyssä noudatetaan soveltuvin osin rakennuslupamenettelyn säännöksiä (MRL 1999, 130§, FINLEX). Purkamislupaa ei kuitenkaan voida myöntää, mikäli toimenpiteellä hävitetään rakennettuun ympäristöön sisältyviä perinne-, kauneus- tai muita arvoja, eikä siitä saa koitua haittaa kaavoituksen toteutukseen (MRL 1999, 139§, FINLEX).

Siinäkin tapauksessa, ettei rakennuksen purkamiseen edellytetä lupaa, on purkamisesta tehtävä kirjallinen ilmoitus 30 päivää ennen työn aloittamista kunnan rakennusvalvontaviranomaiselle (MRL 1999, 127§, FINLEX). Perustelluista syistä rakennusvalvontaviranomaisella on tällöin oikeus vaatia luvan hankkimista (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 114).

3. Toimenpidelupa

Jos rakennus- tai korjaustoimenpide kohdistuu johonkin sellaiseen rakennelmaan, jota ei pidetä varsinaisena rakennuksena, rakennusluvan sijasta rakentamiseen voidaan hakea toimenpidelupaa (MRL 1999, 126§, FINLEX). Toimenpideluvan myöntämisessä sovelletaan rakennuslupaa koskevia säännöksiä siltä osin kuin ne vastaavat kyseessä olevan rakennuskohteen edellytyksiä (MRL 1999, 130§, FINLEX). Luvanvaraisuuteen on kuitenkin mahdollista tehdä helpotuksia kunnan rakennusjärjestyksessä (MRA 1999, 63§, FINLEX).

Toimenpidelupa tarvitaan esimerkiksi silloin, kun rakentaminen vaikuttaa kohteen luonnonoloihin, ympäröivän alueen maankäyttöön tai kaupunki- tai maisemakuvaan. Toimenpidelupa tarvitaan myös muuhun kuin rakennuslupaa vaativaan, rakennuksen ulkoasua muuttavaan toimenpiteeseen sekä asuinrakennuksen huoneistojärjestelyihin. Lisäksi toimenpidelupa tarvitaan sillan tai muun vesirajaa muuttavan rakennelman rakentamiseen. (MRL 1999, 126§, FINLEX; MRA 1999, 62§ FINLEX.)

4. Maisematyölupa

Asemakaava-alueella tai yleiskaavan niin määrätessä ei saa kaataa puita tai tehdä maisemaa muuttavaa maarakennustyötä ilman erillistä lupaa. Lupa voi kuitenkin olla sisällytetty myönnettyyn rakennus- tai toimenpidelupaan. (MRL 1999, 128§, FINLEX.) Myös maisematyölupamenettelyssä noudatetaan soveltuvin osin rakennuslupaa koskevia määräyksiä (MRL 1999, 130§, FINLEX).

Jos arvokas puro tai muu luonnonsuojelun tai kaupunkikuvan kannalta arvokkaan vesialueen luonnontilan säilyttäminen on merkitty asemakaavaan suojelumääräyksellä, maisematyöluvan edellytykset eivät täyty eikä lupaa voida myöntää MRL 140§:n perusteella (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 173).

5. Ympäristölupa

Teollisuusympäristöjen uudelleenkäytön lisääntyä 1980-luvun puolivälin jälkeen niiden käyttöönottoon on ilmennyt liittyvän yksi valitettavan yleinen ongelma: pilaantuneet maa-alueet ja niiden puhdistaminen. Kaavoitustilanteessa maa-alueiden puhdistamista ei varsinaisesti huomioida, sillä lähtökohtaisesti maan oletetaan olevan tutkittu ja puhdistettu jo ennen kaavasunnittelun aloittamista. Pilaantuneiden maa-alueiden ollessa teollisuusympäristöjen uudelleenkäytössä suorastaan tyypillinen ongelma riittävät selvitykset ja toimenpiteet kuuluvat siis perustoimenpiteenä uudelleenkäytön suunnitteluun. (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 200-201.)

Ympäristölupa tarvitaan, mikäli toiminnasta saattaa olla vaarana ympäristön pilaantuminen (YSL 2000, 28§, FINLEX). Teollinen toiminta lukeutuu ympäristölupaa edellyttävään toimintaan, samoin pilaantuneiden maa-ainesten käsittely (YSA 2000, 1§, FINLEX; YSL 2000, 77§ FINLEX). Maaperän kunnostamisesta vastaa ensisijaisesti sen pilaaja tai pilaantuneen maa-alueen haltija (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 200). Ympäristöluvan ohella ympäristön pilaantumista voidaan ehkäistä asemakaavalla (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 180).

Teolliselle toiminnalle määrätty lupa ottaa kantaa toiminnan päästöihin, siitä syntyviin jätteisiin sekä muihin seikkoihin, joilla pyritään ehkäisemään tai vähentämään pilaantumista tai siitä aiheutuvia haittoja. Näiden ilmeisten ympäristövaikutusten lisäksi

luvassa otetaan kantaa siihen, miten alueella on toimittava poikkeustilanteissa sekä toiminnan lopettamisen jälkeen. (YSL 2000, 43§, FINLEX.)

6. Vesilain edellyttämät luvat

Vesilain edellyttämä lupa tarvitaan esimerkiksi sillan tekemiseen yleisen kulkuväylän yli sekä tunnelin tai vaikkapa vesiviemärin tekemiseen tällaisen väylän ali (VesiL 1961, 1.luku 2§, FINLEX; VesiL 1961, 2.luku 2§, FINLEX). Vesilain vaatima lupa saatetaan tarvita myös, mikäli tehtävillä toimenpiteillä on vaikutusta luonnon kauneuteen, ympäristön viihtyisyyteen tai kulttuuriarvoihin (VesiL 1961, 1.luku 15§, FINLEX). Sillan rakentamista suunniteltaessa on lupahakemukseen toimitettava esimerkiksi aluetta koskevat kartat, sillan rakennuspiirustukset sekä alueen yleiskuvaus (VesiA 282/1962 59§, FINLEX).

3.3 Suojelun erityismääräykset

Kuten aikaisemmasta on ilmennyt, teollisuusrakennuksia suojellaan ensisijaisesti kaavan avulla. Mikäli suojelu kaavalla ei kuitenkaan jostain syystä ole mahdollista, kulttuurihistoriallisesti erityisen arvokas kohde voidaan suojella myös erillisen rakennussuojelulain puitteissa (LaRS 2010, 2§, FINLEX). Rakennussuojelulaki on eräänlainen "häälaki", jolla on suojeltu tyypiltään hyvin erilaisia rakennuksia (Linnanmäki 2002). Tällaisia suojeltuja rakennuksia on Suomessa noin 250 ja niiden suojelua valvoo Museovirasto (Ympäristöministeriön ja Museoviraston www-palvelu Rakennusperintö.fi, 2011). Opetusministeriön alaisen Museoviraston kulttuuriympäristön hoito- ja suunnitteluosastot ottavat kantaa myös tehdasrakennusten uudelleenkäyttöön liittyvissä asioissa (Museoviraston organisaatio 02.05.2011).

Suojeluesityksen voi tehdä rakennuksen omistaja, valtion viranomainen, kunta, jonka alueella rakennus sijaitsee, maakunnan liitto ja toimialueellaan sellainen rekisteröity yhteisö, jonka toimialaan kuuluu kulttuuriperinnön vaaliminen (LaRS 2010, 5§, FINLEX). Esityksen on oltava kirjallinen ja siihen tulee suojeluperusteiden lisäksi merkitä rakennuksen tiedot, sijaintipaikka sekä omistaja. Perusteluina voidaan käyttää esimerkiksi rakennuksen ikää, ulkoasun tai sisätilojen säilyneisyyttä tai rakennuksen merkittävää asemaa osana historiallista kokonaisuutta tai kulttuurimaisemaa. Esitykseen on hyvä liittää perusteluja selventäviä karttoja, kuvia tai asiakirjajäljennöksiä. (Rakennussuojeluesityksen tekeminen 2011.)

Teollisuusympäristöön voi sisältyä sillä sijaitsevien rakennusten ja rakennelmien ohella myös muita kulttuurihistoriallisesti merkittäviä arvoja esimerkiksi alueen sisältämän

kulttuurimaiseman johdosta. Maiseman suojelu ja kulttuurihistoriallisten ympäristöjen määrittäminen toteutetaan kuitenkin pääsääntöisesti kaavoituksella.

Tilanteen niin vaatiessa alueella sijaitsevia kiinteitä jäännöksiä suojellaan muinaismuistolain turvin. Muinaismuistoiksi luokiteltavien kiinteiden jäännösten sijaitseminen teollisuusympäristön yhteydessä lienee toki verrattain harvinaista, mutta ehkä tällainen tilanne voi tulla kyseeseen teollisuushistoriallisten muinaisjäännösten sattuessa uudelleenkäyttönotettavalle alueelle. Tällaisessa tapauksessa tulee olla yhteydessä Museovirastoon⁵ tarpeellisten toimenpiteiden selvittämiseksi (MuinaismL 1963, 14§, FINLEX). Laki ei määritä muinaisjäännöksille varsinaisia ikä- tai aikarajoja, vaan suojeltavan kohteen tulee olla peräisin ”muinaisilta ajoilta”. Muinaisjäännökset voidaan jakaa esihistoriallisen ja historiallisen ajan kohteisiin, joista jälkimmäiset ovat keskiaikaisia tai sitä nuorempia. (Asemakaavamerkinnät ja -määräykset 2003, 129.)

Aina teollisuusympäristön suojelu ei kuitenkaan liity pelkästään kulttuurin suojeluun, vaan rajoittavia toimenpiteitä saattaa ilmetä myös eläinten tai luonnonsuojeluun liittyen. Uudelleen käyttönotettavassa teollisuusympäristössä tällainen tilanne voi tulla kyseeseen esimerkiksi tiettyjen eläinlajien lisääntymis- tai levähdyspaikkojen sattuessa alueelle. Luonnonsuojelulain mukaan esimerkiksi liito-oravan tai suojeltujen lepakkolajien lisääntymis- ja levähdyspaikkojen hävittäminen ja heikentäminen on kielletty suoraan lain nojalla ilman erityistä päätöstä (LSA 1997, 23§, FINLEX; LSL 1996, 49§, FINLEX) ja saattaa näin vaikuttaa merkittävästi teollisuusalueen uudelleenkäytön toteutukseen.

4 TEOLLISUUSYMPÄRISTÖN KULTTUURIHISTORIALLISTEN ARVOJEN SELVITTÄMINEN

Teollisuusympäristön kulttuurihistoriallisten arvojen selvittäminen jakautuu pääperiaatteissaan kolmeen osaan; kohteen nykytilan selvittämiseen, sen ympäristön kartoittamiseen ja rakennusperinnön tutkimiseen. Jotta selvityksissä varmistetaan aito kulttuuriperinnön vaaliminen, eri näkökohdat huomioon ottavat käytön ja hoidon tavoitteet sekä niiden taloudelliset edellytykset on määriteltävä laaja-alaisesti. (Rakennusperintöstrategia 2001, 38.)

Kulttuurihistoriallisten arvojen selvittämistä voidaan hyödyntää uudelleenkäytön eri vaiheissa kuten aikaisemmissa luvuissa on ilmennyt; kaavoituksessa siitä voi olla hyötyä

⁵ Muinaismuistolain 14§n mukaan yhteyttä on otettava muinaistieteelliseen toimikuntaan. Kyseinen toimikunta on muutettu vuonna 1972 Museovirastoksi (ks. <http://www.nba.fi/fi/museovirasto_historiaa>).

kaavatasosta riippuen niin yleis- kuin asemakaavatasolla ja rakennusten lupa-asioiden osalta vastaavaa selvitystä edellytetään muun muassa rakennusluvan saamiseksi.

4.1 Kaavoituksen vaikutusten arviointi

Kaavan tulee perustua riittäviin tutkimuksiin ja selvityksiin (MRL 1999, 9§, FINLEX), joiden perusteella voidaan arvioida suunnitelman toteuttamisen merkittävät välittömät ja välilliset vaikutukset muun muassa ihmisten ja luonnon elinoloihin ja elinympäristöön, alue- ja yhdyskuntarakenteeseen, energiatalouteen sekä maisemaan, kulttuuriperintöön ja rakennettuun ympäristöön (MRA 1999, 1§, FINLEX).

Arvioinnin riittävän laaja-alainen tarkastelu pyritään varmistamaan viranomaisneuvottelujen kautta (MRL 1999, 66§, FINLEX; MRA 1999, 18§, 26§, FINLEX). Osallisten arvioidessa vaikutusten merkittävyyttä omista lähtökohdistaan, prosessi on aina arvo- ja intressisidonnainen, ja eri näkemyksiin on näin syytä kiinnittää riittävästi huomiota (Vaikutusten arviointi kaavoituksessa, 27). Tästä johtuen on hyvä muistaa kaavoituksen olevan aina poliittinen päätös, jolloin kulttuurihistoriallisesti merkittävien arvojen rinnalla kilpailee myös monia muita tekijöitä.

Kaavoitusta varten tarvittavat selvitykset pyritään kartoittamaan erityisen arviointimenettelyn avulla heti kaavoitustyön aloitusvaiheessa, mutta niitä voidaan tarkentaa tai lisätä myös prosessin edetessä (Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen huomioon ottamisesta kaavoituksessa ja lupamenettelyssä 2009, 3). Ympäristöhallinto on määritellyt kaavoituksen arvioinnin helpottamiseksi niin sanotun vaikutuslistan. Lista on koottu yhteen eri osa-alueet, joihin kaavan voimaantulo saattaa vaikuttaa (Vaikutusten arviointi kaavoituksessa, 31-34). Koska arviointi on sovittava kunkin kaavataso ja kaavoitustehtävän erityispiirteiden mukaisesti, täysin yksiselitteisesti kaikkiin tilanteisiin sopivaa mallia ei ole olemassa, vaan selvitystarve määrittyy tilannekohtaisesti (Vaikutusten arviointi kaavoituksessa, 7).

Ympäristöhallinnon laatiman arviointilistan perusteella teollisuusympäristön kulttuurihistoriallisia arvoja on keskeistä pohtia suhteessa alueen maisemaan, taajama- tai kaupunkikuvaan, kulttuuriperintöön ja rakennettuun ympäristöön. Tällöin kaavan kannalta oleellisia selvityksiä voidaan tarvita esimerkiksi alueen arkkitehtuurista, uuden ja vanhan rakentamisen suhteesta tai alueen kulttuurimaisemasta. (Vaikutusten arviointi kaavoituksessa, 35.) Selvitettäväksi tulevat myös kaavan vaikutukset säilyttämiseen ja suojeluun sekä kaava-alueen rakennusperinnön tarjoamien mahdollisuuksien hyödyntämiseen (Asemakaavamerkinnät ja -määräykset 2003, 111). Maankäyttö- ja

rakennusasetuksen ensimmäiseen pykälään perustuva vaikutusten arviointilista on liitetty kokonaisuudessaan työn loppuun (Liite 1).

Tarvittavan asiantuntemuksen varmistamiseksi vaikutukseltaan merkittävät selvitykset teetetään usein ulkopuolisilla konsulteilla (Vaikutusten arviointi kaavoituksessa, 13, 31). Myös muissa yhteyksissä tuotettu käyttökelpoinen tieto on syytä hyödyntää tehokkaasti, kunhan niiden ajantasaisuus ja soveltuvuus on tarkistettu. Kaavaselostuksessa on annettava yhteenveto kaavan vaikutusten arvioimiseksi suoritetuista selvityksistä (MRA 1999, 10§, 17§, 25§, FINLEX).

Kulttuuriympäristön säilyttämisen osalta ulkopuolisena arvioijana toimii usein Museovirasto tai sen kanssa yhteistyössä toimiva maakuntamuseo (Asemakaavamerkinnot ja -määräykset 2003, 116). Varsin yleisesti kaavaan liitetään rakennushistoriallinen selvitys tai -inventointi, johon on koottu teollisuusympäristön kaltaisen, laaja-alaisen kohteen yksittäiset rakennukset tai ympäristön osien säilyttämistarpeet tapauskohtaisesti. Kulttuurihistorialliset arvot kirjataan kaavaselostukseen, johon voidaan kuvata esimerkiksi kulttuuriympäristön tilaa ja ominaisluonnetta tai sen suhdetta valtakunnallisiin alueenkäyttötavoitteisiin. Kulttuuriperinnöllisten arvojen säilyttäminen erityisesti julkisissa rakennuksissa sekä niihin liittyvien teknisten ratkaisujen, kuten paloturvallisuuden huolellista suunnittelua ja selvittämistä, pidetään tärkeänä niiden toimiessa esimerkkinä muulle rakennusperinnön hoidolle. (Rakennusperintöstrategia 2001, 38; Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet ja rakennettu kulttuuriympäristö 2009, 2-3.)

Kaavatasoilla on omat sisältövaatimuksensa, minkä vuoksi kulttuuriympäristöä käsitellään kullakin kaavatasolla erilaisella tarkkuudella (vrt. MRL 1999, 28§, 39§, 54§, FINLEX). Vaikka kullekin kaavatasolle tehtävän selvitystyön on tuotava esiin juuri sille kaavalle ominaisia asioita, voidaan yksi selvitys toteuttaa useamman kaavan tarpeita vastaavaksi (Härö & Forsius 2007, 17). Tällöin selvityksen sisältö ja ajanmukaisuus on tosin tarkistettava kaavoitustyön edetessä tarkemmalle tasolle.

Maakuntakaavatasolla kulttuuriympäristöä tarkastellaan muun muassa maisemarakenteen ja maakunnallisten maisematyyppien, maakunnan asutushistorian ja yhdyskuntarakenteen kehityksen ja ilmenemisen näkökulmasta. Kaupunki- ja taajamakehitys sekä alueen hallinnon ja palveluiden rakentaminen sekä arkkitehtuuri- ja kulttuurihistorialliset erityis- ja ominaispiirteet tulee myös huomioida maakuntakaavaa tehtäessä. (Härö & Forsius 2007, 17-18.)

Yleiskaavoituksen puolella tarkennetaan ja täydennetään tietoja valtakunnallisesti ja maakunnallisesti merkittävistä maisema- ja kulttuurialueista sekä -kohteista keskitty-

mällä alueen ominaispiirteisiin. Yleiskaavaan määritellään alueen kulttuuriympäristön säilymistä ja muuttumista koskevat perusratkaisut. Asemakaavoitus tai rajattujen alueiden osayleiskaavoitus keskittyvät puolestaan konkreettisempien suojelumerkintöjen ja – määräysten määrittämiseen ja muutosten sopeuttamiseen. (Härö & Forsius 2007, 18.)

4.2 Kulttuuriympäristön vaikutusten arviointi

Pohjoismaiden ministerineuvosto on määrittänyt kaikille Pohjoismaille yhteiset ohjeet kulttuuriympäristön ympäristövaikutusten arvioimiseksi (Nord 2002:5). Vaikka opas onkin tarkoitettu pääosin merkittävien hankkeiden, kuten uuden maantien rakentamisen ympäristövaikutusten arviointiin, voidaan sen avulla huomioida myös pienialaisemmat kulttuuriympäristöt ja yksittäiset kulttuurihistorialliset arvokohteet. Ohjeessa on pyritty määrittämään arvioinnin lähtökohdat, toteuttaminen sekä arvioinnin laadun varmistuksen pääperiaatteet sillä tasolla, että ne mahdollistavat samanaikaisesti myös kunkin maan lainsäädännön ja paikallisten käytänteiden hyödyntämisen. (Nord 2002:5, 15-19.)

Kulttuuriympäristön arvioinnissa tulee analysoida alueen kulttuurihistoriallisia ominaispiirteitä ja arvoja sekä hankkeen vaikutuksia alueen kulttuuriympäristöön. Ympäristövaikutuksiltaan merkittävät hankkeet koetaan usein uhkaksi kulttuuriympäristölle, mutta niillä voi olla myös myönteisiä vaikutuksia ympäristön kehitykseen. Tällaisena positiivisena muutoksena nähdään muun muassa teollisuusalueen uudelleenkäyttö. (Nord 2002:5, 21, 29.)

Teollisuusympäristön uudelleenkäyttöä suunniteltaessa hankkeen toteutukselle on yleensä monta eri vaihtoehtoa. Eri vaihtoehtojen avulla on hyvä esittää mahdollisimman laajasti erilaisia ratkaisumalleja, joissa on huomioitu myös sitä ympäröivä kulttuuriympäristö. Vaihtoehtojen vertailtavuuden mahdollistamiseksi työstetään myös niin sanottu nollavaihtoehto, johon voidaan esimerkiksi kuvata kohteen nykytila ja olosuhteet, mikäli hanke jätetään toteuttamatta. (Nord 2002:5, 24-25.)

Ympäristön arviointiin huomioidaan hankkeelle asetetut ympäristötavoitteet, jotka muodostuvat alueen nykyisistä sekä hankkeen mukanaan tuomista kulttuuriympäristöarvioista. Tavoitteisiin voidaan myös huomioida alueelle asetetut suojele- tai säilyttämistavoitteet. (Nord 2002:5, 25.)

Arviointi toteutetaan kulttuuriympäristöanalyysin sekä hankkeen vaikutusten arvioinnin avulla. Hankkeen luonteesta riippuen ympäristöanalyysiin voidaan sisällyttää esimerkiksi kuvaus alueen nykymaisemasta ja sen kehityskaaresta luonnonolojen ja alueen kulttuurin suhteen. (Nord 2002:5, 31.)

Hankkeen vaikutusten arviointi tehdään hankekohtaisten kriteerien perusteella. Tällaisia voivat esimerkiksi olla hankkeen vaikutus alueen kulttuurihistorialliseen luonteeseen tai ympäristöön. Eri hankevaihtoehtojen vertailulla pyritään löytämään alueen kannalta optimaalinen ratkaisuvaihtoehto, jolla mahdollistetaan alueen kulttuurihistoriallisten arvojen säilyminen, jatkuva käyttö sekä rappeutuneiden ympäristöjen kunnostaminen. (Nord 2002:5, 44-49.) Vaikutusten arvioinnista tehdään yhteenveto. Parhaimpaan lopputulokseen päästään useiden eri osapuolten yhteistyön tuloksena, jolloin arvioinnista tulee riittävän poikkitieteellinen ja hankkeeseen sidottu (Nord 2002:5, 30).

4.3 Keskeiset selvitykset ja inventoinnit

Seuraavaan listaan on koottu teollisuusrakennuksen uudelleenkäyttöön liittyvät kulttuurihistorian ja suojelun kannalta keskeiset selvitykset ja inventoinnit. Esitettävien selvitysten valitsemisessa on hyödynnetty ympäristövaikutusten arviointimallin mukaista lähestymistapaa kulttuurihistoriallisten arvojen määrittämiseksi sekä Museoviraston rakennushistoriallisen selvityksen osa-alueita. Näiden perusteella kulttuurihistoriallisten arvojen kannalta keskeiset selvitykset ovat:

1. Nykytilan kartoitus ja dokumentointi
2. Maisema- & rakennuskulttuuri-inventointi
3. Rakennusinventointi

Selvitysten nimet ovat tässä peräisin Museoviraston ohjeista ja Pohjoismaisesta ympäristöarviointioppaasta, mutta voivat toki olla nimetty toisinkin. Selvitykset on esitetty tässä vain yleisellä tasolla, ja varsinaiset konkreettiset toteutusohjeet on syytä tarkistaa erikseen⁶. Näiden perusselvitysten ja -inventointien lisäksi kussakin tapauksessa voi olla tarpeellista tehdä syventäviä erityisselvityksiä.

Inventointi on järjestelmällistä tiedon hankintaa ja tallentamista esimerkiksi rakennetusta ympäristöstä, maisemasta tai muinaisjäännöksistä. Selvitysten myötä on näin tarkoitus rakentaa hyvä kokonaiskäsitys kohteen muodostamasta rakennushistoriasta. Inventoinnit toteutetaan niin arkistolähteiden kuin kenttätöidenkin avulla, jotka yhteen koottuina muodostavat kohteen rakennushistorian selvityksen. (Sahlberg 2010, 12, 13, 19.)

Rakennushistoriaselvityksen tekijänä käytetään yleensä rakennushistorian ja korjausrakentamisen ammattilaista, jonka lisäksi selvitystä varten saatetaan joutua palkkaamaan myös esimerkiksi arkeologi (Mattinen 1997, 28; Sahlberg 2010, 22).

⁶ Museovirasto on julkaissut erilaisia inventointioppaita, kuten rakennushistorian selvitysoppaan *Talon tarinat* (2010) tai historiallisten puutarhojen inventointioppaan *Portti Puutarhaan* (2000).

Teollisuusympäristön uudelleen käyttöönoton kaltaisen laaja-alaisen projektin yhteydessä selvitykset voikin olla syytä jakaa eri alojen osajista kootun työryhmän tehtäväksi (Sahlberg 2010, 22).

Museoviraston määrittelemän rakennushistoriaselvityksen toteuttamista suositellaan erityisesti rakennussuojelulla suojeltujen rakennusten kunnostus-, korjaus- tai muutostöihin, mutta se soveltuu hyvin myös minkä tahansa muun kulttuurihistoriallisesti arvokkaan kohteen arvojen määrittelyyn. Selvityksen perusteella selvitetään myös kohteen kannalta tarpeelliset erityistutkimus ja –selvityskohteet, jotka voidaan toteuttaa tehokkaammin jo tehtyjen taustaselvitysten pohjalta. Tällaisia erityistutkimuksia voivat esimerkiksi olla väri- ja pintatutkimus. Rakennushistoriaselvitystä voidaan käyttää esimerkiksi hankkeen suunnittelutyön tukena ja riittävän tarkasti tehtynä sitä voidaan hyödyntää myös konkreettisen rakennustyön apuna. (Sahlberg 2010, 10-13.)

1. Nykytilan kartoitus ja dokumentointi

Lähtökohtatilanteen dokumentointi sekä ammattitaidolla tehdyt rakenne- ja kuntotutkimukset ovat onnistuneen käyttöönoton edellytys (Rakennusperintöstrategia 2001, 38). Teollisuusalueen uudelleenkäyttösuunnittelun pohjaksi tehdään kohteen nykytilan kartoitus dokumentoimalla ja tallentamalla. Kirjallisen selvityksen lisäksi dokumentointia voidaan täydentää esimerkiksi valokuvaamalla, mittaamalla, piirtämällä tai ottamalla tarvittavia näytteitä. (Sahlberg 2010, 13.) Ulkotilojen lisäksi dokumentointi kattaa rakennusten sisätilat ja niiden kiinteän sisustuksen sekä teknisen varustuksen (Linnamäki 2002). Dokumentointi on rinnastettavissa ympäristövaikutusten arvioinnin pohjoismaisten ohjeiden mukaiseen nollatasoselvitykseen.

Dokumentoinnin lisäksi rakennuksesta tarvitaan kuntotutkimus muun muassa rakennusluvan liitteeksi, mihin selvitetään rakennuksen pohjarakenteet ja niiden kunto (RakMK A2/2002, 5.4.3 ohje, FINLEX). Kuntotutkimuksessa tehdään mittauksia ja otetaan näytteitä niin rakenteiden sisä- kuin ulkopuolelta. Uudelleen käyttöönoton suunnittelun tueksi joissakin rakennuksissa saatetaan pitää tarpeellisena tehdä lisäksi hormitutkimus ilmanvaihtohormien kunnan selvittämiseksi (Linnamäki 2002).

Kunto- ja korjaustarpeita voidaan selvittää myös kuntoarvioinnilla, joka on kuntotutkimusta pintapuolisempi selvitys rakennuksen tilasta. Arviointi tehdään tällöin aistinvaraisesti eikä rakenteita avata. (Sahlberg 2010, 14.)

Suunnitteluun tarvitaan kohteen nykytilannetta kuvaavat pohja-, julkisivu- ja leikkauspiirustukset, jotka voidaan tarvittaessa laatia mittaamalla rakennus kokonaan tai tarvittavilta osin (Sahlberg 2010, 13-14).

2. Maisema- & rakennuskulttuuri-inventointi

Maisema- ja rakennuskulttuuri-inventointi pohjautuu Pohjoismaiden kulttuuriympäristön arviointioppaaseen kirjattuun kulttuuriympäristöanalyysiin. Analyysi sisältää kohteen kulttuurihistoriallisen kehyksen ja alueen kulttuuriperinnön yleiskuvaukset. Konkreettisesti inventointi koostuu siis rakennusten lähiympäristön, sijaintipaikan ja maaston kuvauksista (Härö & Forsius 2007, 26). Selvityksessä kuvataan paitsi alueen maisema ennen ja nyt, myös sen niin sanottu kulttuuriympäristöprofiili. Kulttuuriympäristöprofiilissa esitetään alueen yksilöllinen luonne sen luonnonolojen ja ihmisen aikaansaaman historian näkökulmasta. (Nord 2002:5, 32.)

Alue- ja kohdekuvauksista tulee ilmetä, mikä osuus ihmisten toiminnalla on alueen kasvustoon ja kasvupaikan olosuhteisiin. Luonnonedellytysten, kuten veden tai vesivoiman käyttömahdollisuudet ovat olleet keskeisiä vaikuttajia alueiden kehityksen kannalta. Näin kasvillisuuden ja maaperän analysointi on keskeisellä sijalla alueen ominaispiirteiden määrittämisessä. Vaikka luonnonedellytysten hyödyntäminen ei nykyteknologian takia ole enää yhtä keskeinen tekijä maiseman kehityksessä, ajan saatossa muodostuneet historialliset erityispiirteet liittyvät yhä pysyvästi yhteen luonnonolojen kanssa. (Härö & Forsius 2007, 26; Nord 2002:5, 32-33.)

Alueen historiallisen yhteyden ymmärtäminen auttaa paikan erityisluonteen ja kulttuuriympäristöprofiilin määrittämistä. Paikallinen historia selittää kulttuuriympäristön luonnetta ja kehittymistä, minkä pohjalta alueen jatkokehitystä voidaan edelleen lähteä toteuttamaan. Alueiden luonteeseen ovat voineet vaikuttaa eri aikoina vallinneet lait ja asetukset, vallan keskittymät tai taloudelliset ja tekniset olosuhteet. Joillakin paikoilla erityiset ajanjaksot voivat puolestaan olla hyvin edustettuina. Tällaisena kerrostumana mainittakoon esimerkiksi varhaiselle teollistumiselle ominaiset osuus- tai asemakylät. (Nord 2002:5, 33-34.) Myös Museovirasto luokittelee ympäristötyypittelyssään teollisten ympäristöjen kaltaiset taajamaympäristöt erilleen varsinaisista historiallisista kaupunkikeskustoista (Härö & Forsius 2007, 31).

Ympäristöstä löytyvät esihistorialliset jäänteet tulee selvittää rakennuskulttuuri-inventoinnin yhteydessä (Nord 2002:5, 33). Arkeologiseksi inventoinniksi kutsuttu tutkimus kohdistuu alueen esihistoriallisiin ja historiallisen ajan muinaisjäännöskohteisiin. Inventoinnissa muinaisjäännökset paikannetaan, määritellään ja rajataan maastossa. Työn lähdeaineistona voidaan käyttää esimerkiksi maaperäkarttoja, topografiaa tai historiallisia karttoja. (Sahlberg 2010, 13.)

Yhä useammassa kunnassa on julkaistu niin sanottu kulttuuriympäristöohjelma, jossa esitellään muun muassa paikallinen kulttuuriympäristö ja rakennusperintö.

Tapauskohtaisen harkinnan mukaan inventoinnissa voidaan viitata tähän valmiiseen materiaaliin tai käyttää sitä lähdemateriaalina. (Härö & Forsius 2007, 30.) Muita hyödynnettäviä lähteitä kulttuuriympäristöselvityksen tueksi ovat esimerkiksi aiemmat inventoinnit ja selvitykset kyseessä olevasta kohteesta tai kunnasta, rakennushistoriallinen, historiallinen ja paikallishistoriallinen kirjallisuus, väestötietojärjestelmän rakennus- ja huoneistorekisteri, historialliset kartat ja kaava-aineisto sekä piirustukset (Härö & Forsius 2007, 11).

3. Rakennusinventointi

Rakennusinventoinnissa keskitytään tutkimaan kohteessa sijaitsevia rakennuksia yksittäisinä kokonaisuuksina. Inventoinnin perusteella määritetään kohteen suojelutarpeet ja –tavoitteet, minkä vuoksi työ on tehtävä tähän tarkoitukseen riittävällä tarkkuudella. (Sahlberg 2010, 19.)

Inventoinnissa esitellään kukin rakennus rakenteellisine detaljeineen, sen sisätilat, materiaalit ja kiinteä sisustus (Linnamäki 2002; Mattinen 1997, 67; Sahlberg 2010, 13). Koska teollisuusrakennuksen kehitys on määräytynyt ensisijaisesti sen käyttötarkoituksen perusteella, rakennuksen toimintoja ja tilojen käyttöä voidaan tutkia inventoinnissa omana kokonaisuutena varsinaisen tilan sisältämien ominaispiirteiden ohella (Sahlberg 2010, 43).

Tarkoituksenmukaisten suojelutarpeiden ja –tavoitteiden määrittämiseksi inventoinnista tulisi käydä ilmi muun muassa rakennuksen historia ja muutosvaiheet, sen käyttöhistoria sekä rakennustekniikka- ja arkkitehtuurihistoria. Selvityskohteen luonteesta riippuen rakennusinventointiin kerätään tietoa myös rakennuksen nykytilasta ja kunnosta. (Härö & Forsius 2007, 28-41; Mattinen 1997, 67; Sahlberg 2010, 19.) Tarpeettoman päällekkäisyyden estämiseksi inventoinnin tietosisältöä kannattaa verrata nollatasoselvitykseen, johon myös kerätään tietoa kohteen nykytilasta. Teollisuusalueen uudelleenkäytön ollessa verrattain monisäikeinen projekti eri tahojen toteuttamat selvitykset saattavat kuitenkin hyödyttää hankkeen kokonaisuuden ymmärtämisessä ja päällekkäisyyksistä voidaan jopa hyötyä.

Inventoinnin tutkimusosa pohjaa arkisto- ja kirjallisuuslähteisiin (Linnamäki 2002; Mattinen 1997, 67). Käytettyjä rakenne- ja LVIS-suunnitelmia löytyy pääasiassa 1900-luvun kohteista ja niiden tarkkuus riippuu suunnitelman ajankohdasta ja sisällöstä (Sahlberg 2010, 31). Muina lähteinä selvitysten taustatietoa etsittäessä voidaan käyttää esimerkiksi mahdollisia aiemmin laadittuja suojelumääräyksiä tai –tavoitteita tai ihmisten haastatteluja (Linnamäki 2002).

5 KANKAAN ALUEEN UUELLEENKÄYTTÖSUUNNITELMA

Jyväskylän kaupunki hyväksyi Kankaan paperitehdasalueen oston syyskuussa 2010, vaikka alueen uudelleen käyttöön otosta ja jatkorakentamisesta tiedettiin aiheutuvan suuria menoeriä. Kaupungin vision mukaan Kankaan tehdasalueesta saatavat tulot ovat tulevaisuudessa kuitenkin miljoona luokkaa, minkä johdosta hanketta pidettiin kannattavana. 13 miljoonan euron kauppahinnan lisäksi kaupunki varasi 350.000 euron lisämäärärahan tehdasalueen ylläpitokustannuksiin vuodelle 2011. Jyväskylän kaupungin hankejohtaja Anne Sandelinin mukaan Kankaan alueeseen saatetaan joutua investoimaan noin 30 miljoonaa euroa ennen kuin se on tuottavassa kunnossa. (A. Sandelinin haastattelu 2011.) Kaupungin ostama maa-alue oli noin 25,6 hehtaaria, jonka voimassa olevan kaavan mukaisesta rakennusoikeudesta vanha paperitehdaskiinteistö vei siihen liittyvine rakennuksineen noin puolet (käytetty 90.817 kem², käyttämättä 81.582 kem²). Ostohetkellä alueella olevista teollisuus-, varasto- ja toimistotiloista oli hyötykäytössä noin 70.000 kem². (Jaala & Oikarinen & Salomaa 2011, 3.)

Museoviraston inventoinnissa⁷ kulttuurihistoriallisesti merkittäväksi teollisuusympäristöksi noteerattu Kankaan tehdasalue sijaitsee keskeisellä paikalla suhteessa vain muutaman kilometrin päässä olevaan Jyväskylän ydinkeskustaan. Valmiiksi olemassa olevan kaupunkirakenteen sisällä sijaitseva tehdasalue mahdollisti uuden kaupunginosan luomisen moniin vastaaviin projekteihin verrattuna poikkeuksellisen keskeiselle paikalle. Valmistuttuaan alue yhdistää kaupungin pohjoispuolella sijaitsevia kaupunginosia näin luontevasti laajentuvaan keskustaan nähden. (Kankaan osayleiskaava, osallistumis- ja arviointisuunnitelma (jäljempänä Kankaan osayleiskaavan OAS) 2010, 2.) Tehdasalueen sijoittuminen Jyväskylän kaupungissa ilmenee työn loppuun liitetystä kartoista (Liite 2).

5.1 Tulevaisuuden visio

Jyväskylän kaupungin asettamien tavoitteiden mukaan Kankaan alueesta muodostuu elävä ja vahvan identiteetin omaava kaupunginosa. Vaihtoehtoisten asumisratkaisujen myötä alueelle tavoiteltavan kolmen tuhannen asukkaan asukasrakenteesta pyritään luomaan mahdollisimman monipuolinen. Asukkaiden lisäksi alueelle toivotaan syntyvän noin 1.300-1.500 työpaikkaa sekä runsas palvelurakenne. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

⁷ Vrt. Putkonen 1988.

Kolmen tuhannen asukkaan ja yli tuhannen työpaikan mahdolluttaminen Kankaan alueelle tarkoittaa tiiviisti rakennetun kaupunkikeskuksen toteuttamista entiselle tehdasalueelle. Määrällisten asukas- ja työpaikkatavoitteiden rinnalla Jyväskylän kaupungin keskeisenä tavoitteena on myös alueen historiallisten arvojen säilyttäminen, minkä johdosta Kankaan paperitehtaan vanhimmat kiinteistöt säilytetään tulevasta uudelleenkäyttötarkoituksesta riippumatta. Koska vanhat rakennukset varaavat alueelta suhteessa paljon rakennettavissa olevaa pinta-alaa, kaupungin kasvun ja kehittymisen turvaamiseksi asetettujen rakennuskiintiöiden saavuttaminen edellyttää alueen muilta tiloilta entistä enemmän joustoa. (E. Jaalan haastattelu 2011.) Jyväskylän kaupungin maankäytön toteuttamisohjelman, Kymppi^R2011:n, mukaan Kankaan alueelle varataan noin 150.000-170.000 kerrosneliometriä rakennusoikeutta asumiseen.

Vanhojen rakennusten suojelutavoite asetettiin alustavasti kaikille 1970-lukua ennen rakennetuille rakennuksille (P. Heinäsen haastattelu 2011). 1960-luvun jälkeen tehdaskompleksia oli laajennettu oleellisesti vain niin kutsutun uuden paperitehtaan osalta, jonka purkaminen vapauttaa alueen käytetystä rakennusoikeudesta lähes puolet eli noin 44.200 kerrosneliometriä (Jaala ym. 2011, 8). Vanhan paperitehtaan tiloista tulee uudelleenkäyttöön noin 30.000 kerrosneliometriä. (E. Jaalan haastattelu 2011.)

Uusien työpaikkojen ja asutuksen myötä Kankaan alueelle syntyy aikaisempaa enemmän kysyntää myös erilaisille palveluille. Kaupungin lanseeraaman ”Kangas kaupungin sydän” -ajattelun mukaan Kankaan alueelle muodostuu monipuolinen palvelusydän. Kaupungin tavoitteissa alueelta löytyy tulevaisuudessa myös monipuolisia ajanviettomahdollisuuksia ja kulttuuritiloja. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Uusi kaupunginosa halutaan toteuttaa ekologisista arvoja vaalien. Alue kaavoitetaan kevyttä liikennettä suosien, ja autojen pysäköintitilaa vaaditaan kaavassa normaalia vähemmän. Alueella toimivan vesivoimalaitoksen sekä muiden vaihtoehtoisten energiantuotantotapojen avulla kaupunginosasta tulee hiilineutraali. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Toimivien kevyenliikenteenväylien varmistamiseksi kaupungin keskustan suuntaan alueelle suunnitellaan pyöräilyteiden ohella useampia Tourujoen yli kulkevia siltoja. Kankaan alueen olleessa tärkeä osa kaupungin laajempaa viher- ja virkistysalueverkostoa suunnittelussa halutaan panostaa myös muuten alueen viihtyvyyteen ulkoilualueena. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Jyväskylän kaupungin ohjausryhmä tutkii myös mahdollisuutta palauttaa osa (n. 10%) Tourujoen uomasta alkuperäiselle paikalleen Kankaan paperitehtaan uudelleenkäyttöhankkeen yhteydessä. Kaupungin toiveena on näin parantaa Tourujoen ympäristön

viihtyisyyttä ja virkistyskäyttöä. Kaupungin ohjausryhmän ajatuksena oli antaa ennallistamista koskevaa materiaalia ideakilpailuun osallistuville, jotka voivat halutessaan huomioida ennallistamisen osana kilpailuesitystään. Projektin toteuttamisesta päätetään kuitenkin vasta lopullisesti ideakilpailun perusteella. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

5.2 Kaavoituksen nykytilanne ja hankkeen vaikutusten arviointi

Kankaan alueelle laaditaan parhaillaan oikeusvaikutteista osayleiskaavaa, joka on tarkoitus saada valmiiksi vuoden 2012 aikana. Alustavan suunnitteluajataulun mukaan osayleiskaavan selvitykset ja ideakilpailun tulos valmistuvat vuoden 2011 loppuun mennessä. Kaupunkirakennelautakunnan hyväksytyä kaavaluonnoksen keväällä 2012 se laitetaan julkisesti nähtäville. Osayleiskaavavaiheen jälkeen siirrytään asemakaavavaiheeseen, joka toteutetaan osissa. (Kankaan osayleiskaavan OAS 2010, 2, 6; A. Sandelinin haastattelu 2011.)

Kankaan tehdasalueella on tällä hetkellä voimassa ympäristöministeriön 14.04.2009 vahvistama Keski-Suomen maakuntakaava. Jyväskylän keskusta-alueen koillispuolella sijaitseva paperitehdas on osoitettu maakuntakaavassa taajamatoimintojen alueella sijaitsevaksi teollisuus- ja varastoalueeksi. Koko Tourulan aluetta koskeva T/kem -merkintä mahdollistaa vaarallisten kemikaalien käytön, ja alueella on tiettävästi pilaantuneita maita. Maakuntakaavan mukaan Kankaan tehtaan alue on lisäksi vaalimisen arvoinen maakunnallisesti, teollisuushistoriallisesti, rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti arvokas teollisuusympäristö. (Kankaan osayleiskaavan OAS 2010, 2-3.)

Maakuntakaavan ohella Kankaan alueella on voimassa oikeusvaikutuksen yleiskaava vuodelta 1982 (hyväksytty 1984) sekä vuosina 1997, 2000, 2005 ja 2006 hyväksytyt asemakaavat. Yleiskaavassa Kankaan alue on varattu teollisuus- ja varastoalueeksi (T), suojelualueeksi (S), keskustatoimintojen alueeksi (C) ja virkistysalueeksi (V). Kankaan alueen pohjoisosa sijoittuu osin Seppälän kaupunginosan vuonna 2002 hyväksytyyn osayleiskaavan alueelle. (Kankaan osayleiskaavan OAS 2010, 4.)

Jyväskylän kaupunkirakennepalvelut teetti tekeillä olevan osayleiskaavavaiheen tueksi aluetta kartoittavia selvityksiä. Vaikka tehtävien selvitysten lukumäärä ei poikennut normaalista, selvityksiä toteutetaan harvoin näin samanaikaisesti. Kankaan osalta hyödynnettävää pohjatietoa oli saatavissa kuitenkin niin rajallisesti, että uusia selvityksiä tarvittiin monelta eri osa-alueelta. Tarvittavien selvitysten määrittämiseen hyödynnettiin kaavoituksen vaikutusten arviointimenettelyn mukaista arvostusmenetelmää.

(A. Sandelinin haastattelu 2011.) Paikallinen arvostusprosessi on kuvattu Jyväskylän kaupungin yleis- ja asemakaavojen laadintaa koskevaan toimintaohjeeseen⁸.

Jyväskylän kaupungin kaupunkirakennepalvelut tilasi arvion perusteella valikoituneet taustaselvitykset kunkin alueen erityisosaajilta. Teetetyt selvitykset on esitelty työn seuraavassa luvussa tarkemmin (ks. 6.1). Kankaan alueen kehittämisen reunaehdot määrittävät laadittujen selvitysten myötä. Oletettavasti selvitysten välillä esiintyy tarkastelukulmasta ja painotuksesta johtuen ristiriitaisuuksia, joiden keskinäiset arvotukset mietitään ideakilpailun tulosten arvioimisen yhteydessä. Tehtävät arvotukset tehdään kaavoituksen ja kunnallispolitiikan kannalta, ja ovat siten pitkälti poliittisia. (A. Sandelinin haastattelu 2011.)

Jyväskylän kaupunki järjesti osayleiskaavan suunnittelun avuksi kaikille avoimen ideakilpailun alueen kehittämiseksi. Teetetyt selvitykset jaettiin muun taustamateriaalin ohella kilpailuun osallistuville. Kirjallisten selvitysten lisäksi ideakilpailun materiaaliin kuului laaja kuva- ja karttamateriaali, josta löytyi alueen pohjakarttojen ja maastomallien ohella myös esimerkiksi suunnittelualueen kunnallistekniset verkostot sekä vanhan paperitehtaan pohjapiirroksot ja julkisivukuvat. (Kankaan alueen ideakilpailun ohjelmasiikirjat 2011, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.) On erittäin todennäköistä, ettei yksikään vastauksista vastaa täydellisesti sekä hankkeelle asetettuja tavoitteita, kaavoitustavoitteita että kaupungin kasvutavoitteita, mutta kilpailusta toivotaan saatavan monia erilaisia toteutusvaihtoehtoja alueen suunnitteluun. (A. Sandelinin haastattelu 2011.)

Vaikka ideakilpailun materiaalina toimivat selvitykset tehtiin nimenomaisesti osayleiskaavan näkökulmasta, niitä toivotaan voitavan käyttää myös hankkeen myöhemmissä vaiheissa. Osayleiskaavaa ja asemakaavaa varten tarvittavat lisäselvitykset saattavat tulla kyseeseen lähinnä jonkin osa-alueen muuttuessa oleellisesti suunnittelun aikana. Tällainen muutos saattaa tapahtua vaikkapa tiejärjestelyihin liittyen. Jyväskylän kaupungin tarkoituksena on kuitenkin tarkistaa tarvittavien selvitysten tilanne vielä ideakilpailun jälkeen ja tarkentaa niitä tarvittavin osin ennen varsinaiseen kaavoitukseen ryhtymistä. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

5.3 Käytännön toteutus ja alustava aikataulu

Kaupunkisuunnittelun aikajänne on yleensä pitkä. Kankaan alueen käyttöönotto mitoitettiin vuoteen 2030 asti, jolloin myös kaupunginosalle määritelty alueidentiteetti on vakiinnuttanut asemansa (A. Sandelinin haastattelu 2011). Suurien hankkeiden

⁸ Ks. Kaavoitusprosessi Jyväskylässä, toimintaohje yleis- ja asemakaavoja laadittaessa. 14.02.2009. Jyväskylä: Jyväskylän kaupungin Kaupunkirakennepalvelut/kaavoitus <http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kaavoitusprosessi_26022009.pdf> (15.08.2011).

jaksottuminen näin pitkälle aikavälille tuo haasteensa sekä projektin lyhyt- että pitkäaikaiseen suunnitteluun. Kaupungin on ohjattava alueen toimintaa haluamaansa päämäärää kohti siten, että nyt tehtävät lyhyen tähtäimen päätökset tukevat toivotusti koko ajan muuttuvan kaupunginosan kehitystä pitkällä aikavälillä. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Kankaan alueen aikataulussa tekeillä oleva osayleiskaava hyväksytään vuoden 2013 aikana, ja ensimmäiset asukkaat muuttavat alueelle vuonna 2015. Normaalisti asemakaavavaiheeseen siirrytään osayleiskaavavaiheen valmistuttua, mutta Kankaan alueen aikataulun puitteissa näitä tehtäneiden kuitenkin osin rinnakkain. (P. Heinäsen haastattelu 2011; A. Sandelinin haastattelu 2011.)

Osayleiskaavavaiheen taustalle teetetyt selvitykset valmistuivat vuoden 2011 kesän ja alkusyksyn aikana, jonka jälkeen ne laitettiin kaupungin sivustoille kaikkien kiinnostuneiden nähtäväksi. Kankaan alueen ideakilpailu järjestettiin 01.07.-07.11.2011 ja sen toivotaan poikivan noin 40-50 vastausta. Kilpailuvastauksista valitaan kokonaisuuden kannalta paras vaihtoehto, johon pyritään neuvottelemalla lisäämään muissa ehdotuksissa hyvin ratkaistuja osia optimaalisen tuloksen varmistamiseksi. (P. Heinäsen haastattelu 2011; A. Sandelinin haastattelu 2011.)

Kilpailun tuloksen toivotaan olevan tiedossa vuoden 2011 loppuun mennessä, ja se julkistaan helmikuussa 2012. Tuloksen selvittyä kaupungin työryhmä aloittaa kaavarungon työstämisen osayleiskaavaa varten. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Kuten aikaisemmin on mainittu Kankaan alueen asemakaavoitus toteutetaan osissa, jolloin sen ensimmäiset osat saadaan nopeammin rakennusvaiheeseen kuin koko alueen kaavoittamisella yhdellä kertaa. Ensimmäisiä asemakaavoja aletaan työstää vuonna 2012, ja työn arvioidaan jatkuvan seuraavan kymmenen vuoden ajan. (A. Sandelinin haastattelu 2011.)

Asemakaavoituksen valmistuttua entisen tehdasalueen tontit myydään rakennusliikkeille lukuun ottamatta kaupungin vuokra- ja osaomistustalojen tontteja. Kaupungin omistukseen jäävien vuokra- ja osaomistustalojen osuus koko asuntotuotannosta on noin 30 prosenttia. (P. Heinäsen haastattelu 2011.) Tonttien myyminen toteutetaan luovutuskilpailujen avulla, jolloin kaupungilla säilyy mahdollisuus kontrolloida alueen rakentamista myös alueen rakentamisvaiheessa. Luovutuskilpailujen tavoitteena on löytää kullekin tontille paras mahdollinen toteutusratkaisu kilpailuttamalla kiinteähintaiseksi määritellyt tontit niitä varten tehtyjen suunnitelmaehdotusten pohjalta. Tonttienluovutusvaihe alkaa vuonna 2014, jonka jälkeen kukin rakennuttaja hakee projektilleen tarvittavat luvat. Osayleiskaavavaiheen tueksi tehtyjen selvitysten tarkastelu

lupamenettelyn kannalta rajautuu näin ajallisesti tämän työn ulkopuolelle. Ennen ensimmäisten asukkaiden muuttamista Kankaan alueelle myös sen kunnallistekniikan pitää olla valmiina. (A. Sandelinin haastattelu 2011.)

Toistaiseksi rakentamattomien tonttien myymisen ohella kaupunki myy myös vanhan paperitehtaan rakennukset. Kaupungin näkökulmasta säilytettävien rakennusten myynti on yksi hankkeen merkittävimmistä riskeistä, koska sillä itsellään ei ole varaa toteuttaa vanhojen kiinteistöjen uudelleen käyttöönottoa varten tarvittavia korjaustöitä. Ihannetilanteessa vanhat tehdasrakennukset myydään itsellisenä kokonaisuutena, mutta on mahdollista, etteivät korjauskustannuksiltaan huomattavan kalliit tehdaskiinteistöt herätä sellaisenaan rakennuttajien kiinnostusta. Tällaisessa tilanteessa kaupunki myy vanhojen tehdasrakennusten kanssa myös puhdasta rakennusoikeutta. Mikäli kohde ei käytäkään huolimatta kaupaksi, sille asetetuista tavoitteista joudutaan tinkimään. Tähän ei toivottavasti kuitenkaan tarvitse mennä. (A. Sandelinin haastattelu 2011.)

Tehdaskiinteistöjen myynti aloitetaan, kun viimeinen edelleen tehdastiloissa oleva paperikone, PK4, on purettu ja rakennukset on yhdistetty kaukolämpöön (A. Sandelinin haastattelu 2011). Sappi on sitoutunut purkamaan paperikoneen vuoden 2014 loppuun mennessä, jonka jälkeen tehdassalin purkamistyöt aloitetaan. Kaupungin tavoitteena on purkaa tehdasosa vuoden 2016 loppuun mennessä. (P. Heinäsen haastattelu 2011.) Koska tehdasrakennuksen pitäminen tyhjillään ei ole kannattavaa, kaupunki vuokraa sen osia tilapäisesti purkamistöiden aloittamiseen asti. Saaduilla vuokratuloilla kaupunki kattaa ainakin osan muutoin käyttämättä olevan tehtaan ylläpitokustannuksista. (A. Sandelinin haastattelu 2011.)

Kankaan tehdasaluetta koskeva hanke ei ole ensimmäinen Jyväskylän kaupungin toteuttama vanhojen teollisuuskiinteistöjen uudelleen käyttöönottoprojekti, vaan kaupunki toteutti vastaavan tyyppisen hankkeen myös 1990-luvulla Lutakon teollisuusalueella. Lutakon alueen rakennusprojekti oli ensimmäisiä Suomessa toteutettuja teollisuusalueiden uudelleen käyttöönottoja, ja edusti ainakaan edistyksellistä kaupunkirakentamista koko Suomessa. Lutakon tonttien myynti toteutettiin kuitenkin Kankaan suunnitelmista poiketen hintoihin pohjautuvan tarjouskilpailun perusteella, minkä jälkeen alueen rakennus siirtyi markkinavoimien valtaan, eikä kaupungilla säilynyt riittäviä vaikutusmahdollisuuksia alueen yhtenäisyyden varmistamiseksi. Lopputuloksen Lutakon alueesta on kehittynyt kaupungin suunnitelmista poikkeava uudisrakennusalue, josta on kadonnut alkuperäisen teollisuusalueen itsenäinen identiteetti.

Kankaan tehdasalueen uudelleen käyttöönötossa halutaan välttää Lutakon virheet, minkä vuoksi aikaisempi projekti on evaluoitu ennen Kankaan hankkeeseen ryhtymistä⁹. Kankaan ohjausryhmässä on paljon tietoa Lutakon projektin toteutuksesta, sillä suuri osa ohjausryhmästä osallistui myös Lutakon toteutukseen. (A. Sandelinin haastattelu 2011.)

6 KANKAAN PAPERITEHDASALUEEN KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

6.1 Kulttuurihistoriallisia arvoja käsittelevät selvitykset

Jyväskylän kaupungin rakennuspalveluiden tekemän Kankaan alueen osayleiskaavan vaikutusten arvioinnin perusteella kaupunki teetätti erityyppisiä selvityksiä kunkin alan ammattilaisilla. Tilatut selvitykset¹⁰ olivat:

1. Kankaan paperitehtaan käytettävyysselvitys
2. Kankaan paperitehtaan rakennusinventointi
3. Kankaan alueen maisema- ja viheralueselvitys
4. Kankaan alueen rakennettavuusselvitys
5. Tourujoen ennallistamisen esiselvitys
6. EU-direktiivien mukaiset kasvilajisto-, linnusto- ja eläinselvitykset
7. Selvitys Rantaväylän ja Kankaan alueen liikennejärjestelyistä
8. Selvitys alueen kaupallisista kehittämisedellytyksistä

Paperitehdasalueella olevien rakennusten ja rakennelmien nykytilaa kuvattiin erityisesti kahdessa ensimmäisessä selvityksessä eli käytettävyysselvityksessä sekä rakennusinventoinnissa. Alueen ja sen ympäristön maisemaan ja rakennuskulttuuriin keskittyviä selvityksiä olivat puolestaan maisema- ja viheralueselvitys, rakennettavuusselvitys sekä Tourujoen ennallistamisselvitys. Myös EU-direktiivien mukainen kasvistoselvitys antoi tietoa alueen maisemasta, samoin selvitys alueen ja sen ympäristön liikennejärjestelyistä, vaikkakin jälkimmäinen raportti keskittyi enemmän tulevaisuuden visiointiin. Rakennusinventointiraporttiin kuvattiin rakennusten ja rakennelmien dokumentoinnin lisäksi Keski-Suomen museon näkemys rakennusten kulttuurihistoriallisesta arvosta.

Vaikka kaupallisten kehittämisedellytysten selvitys ei varsinaisesti liittynyt alueen kulttuurihistoriallisten arvojen määrittämiseen, sillä saattaa kuitenkin olla olennaista vaikutusta vanhojen tehdaskiinteistöjen uudelleenkäytön suunnitteluun. Selvityksessä pyrittiin nimittäin luomaan alueen tulevasta käytöstä erilaisia tulevaisuudenvisioita, joista

⁹ Ks. Päivänsalo, Martti 2009. Lutakon muutos, Jyväskylän keskustaa tehtaan pohjille 1985-2009. Jyväskylä: Edita Prima Oy.

¹⁰ Tässä listattujen selvitysten nimeämistä on yhdenmukaistettu. Toimitetut selvitykset on saatettu nimetä toisin (vrt. lähdeluettelo).

jokaisen keskiössä oli kaupalliseen tarkoitukseen uudistettu palvelusydän: vanha paperitehdaskiinteistö.

1. Kankaan paperitehtaan käytettävyysselvitys

Kankaan alueen käytettävyysselvitys valmistui helmikuussa 2011 selvityksistä ensimmäisenä. Käytettävyysselvityksen yhteydessä tutkittiin erityisesti alueella olevien rakennusten soveltuvuutta asumiseen, palveluihin ja työpaikkatoimintoihin. Arvioinnin ohella selvitykseen kerättiin tietoa rakennusten käyttötarkoituksesta, koosta sekä rakenteista. Lisäksi selvityksessä arvioitiin rakennusten purkamisesta syntyvät kustannukset sekä niiden rakentaminen niin sanottuun nollassoon (so. korjausrakentamisen nykystandardien mukaiseen lähtötasoon). Lyhyen aluekuvauksen ohella selvityksessä oli tietoa alueen pilaantuneista maa-alueista sekä autopysäköinnin ja väestönsuojan toteutusmahdollisuuksista. Alueen suuren koon johdosta kattavia pilaantuneisuustutkimuksia ei kuitenkaan tehty (Jaala ym. 2011, 11). Vanhojen tehdasrakennusten kunnostamista varten tarvittavien rakennuslupien saamiseksi tämä lieneekin yksi osa-alue, jossa erityisselvitys on tehtävä projektin edetessä pidemmälle toteutusvaiheeseen.

Kankaan alueen käytettävyysselvityksen toteuttivat Jyväskylän kaupungille Erkki Jaala Jykes Kiinteistöt Oy:stä, Pekka Salomaa Fimpec Oy:stä sekä Risto Oikarinen Arkkitehtitoimisto Risto Oikarinen Oy:stä. Vaikka selvityksen tekijöillä oli paljon aikaisempaa kokemusta vastaavanlaisten raporttien tekemisestä, Kankaalle toivottu lähestymistapa poikkesi merkittävästi aikaisemmista projekteista. Normaalitylanteessa kohteen käyttötarkoitus (puhtaasti taloudellinen, tekninen jne.) on tiedossa jo selvitystä tehtäessä, ja raportti laaditaan tästä näkökulmasta. Kankaan alueen tapauksessa selvitykseen tuli kuitenkin huomioida kaikki mahdolliset lähestymistavat alueeseen ja tarjota mahdollisimman neutraali näkökulma alueen käytettävyyteen. Näin laaja-alainen lähestymistapa on käytettävyysselvityksissä poikkeuksellinen ainakin Suomen ellei laajemminkin mittapuussa, arvioi sittemmin Jykes Kiinteistöt Oy:n palveluksesta Jyväskylän kaupungin palvelukseen siirtynyt rakennusinsinööri Erkki Jaala toukokuussa 2011.

Käytettävyysselvityksen tavoitteena oli muodostaa kuva tehdaskiinteistöjen todellisesta kunnosta, niiden heikkouksista ja vahvuuksista sekä niiden soveltuvuudesta asumis-, palvelu- ja työpaikkakäyttöön. Kaikki selvityksessä käytetty tieto pohjasi valmiiseen materiaaliin, kuten alueesta ja kiinteistöistä tehtyihin suunnitelmiin, eikä uutta aineistoa tai laskelmia tehty selvitystä varten. Selvityksen apuna käytettiin aiheeseen liittyviä asiakirjoja, joita ei eritelty tarkemmin. (Jaala ym. 2011, 4.)

Rakennusten ominaisuuksia pisteytettiin kerättyjen tietojen ja maastokäyntien perusteella (Jaala ym. 2011, 4). Pisteytystaulukko vaihteli 0-5 välillä viiden ollessa erinomainen

yhden huono. Nolla-arvolla pisteytetystä yksityiskohdasta ei ollut tietoa. Rakennuksia arvioitiin suhteessa niiden toimivuuteen asumis-, palvelu- sekä työpaikkakäytössä (vrt. esim. Jaala ym. 2011, 13). Pisteytyksellä pyrittiin luomaan rakennusten arvottamiseen objektiivisuutta. Mittaristo jätettiin kuitenkin tarkoituksella karkeaksi, koska raportin ei ollut tarkoitus ottaa kantaa tuleviin suunnitelmiin. (E. Jaalan haastattelu 2011.)

Tehdasrakennusten ajallinen kerroksellisuus huomioitiin selvityksessä, tosin niiden ajoitusta jouduttiin yksinkertaistamaan raportin laajuuden puitteissa. Tästä johtuen esimerkiksi yhden aikakerrostuman mukaan jaotellussa vanhassa paperitehtaassa on todellisuudessa muitakin ajallisia kerrostumia, joita ei huomioitu raporttiin. (E. Jaalan haastattelu 2011.)

2. Kankaan paperitehtaan rakennusinventointi

Keski-Suomen museon keväällä 2011 tekemä rakennusinventointiraportti oli alueelta aikaisemmin tehtyihin inventointeihin verrattuna merkittävästi yksityiskohtaisempi ja perusteellisempi selvitys alueen rakennuksista ja rakennelmista. Rakennusammanuensi Saija Silénin tekemässä inventoinnissa paneuduttiin varsinaisen rakennuskannan inventoinnin ja arvottamisen lisäksi myös teollisuusarkkitehtuuriin, puuteollisuuden varhaisvaiheisiin sekä teollisuusalueiden inventointeihin. Itse rakennusinventointiosuutta varten selvitykseen kartoitettiin ja dokumentoitiin tietoa Kankaan tehtaan rakennetusta kulttuuriympäristöstä, alueen historiasta ja rakennuskannasta sekä selvitettiin alueen ajalliset kerrostumat ja niiden kulttuurihistorialliset arvot (Silén 2011, 4). Muista aikaisemmista inventoinneista poiketen nyt tehtyyn selvitykseen inventoitiin myös teollisuusalueen moderni rakennuskanta (Silén 2011, 15).

Kankaan alueen inventoinnissa tutkittiin lähes 20 rakennusta tai rakennusosaa 1890-luvulta 2000-luvulle (Silén 2011, 33). Maastokäyntien ja haastattelujen avulla hankitun aineiston lisäksi inventoinnissa hyödynnettiin arkisto- ja kirjallisuusmateriaalia sekä vanhoja kartta-aineistoja, valokuvamateriaaleja ja rakennuspiirustuksia (Silén 2011, 5).

Alueen rakennusinventoinnin tavoitteena oli kerätä mahdollisimman kattavat tiedot jokaisesta alueella olevasta rakennuksesta ja rakennusosasta, minkä myötä selvitykseen kerättiin kunkin rakennuksen rakennusvaiheet, historia, arkkitehtuuri ja nykytila. Näiden tietojen pohjalta rakennukset arvotettiin niiden säilyneisyyden ja suojelutavoitteiden suhteen kolmeen eri kategoriaan. (Silén 2011, 5.)

Keski-Suomen museon tekemän arvostuksen ensimmäinen luokka piti sisällään alueen merkittävimmät kohteet. Siihen luokitellut rakennukset tuli säilyttää ja niillä saattoi olla jopa sisätilojen suojeluun liittyviä tavoitteita. Yleensä useita erilaisia arvoja sisältävät 1.

luokan kohteet muodostivat maakunnallisesti arvokkaan rakennetun kulttuuriympäristön aluekokonaisuuden. (Silén 2011, 5.)

Arvostuksen toisen luokan kohteisiin kuuluivat yleensä ensimmäisen luokan kohteisiin verrattuna nuorempaa rakennuskantaa edustavat rakennukset, joissa oli selkeästi tunnistettavia historiallisia ja rakennustaiteellisia arvoja. Rakennukset liittyivät yleensä olennaisesti nykyiseen tehdasrakennuskokonaisuuteen, mutta eivät sisältäneet yksinään riittäviä arvoja ja historiallisia kerrostumia tullaakseen luokitelluksi 1. luokan kohteisiin. Kolmannen luokan kohteilla ei ollut merkittäviä rakennushistoriallisia tai muita arvoja. (Silén 2011, 5.)

3. Kankaan alueen maisema- ja viheralueselvitys

Kankaan alueen maisema- ja viheralueselvityksen toteuttivat Mervi Vallinkoski sekä Kalle Räinen Jyväskylän kaupungin kaupunkirakennepalveluista. Selvitykseen koottiin alueen maiseman ominaispiirteet ja maisemarakenne jääkaudelta tähän päivään asti. Alueen sijoittumista kaupunkimaisemaan ja sieltä avautuvia näkymiä tarkasteltiin sekä lähi- että kaukomaisemasta käsin. Lisäksi maisema- ja viheralueselvityksessä kuvattiin alueen viher- ja virkistysalueverkostoa sekä niiden kehittämismahdollisuuksia. (Räinen & Vallinkoski 2011, 1.)

Tehty selvitystyö toteutettiin maastokäyntien, paikkatieto-ohjelmistojen sekä muista selvityksistä saatujen tietojen perusteella. Muita selvityksiä olivat muun muassa Jyväskylän virkistysreittiselvitys (2010), Jyväskylän viherosayleiskaavaaluonnos (2008), Kankaan paperitehtaan ympäristöriskiselvitys (2010), Ekologinen viherverkkoselvityksen luonnos (2010) sekä Säilytettävien pientaloalueiden selvitysraportti SÄILYKE (2010). (Räinen & Vallinkoski 2011, 1, 20.)

4. Kankaan alueen rakennettavuusselvitys

Kankaan alueen rakennettavuusselvityksen laati suunnittelija Timo Raitanen Ramboll Finland Oy:stä huhtikuussa 2011. Selvityksen lähtötietoina käytettiin vanhaa kartta-aineistoa ja pohjatutkimustietoa. Pohjatutkimusten osalta keskeisinä lähteinä toimivat Ramboll Finland Oy:n vuonna 2010 tekemät vanhan tehdasrakennuksen rakenteiden haitta-aineiden selvitykset ja suositukset tilojen saneerauksista. Samassa projektissa selvitettiin myös Kankaan alueen ympäristöriskejä sekä pilaantuneita maa-alueita. (Raitanen 2011, 2.)

Selvitystä varten tehdyt uudet kairaukset suoritti vuoden 2011 alussa Altek Oy. Kairausten ohella alueella otettiin niin sanottuja häiriintyneitä maanäytteitä¹¹, joista tutkittiin vesipitoisuuden ohella niiden rakeisuus sekä maalajit ja asennettiin kaksi

¹¹ Näytteeseen käytetyn maan rakenne ei säily alkuperäisenä vaan rikkoutuu (vrt. häiriintymätön maanäyte).

pohjavesiputkea. Pohjatietojen ja tehtyjen tutkimusten myötä rakennettavuusselvitykseen kerättiin tietoa alueen topografiasta, perusmaasta sekä pohjaveden korkeudesta. Saatujen tulosten perusteella selvityksessä annettiin arvio alueen rakennettavuudesta muun muassa maa- ja kalliokaivantojen, perustamisen ja rakentamistason suhteen. Selvityksessä kommentoitiin myös lyhyesti rakennettavuuden vaikutuksista vanhoihin rakennuksiin ja Tourujoen uoman siirtämiseen. (Raitanen 2011, 2-6.)

5. Tourujoen ennallistamisen esiselvitys

Toukokuussa 2011 valmistuneen Tourujoen ennallistamisselvityksen toteutti VSU, Arkkitehtuuri- ja viheraluesuunnittelu Oy alikonsulttinaan Maveplan Oy. Suunnittelualan ammattilaisista koostuneen työryhmän toteuttamasta selvityksestä vastasi maisema-arkkitehti Tommi Heinonen VSU Oy:stä. Selvityksen ohjausryhmään kuului laaja joukko Jyväskylän kaupungin edustajia sekä yksi Jyväskylän Energian asiantuntija. (Heinonen & Palosaari & Tervo & Alatalo 2011, 2.)

Tourujoen ennallistamisen esiselvitykseen koottiin ennallistamisvaihtoehtojen esittelyn ja toteutuksen periaatteiden ohella tietoa alueen historiasta, Tourujoen rantojen eroosiosta sekä alueen reitistöistä. Selvityksen viitesuunnitelmassa Tourujoen alueelle toteutettiin kaksi luonnonmukaista puroa, joista toinen oli maisemapuro ja toinen virtasi erillisessä vesikanavassa. Luonnonmukaisen kalatien toteuttaminen jokeen oli mahdollista ja se esiteltiin osana suunnitelmia.

6. EU-direktiivien mukaiset kasvilajisto-, linnusto- ja eläinselvitykset

EU-määräysten mukaisesti Kankaan alueella tehtiin liito-oravien pesimisaikkoja ja linnustoa sekä Tourujoen kasvillisuutta koskevat selvitykset kaavoitusta varten. Elokuulle 2011 päivätyt selvitykset olivat tehneet liito-oravien ja lintujen osalta Timo Pylvänäinen Jyväskylän kaupungilta sekä Tourujoen kasvillisuuteen liittyen Keski-Suomen elinkeino-, liikenne ja ympäristökeskuksen (jäljempänä ELY-keskuksen) suunnittelija Timo Kypärä.

Liito-oravien ja lintujen selvitys¹² toteutettiin vuonna 2010 julkaistun Lajien uhanalaisuuden arvioinnin ohjausryhmän (LAUHA) määrittämien uhanalaisuusarviointien mukaisesti. Arvioinnit perustuivat Kansainvälisen luonnonsuojeluliiton, IUCN:n, uhanalaisuusluokitteluun vuodelta 2001. Alueen linnustosta löytyi runsaasti aineistoa BirdLife Suomen Tiira-tietokannassa, ja sieltä puuttuvilta osin aineistoa täydennettiin maastokäynnin avulla. Maastokäynnit liittyivät myös liito-oravien pesimisaikkojen havainnointiin.

¹² Ks. Pylvänäinen, Timo, 2011. Tourujoen ja Kankaan alueen liito-oravat ja linnut 2011. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat <http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/kankaan_alueenlinnut_ja_liitis_08.pdf> (22.08.2011).

Kasvistaselvitys tehtiin maastokäyntien perusteella. Inventoinnin yhteydessä tehtiin putkilokasvien ja sammalten lajistonselvitys lukuun ottamatta joen vesikasveja. (Kypärä 2011, 1.)

7. Selvitys Rantaväylän ja Kankaan alueen liikennejärjestelyistä

Tehtyihin selvityksiin kuului Ramboll Finland Oy:n työryhmän yhteistyössä Jyväskylän kaupungin ja Keski-Suomen ELY-keskuksen kanssa tekemä selvitys Jyväskylän Rantaväylän (valtatie 4) ja Kankaan alueen liikennejärjestelyistä¹³. Vaikka Kankaan alueen ympäristön liikenneyhteyksien muuttaminen saattaa tulla kyseeseen vasta seuraavan 10-15 vuoden päästä, kaupunkisuunnittelun pitkän aikajänteen vuoksi suunniteltuihin muutoksiin oli varauduttava jo nyt. Autoriippumattomuuden varmistamiseksi Kankaan alueella oli tarkoituksena panostaa erityisesti julkisen- ja kevyenliikenteen toimintaedellytyksiin. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

8. Selvitys alueen kaupallisista kehittämisedellytyksistä

Kankaan alueen kaupallisia kehittämisedellytyksiä käsittelevän selvityksen teki Finnish Consulting Group Oy (jäljempänä FCG). Jyväskylän kaupungin teettämän käytettävyysselvityksen materiaali oli käytettävissä jo kaupallisten kehittämisedellytysten raporttia laadittaessa, joten pohjatietoa eri kiinteistöjen soveltuvuudesta asumiseen, palveluihin ja työpaikkatoimintoihin oli valmiiksi saatavilla (Mäkäräinen & Ollikainen 2011, 27).

FCG:n selvityksessä kuvattiin Kankaan alueen kaupallinen palvelurakenne ja sen läheisyydessä sijaitsevat muut toimijat, arvioitiin alueen ostovoima ja sen odotettavissa oleva kehitys sekä esitettiin vaihtoehtoanalyysiin perustuvat suositukset alueen kaupallisten toimintojen toteuttamiseksi (Mäkäräinen & Ollikainen 2011, 1). Selvitykseen nimettiin neljä Kankaan alueen kaupallista kehittämisvaihtoehtoa, joista jokaisessa alueelle rakennettavan lähipalvelukeskuksen paikaksi määriteltiin vanhan paperitehtaan kiinteistö (Mäkäräinen & Ollikainen 2011, 13, 26).

6.2 Tehdasalue ja sen ympäristö

Kankaan alueen maisema- ja viheralue selvitys aloitti alueen maiseman kuvauksen jääkaudesta, joka alkoi noin 70 000 vuotta sitten mannerjäätikön alkaessa muodostua ilmaston viilenemisen seurauksena. Vuosisatoja paikoillaan pysyneen jäätikön myötävaikutuksella syntyi Kankaan pohjoispuolella oleva moreeniharju, Sisä-Suomen

¹³ Ks. Jokela, Juha & Lehtomaa, Jouni & Nikkilä, Juha & Salli, Riikka & Vahvelainen, Juha & Vesanen, Lauri. Rantaväylän ja Kankaan alueen liikennejärjestelyt, Jyväskylä 23.5.2011. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat <http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/rantavaylan_ja_kankaan_alueen_liikennejarjestelyt_jyvaskyla.pdf> (22.08.2011).

reunamuodostuma. (Räinä & Vallinkoski 2011, 3.) Reunamuodostuman laki näkyi selvitystä tehtäessä edelleen Kankaan alueelle (Räinä & Vallinkoski 2011, 10).

Ilmaston jälleen lämmentyä jäätikkö siirtyi kohti pohjoista saavuttaen Salpausselän ja näin myös Kankaan paperitehtaan alueen noin 11 400 vuotta sitten. Mannerjäätiköstä sulava vesi yhtyi jäätikön reunaa seuranneeseen Yoldiamereen. Vuosisatoja jään painaman maan alettua kohota jälleen entiseen asentoonsa Yoldiameren yhteys valtameriin umpeutui hiljalleen ja sen tilalle syntyi makeavesinen Ancyclusjärvi. Muinais-Päijänne erottui Ancyclusjärvestä itselliseksi vesistöksi noin 10 000 vuotta sitten. (Räinä & Vallinkoski 2011, 3.)

Tourulan alueen oltua kokonaisuudessaan Muinais-Päijänteen pohjaa sen maaperä muodostui ravinteikkaaksi ja maanviljelylle otolliseksi. Alueella harjoitettiin maanviljelyä vuosisatojen ajan, mistä löytyi edelleen viitteitä myös Kankaan paperitehtaan alueelta. Myllystä ja tamppilaitoksesta kertovien dokumenttien ohella paperitehtaan entisen pääkonttorin takana olivat säilyneet vanhat myllyn jauhinkivet ajalta ennen paperitehtaan rakentamista. Keski-Suomen museon rakennusinventointiraportin mukaan muistomerkkeihin rinnastettavat myllynkivet olivat 1. luokan säilytettäviä kohteita Kankaan paperitehtaan alueella. (Räinä & Vallinkoski 2011, 3; Silén 2011, 111-112.)

Maanviljelyn myötä Kankaan alue muodostui maisemallisesti avoimeksi. Aluetta ympäröivät tiestöt noudattelivat pääväyliltään vanhoja tieverkkoja. Laukaaseen vievä päätie kulki alueen pohjoispuolelta ja Vaajakoskelle vievä tie tehdasalueen poikki. (Räinä & Vallinkoski 2011, 4-6.) Vuonna 1986 rakennetun valtatie neljän myötä alueen maisemaan tuli kuitenkin syvä viilto, samoin 1970-luvulla tehdyn Tourulan puoleisen maantie- ja rautatiealueen uudistamisella oli vaikutusta alueen maisemaan ja paperitehtaan alueella olleiden aputilojen sekä asuinrakennusten purkamiseen (Voutilainen & Andersson 2010, KSM). Tehdasalueen pohjoispuolella kulkeva rautatie sijaitsi kokonaisuudessaan uuden paperitehtaan alueella (Jaala ym. 2011, 9). Rautatie valmistui Jyväskylään alun perin vuonna 1897 (Ahvenainen 1972, 65).

Kankaan alueen ympärille kehittyi 1900-luvulla työläisten asuinalueita, vaikkakin asuinrakennusten merkitys itse Kankaan tehdasalueella oli aina poikkeuksellisen vähäinen. Tehtaan alkuaikojen vaikeuksien myötä työntekijöiden asuinrakennuksista luovuttiin jo 1900-luvun vaihteessa, eikä Kankaan tehtaan alueeseen kuulunut sen lopettamisen aikaan enää lainkaan tämäntyyppisiä rakennuksia. Patriarkaalisessa puuteollisuudessa tämä ei ollut tavallista, sillä normaalisti työnantajat huolehtivat työntekijöidensä asumisesta sitouttaen heitä näin tiukemmin tehdasyhdyskuntiin.

(Ahvenainen 1975, 78-79; Kantonen 2002 (2000), KSM.) Muista tehtaan vaiheista voi lukea enemmän työn loppuun liitetystä kuvauksesta (Liite 3).

Vaikka Kankaan tehdasalueen oheen ei liittynyt enää pitkään aikaan perinteistä työläisasuinaluetta, kuuluivat ne silti Kankaan tehdasaluetta ympäröivään maisemaan. Esimerkiksi tehdasalueen pohjoispuolella sijaitseva Holstin omakotitaloalue oli selvitysten tekohetkellä yhä pitkälti säilynyt. Holstin alueesta erottuivat erityisesti 1950-luvun jälkeen rakennetut kerros- ja rintamamiestalot. Lisäksi tehdasalueen länsi- ja pohjoispuolella oli säilynyt asuinrakennuksia 1900-luvulta, ja Kankaankadulla on jopa kivikautinen asuinpaikka. Lännessä sijaitsevien yksittäisten rakennusten ohella Sisä-Suomen reunamuodostelman laella sijaitseva asuinalue edusti Jyväskylän seudun 1900-luvun alun esikaupunkiasutusta. Maisema- ja viheralueselvityksen mukaan alue oli maisemallisesti kiinnostava kohde niin rakennustensa kuin jylhän maisemansa puolesta. (Raitanen 2011, 4; Räinen & Vallinkoski 2011, 5-10.)

Kankaan alueen eteläpuolen kaavoittamaton asuinalue purettiin pääosin 1980-luvulla. Vaikka uudisrakentamisen myötä alueella sijaitsevat nyt kerrostaloja sekä varasto- ja liiketiloja, oli alueen laitamilla olevalla metsävyöhykkeellä säilynyt myös muutama kaupungin omistama vanha asuinrakennus. Metsävyöhykkeellä kasvaneet omenapuut ja puutarhoihin kuulunut villiintynyt kasvillisuus kertoivat myös alueen entisestä asumushistoriasta. Kerrostalorakentamisesta huolimatta alue oli säilynyt verrattain avoimena. (Räinen & Vallinkoski 2011, 5-6.) Kankaan itäpuolella sijaitseva Seppälän alue muodostui laajahkosta kauppa- ja teollisuusalueesta (Räinen & Vallinkoski 2011, 10).

Kankaan alueen maiseman yleiskuvaan vaikutti olennaisesti tehtaan länsipuolella virtaava Tourujoki, joka oli paperitehtaan paikan ja sijoittelun perusta ja kertoi ajasta, jolloin tehtaan toiminta oli mahdollista vain sen vieressä virtaavan joen tuottaman voiman ja sen myötä hyödynnettävän vesireitistön avulla (Kantonen 2002 (2000), KSM). Aikaisemmin tehdasalueen läpi virrannutta jokea muokattiin rajusti vuosien saatossa ja viime vuosisadan puolivälissä se padottiin. Nyt tehtyjen selvitysten myötä uoman paikkaa ja muotoa etsittiin muun muassa vuosien 1943, 1959 ja 1969 ilmakuvien sekä vanhojen karttojen perusteella. (Heinonen ym. 2011, 3-5.)

Alunperin Tourukosken vesivoimaa ohjattiin Kankaan tehtaan turbiineihin puuruuhilla ja –putkilla 60-metrinen vesirännin ja maakanavan avulla. Vaikka uoma oli padottu jo 1940-luvulle tultaessa, se kulki kuitenkin tehtaan rakennusten ohitse. 1940-luvulla tehtyjen tehdaslaajennusten myötä vanha maakanava peittyi osin tehtaan alle. Tourujoen ennallistamisen esiselvityksen mukaan uoman vanha paikka näkyi painanteena, joka oli tosin siirtynyt hieman alkuperäiseltä paikaltaan aikojen kuluessa tehtyjen

maatäyttäjien myötä. Tehtaan pihalla uoma oli täytetty. (Heinonen ym. 2011, 3; Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 108-109.)

Voimalaitoksen yhteyteen rakennetussa voimakanavassa virtasi edelleen vettä, ja sen yli kulki kaksi siltaa. Kanavarakenne kuului osana tehtaan vesivoimalaitoksen rakenteisiin, minkä johdosta kanavan alkuperäiset kivetyt allasseinämät tehtaan puoleisilla sivuilla olisi Keski-Suomen museon arvion mukaan syytä säilyttää. (Silén 2011, 111.)

Kanavan ohella Keski-Suomen museon toiveena oli kiinnittää erityistä huomiota myös kanavia ylittäviin siltarakenteisiin sekä tehtaan alle menevän uoman teknisiin rakenneosiin. Toinen kanavan yli kulkeva silta rakennettiin teräsbetonista vuonna 1951 höyryvoimalaitoksen ja keskusvaraston väliin ja sen suunnitteli helsinkiläinen Insinöörirakenne Oy. Toinen kanavan ylittävä silta sijaitsi vanhan tehdasrakennuksen apuosastojen luona kohdassa, josta kanava ohjautui tehtaan alle. (Heinonen ym. 2011, 3; Silén 2011, 109-111.)

Vesivoimalaitos ympäristöineen oli selvitysten tekohetkellä ainoa Jyväskylän kaupunkialueella säilynyt teollinen pienvesistömaisema, minkä vuoksi sillä oli myös paikallista laajempaa arvoa (Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 108). Myös tehtaan voimakanava ja sillat luokiteltiin kuuluviksi 1. luokan kohteisiin, ja ne tuli pyrkiä säilyttämään. Poikkeuksellisia rakenteita sisältävällä kanavalla katsottiin olevan maise-mallisen arvon ohella historiallista ja rakennustaiteellista arvoa. (Silén 2011, 110-111.)

Tourujoella oli keväällä 2011 kaksi säännöstelypatoa, Palokkajärven pato sekä Kankaan tehtaan voimalaitoksen pato, joiden väliin jäi rakennettu uoma. Tehtaan säännöstelypatoon tuleva vesi ohjattiin pääosin putkea pitkin turbiiniin ja ylimääräiseltä osalta ohijuokutusuoomaan. (Heinonen ym. 2011, 3.) Tehtaan patoa ylempänä joessa sijainneen Palokkajärven patoon liittyvä säännöstelylupa oli sisällöltään vanhentunut, sillä vuodelta 1973 peräisin olevan luvan tavoitteet ja vaatimukset oli laadittu toiminnassa olevan tehtaan näkökulmasta. Viime vuosina Tourujoen rantaluiskiin syntyi paikoin vaikeita eroosio-ongelmia, jotka saattoivat johtua pintavesien hallitsemattomasta virtauksesta. (Heinonen ym. 2011, 11; Raitanen 2011, 5; Ränä & Vallinkoski 2011, 16.)

Luonnonsuojelualue sekä sen vieressä sijaitseva hautausmaa vaikuttivat Kankaan alueen maisemaan merkittäväällä tavalla (Raitanen 2011, 4-5; Ränä & Vallinkoski 2011, 16). Kulttuurihistoriallisesti merkittävä Taulumäen kirkko ja vanha hautausmaa lukeutuivat valtakunnallisesti arvokkaaksi määriteltyyn rakennettuun kulttuuriympäristöön (Ränä & Vallinkoski 2011, 6).

Tourujoen luonnonsuojelun luontopolun ylläpito hoidettiin aluetta koskevan rauhoitus päätöksen mukaisesti (Heinonen ym. 2011, 13; Ränä & Vallinkoski 2011, 17). Kankaan alueen välittömässä läheisyydessä oli myös useita muita viher- ja virkistysalueita, joista yhdessä muodostui niin sanottu Kehä Vihreä. Kyseinen Jyväskylän keskusta-alueella kulkevien viheralueiden ketju yhdisti toisiinsa niin kutsutut Kehä Siniset eli Jyväsjärven, Palokkajärven ja Tuomiojärven virkistysalueet. Maisema- ja viheralueselvityksen mukaan Kehä Vihreä oli tärkeä osa Jyväskylän aluetta niin maisemallisesti, ekologisesti kuin virkistyksellisesti. (Ränä & Vallinkoski 2011, 15-16.)

Itse Kankaan paperitehtaan maisemaa leimasivat alueella sijaitsevat tehdasrakennukset. Tehdasalue sijaitsi osittain vaihtelevassa rinnemaastossa, jonka muotoihin sillä sijaitsevat rakennukset oli mukautettu. (Silén 2011, 6.) Alueen maastonmuodot olivat kuitenkin lähinnä maanrakennustyön tulosta, ja sen maaperä koostui pääosin täyttömaasta (Jaala ym. 2011, 9; Ränä & Vallinkoski 2011, 7). Kankaan aluetta pommitettiin toisen maailmansodan aikana, minkä vuoksi räjähtämättömien pommien löytyminen alueelta oli edelleen mahdollista (Raitanen 2011, 4).

Vaikka Kankaan paperitehdas sijaitsi Jyväskylän kaupungin keskustan välittömässä läheisyydessä, sen näkyvyys kaupunkikuvan kannalta oli varsin vaatimaton. Jokilaakson pohjalle rakennetusta tehtaasta oli näkyvissä kaupungin keskustaan vain yksi punatiilinen piippu. (Kantonen 2002 (2000), KSM.) Tehdasalue rajautui pohjoisessa jyrkkään vesakkoiseen rinteeseen, lännessä vastassa oli Tourujoki. 1970-luvulla käyttöön otettu itäinen tehdasalue oli pääasiassa tasaista asfalttikenttää ja paikoitukseen tai varastointiin käytettyä aluetta. (Ränä & Vallinkoski 2011, 8.) Tehdasalue oli aidattu yksityisalueeksi, jonne oli rajoitettu pääsy (Silén 2011, 6).

Paperitehtaan alueella oli säilynyt useita rakennuksia ajalta ennen toista maailmansotaa, sillä vanhoja tiilisiä tehdasrakennuksia oli purettu hyvin vähän. Useimmat säilyneistä rakennuksista oli 1920-luvulta, mutta myös sitä vanhempaa rakennuskantaa oli yhä olemassa. (Kantonen 2002 (2000), KSM.) Kaksi tehdasalueeseen liittyvistä rakennuksista oli sijoittunut varsinaisen tuotantoalueen ulkopuolelle Tourujoen toiselle puolelle (Silén 2011, 6). Kankaan paperitehtaan kiinteistöt oli rakennettu ensisijaisesti raskaan teollisuuden käyttöön, mikä näkyi rakennuksien massoitelussa ja alueen maankäytössä (Jaala ym. 2011, 29). Alueen punatiilisten tehdasrakennusten lisäksi alueelle oli rakennettu 1970-luvulta lähtien peltijulkisivun saaneita tehdasrakennuksia.

Tourujokilaaksossa kasvoi runsaasti lehtokasveja, koivikkoa tai jalopuita. Tehdasalueelta ei löytynyt suojeltavia tai valtakunnallisesti uhanalaisia kasvilajeja, mutta alueellisesti ja maakunnallisesti uhanalaisia lajeja sekä valtakunnallisesti silmälläpidettäviä lajeja kasvoi inventointipaikalla. Alueelta löytyi myös harvinaisia uustulokkaita sekä vieraslajeja.

Suurin osa kiinnostavista lajilöydöistä tehtiin alueen etelälaidalta, entiseltä pientaloalueelta, jolta inventoitu kasvillisuus oli vahvasti kulttuurivaikutteista. Tehdasalueen rakennetuilla alueilla kasvoi hajanaisesti istutettuja puita, pensaita, villiintynyttä kasvustoa sekä nurmikkoa. (Kypärä 2011; Ränkä & Vallinkoski 2011, 8.)

6.3 Tehdasalueella olevat rakennukset ja rakennelmat

Osayleiskaavan ideakilpailun aikaan alueella oli seuraavat yksittäiset rakennukset ja rakennelmat:

1. Vanha paperitehdas
 - a. Keskusvarasto
 - b. Pergamenttiosasto
 - c. Tehdas ja sen konesalilaajennukset
 - d. Viimeistelyosasto
2. Uusi paperitehdas
3. Paloasema
4. Pääkonttori
5. Höyryvoima-asema ja piippu
6. Muuntamo
7. Vesivoimalaitos
8. Vedenpuhdistamo ja tekniset apurakenteet

Rakennusten sijainti paperitehdasalueella on esitetty työn loppuun liitettyssä kuvassa (Liite 4). Edelleen työn loppuun on liitetty kaikkien tehdasalueella olevien rakennusten valokuvat (Liite 5). Rakennusten nykytilaa ja kulttuurihistoriallisia arvoja käsiteltiin erityisesti Kankaan alueen käytettävyysselvityksessä sekä rakennusinventoinnissa, mutta mahdollisimman laajan näkökulman varmistamiseksi kuvauksissa huomioitiin myös rakennuksista aikaisemmin tehdyt inventoinnit (Kantonen 2002 (2000) sekä Voutilainen & Andersson 2010).

Yllä esitetty rakennusten ryhmittely mukailee pitkälti Keski-Suomen museon rakennusinventointiraporttia, mutta inventoinnista poiketen uusi paperitehdas käsiteltiin tässä yhtenä kokonaisuutena ja vanhan paperitehtaan holanteriosaston laajennus osana tehtaan konesalilaajennuksia tiiviin esitysmuodon varmistamiseksi. Rakennusinventointiraportin sekä käytettävyysselvityksen mukaiset numeroinnit sekä rakennusten numeraaliset arvotukset käyvät ilmi työn loppuun liitetystä tiivistelmästä (Liite 6). Työn loppuun on myös koottu yhteen käytettävyysselvityksen mukainen arvio

rakennusten purkukustannuksista sekä rakentamisesta nollassoon (Liite 7). Samasta yhteenvedosta ilmenee rakennusten laajuudet.

Kankaan tehdasalueella säilyneille rakennuksille oli tyypillistä voimakas kerroksellisuus. Alueen viimeaikaiset laajennukset oli toteutettu puhtaan tarvelähtöisesti, jolloin arkkitehdin tehtäväksi oli lähinnä jäänyt piirustusten laatiminen koneiden ja tuotannon näkökulmasta toteutettuihin ratkaisuihin. Vanhan ajan arkkitehtuuri oli sen sijaan käsityölähtöistä, ja näillä rakennuksilla olikin aito tehdasarkkitehtoninen arvo. (E. Jaalan haastattelu 2011.)

Kankaan paperitehdasalueen ensimmäisten rakennusten suunnittelijoista ei ollut säilynyt tietoa. Ensimmäiset dokumentoidut rakennustyöt toteutettiin G.A. Serlachius Osakeyhtiön aikaan 1930- ja 1950-luvuilla, jolloin niitä oli suunnittelemassa arkkitehdit W.G. Palmqvist sekä Jarl Eklund. Tehdasalueella säilyneiden 1920-luvun punatiilisten rakennusten suunnittelusta vastasi W.G. Palmqvist. Valkoiseksi rapattu pääkonttorirakennus oli puolestaan Eklundin käsialaa. (Silén 2011, 117-118.)

Sotien jälkeen tehdasalueen korjaus- ja muutostöissä käytettiin paikallisia suunnittelijoita. Arkkitehti Heimo Kautonen vastasi lähes kaikista Kankaan paperitehtaalla tehdyistä suuremmista muutos- ja laajennussuunnitelmista 1950-luvulta 1970-luvulle. 1970-luvun lopun ja 1980-luvun alkupuolen suunnittelutehtävistä vastasi pääasiassa jyvaskyläläinen arkkitehtitoimisto A. Eskelinen Ky. 1990-luvulla käytettyjä suunnittelijoita olivat muun muassa arkkitehti Risto Vuolle-Apiala sekä vaajakoskelainen arkkitehtitoimisto Jorma O. Kaasinen. 2000-luvun pienistä muutostöistä vastasi puolestaan Arkkitehti- ja rakennesuunnittelu Tarvainen Oy Jyväskylästä. (Silén 2011, 117-121.)

6.3.1 Vanha paperitehdas

Kankaan paperitehdasta on laajennettu ja muutettu useaan otteeseen sen toiminnan aikana. Tehtaan perustamisen aikaan itse tehdassalille varatulla paikalla oli edelleen tehdasrakennus. Rakennuksen vanhimman osan kylkiin oli kuitenkin tehty erinäisiä lisäyksiä ja laajennuksia, jotka on tekstin selkeyden vuoksi haluttu käsitellä tässä omina osinaan. Näin varsinaiseen tehdasrakennukseen luetaan kuuluviksi:

- a. Keskusvarasto
- b. Pergamenttiosasto
- c. Vanha tehdasrakennus ja sen konosalilaajennukset
- d. Viimeistelyosasto

Vanhan paperitehtaan huonetilat ilman kellaritiloja olivat noin 31.000 neliometriä, josta uuteen käyttöön oli tarkoitus ottaa noin 30.000 neliometriä. Tuotantotilojen lisäksi rakennuksessa oli toimisto- ja ruokalaitiloja noin 2.800 neliometriä sekä noin 6.500 neliometriä varasto- ja teknistä tilaa. (E. Jaalan haastattelu 2011; Jaala ym. 2011, 8.)

a. Keskusvarasto

Kankaan paperitehtaan vanhan keskusvaraston tilat pitivät sisällään nykyisen keskusvaraston lisäksi sähköosaston, laboratoriot sekä korjaamot. Vanha keskusvarasto sekä sen viereiset ja alapuoliset tilat edustivat tehtaan vanhinta, säilynyttä osaa. Keskusvaraston paikalla toimi tehtaan perustamisen aikaan sen holanteriosasto. Holanteriosaston julkisivu muutettiin vuonna 1892 aloitettujen laajennustöiden myötä tiilirakenteiseksi, mutta se paloi sisätiloiltaan pahoin marraskuussa 1910. Salin välipohjat vaihdettiin betonisiksi kuitenkin vasta 1930-luvulla. Kolmikerroksisen rakennuksen toinen kerros muutettiin tehtaan keskusvarastoksi vuonna 1949 ja sen kattoikkunat peitettiin. Keskusvaraston ensimmäisen kerroksen vanhasta holanteriosastosta tehtiin tällöin vesisuodatinosasto, josta löytyi edelleen keväällä 2011 veden ja massan käsittelystä peräisin olevia betonirakennelmia. Tourujoen entinen jokiuoma sijaitsi rakennuksen eteläpuolella. (Ahvenainen 1975, 36, 50-52; Jaala ym. 2011, 13; Kantonen 2002 (2002), KSM; Silén 2011, 38-43.)

Kaksi betonipylyväsriviä jakoivat tehtaan keskusvaraston pitkäkhön salin kolmilavaiseksi. Moniruutuiset ikkunarivit koristivat salin molempia sivuseiniä. Muistitiedon mukaan salin katon rajassa oli entinen ampumarata esimerkkinä tehtaan aikaisemmasta uudiskäytöstä. (Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 41.)

Holanteriosaston kylkiin rakennettiin ensimmäisen tiilijulkisivun rakennusten yhteydessä kaksi laajennusosaa: pohjoissivun lumppukeittäjä sekä läntisimmän pääsivun ja osin joen ylle rakennettu lumppula. Lumppukeittäjä säilytti käyttötarkoituksensa vielä 1940-luvullakin, sen sijaan lumppuosasto muutettiin 1922-1923 puuhiomoksi. (Ahvenainen 1975, 133; Kantonen 2002 (2000), KSM.)

Puuhiomon myötä entisen lumppuosaston rakennusosaa korotettiin ja sen julkisivua uudistettiin arkkitehti W.G. Palmqvistin suunnitelmien mukaisesti. Hiomon pyöreillä yläikkunoilla koristeltu punatiilinen tehdasjulkisivu oli ensimmäinen klassisen tyyli-suunnan edustaja Kankaan paperitehtaan alueella ja poikkesi selvästi alueen aikaisemmasta, hiomoa arkisemmasta rakennustyylistä. Väliaikaiseksi tarkoitettu puuhiomo säilytti käyttötarkoituksensa vuoteen 1941 asti, jolloin se muutettiin varastokäyttöön. (Ahvenainen 1975, 140-141; Kantonen 2002 (2000), KSM.)

Keskusvaraston entisen hiomon tiloihin tehtiin myöhemmin tehtaan puupaja. Tilassa oli säilynyt vanhan hiomon ajoilta betonipylväissä olevat nosturin kannatintuet. Pajan huonekorkeus oli sama jo hiomon aikaan, mutta lankunpäälattia tehtiin verstasta varten. Puutyöpajan pohjoissivustalla olevassa ulonteessa oli jo lumppulan aikaan kaksikerroksinen turbiinihuone. Turbiinihuonetta käytettiin sittemmin niin öljyvarastona, maalaamona, peseytymistilana, rakennusosaston konttorina kuin projektisuunnittelutilana. (Kantonen 2002 (2000), KSM.)

1940-luvulle asti käytetystä lumppukeittämöstä oli keväällä 2011 enää jäljellä tehtaan pääkonttorin edustalle siirretty lumpunkeittokuula nro2, jossa oli nimensä mukaisesti keitetty paperin raaka-aineena käytettyä lumppua. (Voutilainen & Andersson 2010, KSM.) Teräskuulan valmisti saksalainen Wanger & Co. vuonna 1896 (Silén 2011, 111).

Holanteriosaston ja massan valmistuksen aputiloja laajennettiin kahdessa vaiheessa, vuosina 1949 ja 1969. Molemmat punatiiliset laajennukset edustivat modernia arkkitehtuuria, mutta 1940-luvun laajennusten mukaillessa rakennuksen aikaisempaa arkkitehtuuria 1960-luvun muotokieli poikkesi aikaisemmasta erottuen selväksi omaksi kokonaisuudekseen. 1960-luvun laajennuksen yhteydessä vanhan paperitehtaan ja selluloosavaraston välille rakennettiin ylikulkutunneli. Arkkitehti Heimo Kautosen suunnittelema aaltopeltinen käytävä rakennettiin teräsbetonirakenteiden varaan rakennuksen toisen kerroksen korkeuteen. (Silén 2011, 45, 47.)

Keskusvaraston sisätiloja muutettiin ja peruskorjattiin niiden käyttötarkoituksen muuttuessa. Vuoden 1949 jälkeen tehdyt muutokset eivät kuitenkaan vaikuttaneet rakennuksen rakenteisiin, vaan vanhat tilasarjat säilytettiin. Myös rakennusten sisätiloissa ikkunat säilyivät alkuperäisessä asussaan. Keväällä 2011 tiloissa oli säilynyt vain vähän erityisiä säilytettäviä sisätilelementtejä. (Silén 2011, 43-44.)

Nykyinen käytettävyyssarvo

Rakennuksen ensimmäisessä ja toisessa kerroksessa oli kummassakin käytettävissä noin kolmisen tuhatta neliötä, ja keskusvaraston yläosassa neliötä oli noin 900. Käytettävyysselvityksen mukaan keskusvaraston tilojen purkaminen olisi yhtä kallista kuin sen nollatasoon rakentaminen eli noin miljoona euroa. (Jaala ym. 2011, 13.) Rakennus on kustannusarvionsa puitteissa poikkeukselliseen kaikkiin muihin paperitehdasalueella oleviin rakennuksiin verrattuna, sillä keskimäärin purkukustannukset ovat noin puolet nollatasorakentamisen kustannuksista (ks. Liite 7). Nollatason edustaessa korjausrakentamisen aloitustilannetta kunkin uudelleen käyttöön otettavan rakennuksen kokonaiskustannuksiin on siis huomioitava nollatason rakentamiskustannusten lisäksi myös uudisrakentamiseen verrattavat korjauskustannukset. Näin jokaisen uudelleen käyttöön otettavan rakennuksen korjauskustannus on käytettävyyss-

selvityksen laskelman mukaan purkamista ja uudisrakentamista kalliimpaa. Käytettävyysselvityksestä ei kuitenkaan ilmene, mihin purkamisen tai nollassoon rakentamisen kustannusarvio perustuu.

Vanha tehdaskiinteistö oli energiataseeltaan huono. Rakennuksen tekniset ominaisuudet vastasivat sen aikaisempaa käyttötarkoitusta, joten sen uudelleenkäyttöön muuhun kuin tehdastoimintaan oli tekniikan näkökulmasta mahdollista hyödyntää ainoastaan kuoret. Tehdasrakennuksessa ei myöskään ollut nykyaikaisen tekniikan edellyttämiä tiloja eikä järjestelmiä, eikä siellä ollut ilmanvaihtoa. Tekniset ongelmat koskivat vanhan keskusvaraston ohella alueen muitakin rakennuksia. (E. Jaalan haastattelu 2011.)

Toinen vanhan paperitehtaan tilojen yhteinen haaste oli niiden rakenne. Vanha tehdasrakennus oli leveärunkoinen, mikä hankaloittaisi sen uudelleenkäyttöä asuintarkoituksessa riittävän luonnonvalon puuttuessa rakennuksen keskiosista. Haasteita uudelle käyttönotolle tuottaisi myös rakennuksen runkokorkeus, joka oli kellareissa turhan matala ja tuotantotiloissa turhan korkea. Liian matalan kerroskorkeutensa vuoksi kellaritilat olisivat huonosti hyödynnettävissä mihinkään toimintaan. Tehtaan eri tiloissa vaihdelleet tuotantotilojen korkeudet olisivat puolestaan liian korkeat yhteen kerrokseen, mutta eivät mahdollistaisi kahteen kerrokseen rakentamista. Vanhan kiinteistön hyvänä puolena oli sen kantavuus, sillä sekä talon pohja että seinäkantavuudet olivat hyviä. (E. Jaalan haastattelu 2011.) Käytettävyysselvityksessä kokonaisuudessaan välttävään kuntoon arvioitu entinen varastorakennus soveltuisi hyvin palvelukäyttöön (Jaala ym. 2011, 13).

Kulttuurihistoriallinen arvo

Vanhassa keskusvarastossa oli edelleen nähtävissä 1800- ja 1900-luvun taitteen teollisuusrakentamiselle ominaiset klassistiset piirteet. W.G. Palmqvistin suunnittelemiin 1. luokan säilytettäviin julkisivuihin ei toivottu laajennuksia tai muita sen ulkonäköön vaikuttavia muutoksia. Vaikka kovassa käytössä olleissa sisätiloissa ei ollut enää jäljellä säilytettäviä tiloja, kunnostussuunnitelmissa olisi hyvä suosia säilyttäviä ratkaisutapoja. Keski-Suomen museo hyväksyisi teknisten lisärakenteiden, kuten erilaisten käytävärakenteiden tai lastauksen helpottamiseksi rakennettujen lisärakenteiden purkamisen. Tämä koskisi keskusvaraston lisäksi myös muita vanhan tehdasrakennuksen tiloja. Keskusvarastoa koskeviin suunnitelmiin edellytettiin Keski-Suomen museon lausunto. (Silén 2011, 37-38, 41-45.)

Vuosilta 1949 ja 1969 peräisin olleiden laajennusten kulttuurihistorialliset arvot olivat rakennuksen vanhempia säilyneitä osia vähäisemmät myöhemmin tehtyjen muutosten takia. Keski-Suomen museon rakennusinventoinnissa vuoden 1949 laajennus määriteltiin säilyneiden rakenteidensa ja alkuperäisen ulkoasunsa puolesta 2. luokan kohteeksi ja

vuoden 1969 laajennus 3. luokan kohteeksi. 1960-luvun laajennuksen luokitukseen vaikutti sen vähäisen pinta-alan ja sijainnin ohella tilan nykyinen ulkoasu, jonka autenttisuutta olivat heikentäneet lukuisat läpiviennit, aukotukset ja erilaiset tekniset rakenteet. Näin kohteella ei katsottu olevan merkittävää asemaa tehdaskokonaisuudessa. Keskusvarastoon liittyvä ulkokäytävä oli myös 3. luokan kohde ja näin ollen purettavissa. (Silén 2011, 45-48.)

Valkoisen talon edustalle 1990-luvulla siirretty vanha lumpunkeittokuula luokiteltiin kuuluvaksi 1. luokan säilytettäviin kohteisiin teollisuushistoriallisena muistomerkkinä. Sen siirtäminen pois paikaltaan ei ollut toivottavaa. (Silén 2011, 111-112.)

b. Pergamenttiosasto

Heikon kannattavuuden parantamiseksi Kankaan paperitehtaaseen pystytettiin pergamenttilinja vuonna 1895. Seuraavan sadan vuoden ajan tehdas toimi ainoana pohjoismaisena pergamentin eli voipaperin valmistajana, kunnes linja suljettiin vuonna 1991 Neuvostoliiton markkinoiden heikennyttyä. (Ahvenainen 1972, 60; Kantonen 2002 (2000), KSM.)

Aluksi paperitehtaan silloisen konesalin viereen rakennettiin kaksikerroksinen uudisrakennussiipi pergamenttilinjaa varten. Tiilirakennus uusittiin kuitenkin kauttaaltaan vuosina 1927-1928, jolloin siipi korotettiin kolmikerroksiseksi ja tuotantolinjan sijoittelua muutettiin. (Jaala ym. 2011, 14; Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 48.) Suunnitelmista vastasi W.G. Palmqvist. Pergamenttiosaston arkkitehtuuri lainasi keskusvaraston apuosastojen mukaisesti sitä vanhempien tehdasosien arkkitehtuuri-aiheita. Palmqvistin arkkitehtuurille ominaiset pyöreät ikkunat sekä niiden alapuolella olleet neliruutuiset ikkunat oli tosin myöhemmin muurattu umpeen. (Silén 2011, 48, 50.)

Seuraavan kerran salia laajennettiin vuonna 1951, kun tiloihin sijoitettiin toinen pergamenttikone. Punatiilinen laajennusosa edusti 1950-luvun rationalismia ja erottui selvästi vanhemmasta rakennusosasta. (Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 50.) Vuonna 1962 rakennuksen päätyyn rakennettiin yksikerroksinen, laatikkomainen laajennusosa, joka istui 1950-luvun tyyliin. Kummankin laajennuksen arkkitehtonisesta ilmeestä vastasi arkkitehti Heimo Kautonen. Laajennukseen oli myöhemmin lisätty arkkitehti Vuolle-Apialan suunnittelema sisäänkäyntiosasto, joka poikkesi jälleen pergamenttiosaston aikaisemmista arkkitehtonisista kerrostumista. Myöhempien laajennusten vuoksi Palmqvistin suunnittelema alkuperäisestä pergamenttiosastosta oli keväällä 2011 nähtävissä vain vähän. (Silén 2011, 50-52.)

Pergamenttitehtaan sisätiloja muutettiin usein. Pergamenttikoneet oli purettu, ja uudiskäyttöön muutetuissa tiloissa toimi muun muassa tehtaan ruokala ja muita

henkilöstön käyttöön tarkoitettuja tiloja. Ruokalassa oli säilynyt 1960–1970 -lukujen kiinteitä rakenteita sekä ajanjaksolle ominaista värimaailmaa vihreine muovilattioineen. Viime vuosina tiloja oli vuokrattu myös tehtaan ulkopuolisten yrittäjien käyttöön. (Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 51.)

Nykyinen käytettävyyssarvo

Pergamenttiosasto oli keväällä 2011 sekä rungoltaan että vaipaltaan välttävissä kunnossa. Sen ulkopuolella oli saastunutta maata. Osaston talotekniikkaa ei voida juurikaan hyödyntää uudelleen käyttöönoton yhteydessä. (Jaala ym. 2011, 14.)

Käytettävyysselvityksen arvion mukaan rakennukseen tulevan luonnonvalon vähäisestä määrästä johtuen pergamenttiosastoa ei voida muuttaa asumiskäyttöön, mutta työtiloiksi niitä voitaisiin hyödyntää hyvin. Rakennuksen purkukustannukset laskettiin koko vanhan tehdasrakennuksen osalta olevan noin 150 €/brm² (ilman kellaritiloja) eli pergamenttiosaston osalta noin 675.000 euroa. Nollatasoon rakentaminen olisi lähes puolet kalliimpaa (1.161.718 €). (Jaala ym. 2011, 14.)

Kulttuurihistoriallinen arvo

Pohjoismaiden ainoana pergamentinvalmistuspaikkana Kankaan paperitehtaan pergamenttiosastolla oli vahva teollisuushistoriallinen merkitys. Monien laajennusten myötä osastosta oli kuitenkin muokkaantunut arkkitehtonisesti kirjava kokonaisuus, minkä johdosta Keski-Suomen museon asettamat säilytystavoitteet vaihtelivatkin eri tehdasosien mukaan 1. luokan säilytyskohteista 3. luokan säilytyskohteisiin (vrt. Silén 2011, 55).

Pergamenttiosaston 1. luokan säilytyskohteisiin kuuluivat W.G. Palmqvistin suunnittelemat tehdasosat sekä pääosa Heimo Kautosen 1950-1960 -luvulla suunnittelemissa laajennuksissa. Erityisesti vuosina 1927 ja 1951 rakennettujen osien ulkoasua ei tule muuttaa ja niiden kunnostuksessa tulee käyttää alkuperäisiä tai niitä vastaavia materiaaleja. (Silén 2011, 54-55.)

Vaikka pergamenttialin vanhimman osan sisätiloihin ei kohdistunut varsinaisia säilyttämistavoitteita, rakennuksen betoniset tukirakenteet tuli säilyttää joko näkyvinä tai muiden rakenteiden sisälle suojattuina. Poikkeuksellisen hyvin 1960-1970 -lukujen ulkonäkönsä säilyttänyt ruokala edusti pitkälti kadonnutta teollisuusruokalakulttuuria ja lukeutui sen vuoksi 1. luokan säilytettäviin kohteisiin. Sisätilojen muutostöihin oli haettava Keski-Suomen museon lausunto. (Silén 2011, 52-55.)

Pergamenttialin ja sisäänkäynnin väliin jäävä, lähes huomaamaton laajennusosa 1950-luvulta oli luokiteltu 2. luokan säilytyskohteisiin ja 1960-luvulla rakennettu

autotallilaajennuksen sisältämä lisäosa oli 3. luokan kohde, jonka ulkoasu oli muuntunut merkittävästi alkuperäisestä. (Silén 2011, 55.)

c. Vanha tehdas ja sen konesalilaajennukset

Kankaan paperitehtaan ensimmäinen paperikone ja sen apuosat sijoitettiin vuonna 1874 Louhijoen rannalle rakennettuun puiseen tehdasrakennukseen. Ensimmäiset laajennukset tehtaaseen tehtiin 1877-1878 toisen paperikoneen tullessa tehtaalle. Paperikonesalin paikka pysyi ilmeisesti muuttumattomana tästä lähtien. Seuraava konehankinta ja sen myötä laajennuskorjaus tehtiin 1892, jonka yhteydessä tehdasrakennuksen julkisivu muutettiin tehdasalueen muiden rakennusten tapaan tiiliseksi ja tiloissa otettiin käyttöön sähkövalo. Tiilivuoraus toteutettiin muuraamalla uusi tiilijulkisivu puisen rungon ulkopuolelle. Työ valmistui vuonna 1897. (Ahvenainen 1972, 50-52; Kantonen 2002 (2000), KSM.)

Vaikka Gösta Serlachiuksen astuttua yrityksen johtoon vuonna 1904 Kankaan paperitehtaalla tehtiin laajamittaisia parannuksia tuotantolinjan toimintaan, varsinaiseen tehdasrakennukseen ei ollut tarvetta tehdä muutoksia ennen 1920-lukua (Ahvenainen 1975, 24-28; Kantonen 2002 (2000), KSM). Konesalirakennusta ja sen apuosastoja laajennettiin paperikonekannan uusinnan yhteydessä vuosina 1925-1927 W.G. Palmqvistin piirustusten mukaisesti. Salin välikatto muutettiin betoniseksi, mikä vastasi paremmin uusien koneiden vaatimuksia. Uusien rakennusmateriaalien käyttö mahdollisti myös rakennusten korottamisen. (Ahvenainen 1975, 153-155; Kantonen 2002 (2000), KSM.) Samassa yhteydessä tehtaan oheen rakennettiin siipi tekniselle toimistolle (Silén 2011, 58).

Seuraava paperikone hankittiin tehtaalle vuonna 1936, ja jälleen tehtaan konesali uusittiin täydellisesti. Konesalin korkeutta nostettiin betonikaton turvin ja sen itäosa muutettiin kolmi-kerroksiseksi. (Ahvenainen 1975, 153-155; Jaala ym. 2011, 15.) Korotukset näkyivät selvästi punatiilisen konesalin ainoasta, näkyvillä olevasta julkisivusta joen varressa, vaikka kaikki rakennukseen tehdyt muutokset olikin toteutettu punatiilestä. Kaikki vanhaan paperitehtaaseen tehdyt laajennukset toteutettiin materiaalivalintojen ja osin myös tyylikeinojen osalta vanhaa arkkitehtuuria kunnioittaen. (Silén 2011, 34.)

Vanhan paperitehdassalin eteen rakennettiin vuonna 1946 rationalistisen pelkistetty laajennusosa, joka peittää vanhat julkisivut lähes kokonaan. Vuoden 1946 laajennusosan eteen rakennettiin puolestaan vuonna 1971 jätevedenpuhdistusallas, minkä johdosta 1940-luvun laajennusosasta oli keväällä 2011 näkyvissä vain pieni osa. Tehtaan metallirakenteinen pääjulkisivun sisäänkäynti oli 1980-luvun lopulta. (Silén 2011, 30, 59-60.)

1900-luvun alkupuolella otetuissa valokuvissa paperitehtaan konesalin lattia oli laatoitettu. Muistitiedon mukaan mustavalkoisen laatoituksen toteuttivat pariisilaiset koneenrakentajat. Ajan saatossa tehdassalin lattia oli kuitenkin muutettu betonipintaiseksi. Vastaaventyyppisten korjaus- ja kunnostamistöiden kohteeksi on päätyntä myös tehdasrakennuksen muita sisätiloja. 1990-luvulla kauttaaltaan remontoituun teknisen toimiston siipeen ei jätetty mitään alkuperäisiä materiaaleja tai kiinteitä rakenteita. Myöskään uudemman sisäänkäynnin laajennusosassa ei säästetty aikaisempia kerrostumia. Sen ulkoilme oli 1980-luvulta. Tehdasrakennuksen yksittäiset huonetilat olivat pelkistettyjä ja useimmiten betonirakenteisia. Kellaritilat olivat kärsineet paikoitellen kosteudesta. (Silén 2011, 61-62.)

Vanhan paperitehtaan tiloissa oli parhaimmillaan samanaikaisesti käytössä kolme paperikonetta. Maailmanmarkkinoiden muutosten myötä vanhin paperikone PK1 pysäytettiin kannattamattomana vuonna 1978 ja PK3 vuonna 1991. Koneiden poistamisen jälkeen tehtaan lattia tasoitettiin vapautuneilta osin betonivalulla ja ne muutettiin aputiloiksi. (Kanttonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 30-32, 61.)

Paperikone PK2 purettiin vuonna 2011 ja toimitettiin Kiinaan (Silén 2011, 30-32, 61). Koneen purkamisen jäljiltä tehdasalueella oli kuitenkin vielä purkamistöiden päätyttyä kolmisenkymmentä konttia jaottelematonta rojua, jota ei suostuttu vastaanottamaan paperikoneen muun toimituksen yhteydessä. Sappin tekemän purkusopimuksen mukaan purkajat tyhjänsivät paperitehtaan kokonaisuudessaan, minkä johdosta konteissa oli muun muassa paperitehtaan kaiteita ja sähköjohtoja. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Nykyinen käytettävyyssarvo

Vanha paperitehdas oli konesalilaajennuksineen välttävässä kunnossa keväällä 2011. Lukuisten muutosten ja laajennusten takia rakennuksen uudelleen käyttöönoton suunnittelussa on kiinnitettävä samanaikaisesti huomiota myös rakennuksen viereisiin tehdasosiin. Luonnonvalon rajallisesta määrästä johtuen tilat sopivat verrattain heikosti asumiskäyttöön. Vanhan tehdasrakennuksen tiloissa oli noin 12.000 neliometriä. (Jaala ym. 2011, 15.)

Kulttuurihistoriallinen arvo

Vanha tehdas kuului vanhimmilta osiltaan paperitehdasalueen 1. luokan säilytettäviin kohteisiin, jonka kunnostustöihin tarvittiin Keski-Suomen museon lausunto. Vanhan tehdasosan ja teknisen toimiston julkisivuihin ei tule tehdä laajennuksia tai ulkoasuun vaikuttavia muutoksia, ja ulkopuolen korjaus tulee tehdä alkuperäisillä tai niitä vastaavilla materiaaleilla. (Silén 2011, 62-63.)

Vanhaan tehdashalliin liitetty laajennusosa oli puolestaan merkityksellinen ainoastaan vanhempaan tehdasosaan liitettynä, eikä sillä ollut itsenäisenä rakennuksena rakennushistoriallista arvoa. Laajennusosa luettiin näin kuuluvaksi 2. luokan säilytettäviin kohteisiin. Rakennuksen 1980-luvun sisäänkäynti oli 3. luokan kohde ja voitiin tarvittaessa purkaa. Myöskään rakennuksen sisätiloille ei asetettu säilyttämistavoitteita. (Silén 2011, 62-63.)

d. Viimeistelyosasto

Kankaan tehtaalla tehtiin sotien jälkeen uusia konehankintoja. Uuden paperikoneen myötä tehtaan konesalin viimeistelyosasto korvattiin uudella, kolmikerroksisella punatiilirakennuksella vuonna 1947. Laajennusosaan sijoitettiin paperin ja pergamentin lajittelusalit, pakkaamo, riisivarasto sekä varsinaiset viimeistelykoneet, kuten kiillotus-, leikkaus- ja rullauskoneet. (Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 28-29, 63.) Luonnonvalon maksimaaliseksi hyödyntämiseksi rakennukseen tuli huomattavan paljon ikkunapinta-alaa. Se edusti ajalleen tyypillistä rationalistishenkistä arkkitehtuuria. (Silén 2011, 64.)

Vanhan konesaliosaston viereen rakennettua viimeistelyosastoa laajennettiin vuonna 1964. Minimalistisen ja modernistisen laajennuksen myötä tehdasrakennuksen julkisivuun ilmestyivät lasitiiliset ikkunauhat. Osaston suunnittelusta vastasi arkkitehti Heimo Kautonen. (Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 63, 65.)

Viimeistelyosaston seuraava laajennus toteutettiin vuonna 1982. 1960-luvun laajennuksen arkkitehtonista ilmettä lainaavan laajennusosan suunnitteli arkkitehti Aulikki Graf Suunnittelukeskus Oy:stä. Samalla vuosikymmenellä rakennukseen toteutettiin myös uusi, arkkitehti Risto Vuolle-Apialan suunnittelema sisäänkäynti. (Silén 2011, 65-66.)

1970-luvun jälkeen tehdyistä peruskorjauksista ja käyttötarkoituksen muutoksista huolimatta viimeistelyosaston sisätilat säilyivät monilta osin poikkeuksellisen hyvin. Muuhun vanhan paperitehtaan osastoihin verrattuna viimeistelyosastolla säilyi verrattain paljon alkuperäisiä tilasarjoja. Myös sen laajat ikkunapinnat olivat yhä alkuperäisessä asussaan. (Silén 2011, 66-67.)

Nykyinen käytettävyyssarvo

Käytettävyysselvityksen mukaan paperitehtaan viimeistelyosastolla katsottiin olevan käyttöarvoa erityisesti työpaikkakäytölle (Jaala ym. 2011, 27). Hyvin muunneltavissa olevan rakennuksen korjaamista nollatasoon pidettiin selvityksen mukaan tyydyttävänä, vaikkakin tehdasosan korjauksen kustannukset nousivat neliöissä laskettuina huomattavasti korkeammiksi muihin vanhan paperitehtaan tiloihin verrattuna (vrt. Liite 6).

Rakennuksen talotekniikka oli hyödynnettävissä vältettävästi, ja sen rakenteet olivat tyydyttävässä kunnossa. (Jaala ym. 2011, 16.)

Kulttuurihistoriallinen arvo

Vaikka viimeistelyosaston rakennusmateriaalina käytettiin paperitehtaan vanhempien osien tavoin punatiiltä, erottui se tiilimuurauksen ja lasitiilen vuoksi selvästi omaksi kokonaisuudekseen modernin aikakauden edustajana. Viimeistelyosasto kuului keskeisesti vanhan tehtaan kehitysvaiheisiin ja luokiteltiin näin kuuluvaksi 1. luokan säilytettäviin kohteisiin. 1960-luvun laajennusosa lukeutui tosin korjausvaatimusten osalta 2. luokan kohteisiin, mutta myös sen säilyttäminen oli ensiluokkaisen tärkeää. (Silén 2011, 69.)

Sisätiloiltaan viimeistelyosasto oli yksi parhaiten säilyneistä vanhan paperitehtaan osista. Erityisesti suurten ikkunapintojen ja lasitiiliseinien säilyminen oli tärkeää myös tulevaisuudessa. Jatkosuunnitelmiin tuli pyytää Keski-Suomen museon lausunto. (Silén 2011, 69.)

6.3.2 Uusi paperitehdas

Kankaan paperitehtaan viimeinen merkittävä paperikoneosto tehtiin vuonna 1974. Uuden koneen, PK4:n, edellyttämät konesalitilat rakennettiin kokonaan uuteen tehdasrakennukseen vanhan tehtaan luoteispuolelle. Ulkonäkönsä ja rakenneratkaisujensa puolesta 1970–1980 -luville ominaista teollisuuden elementtirakentamista edustanut tehdaskompleksi peitti sisäänsä suuren osan vanhan paperitehtaan konesalin viimeistelyosastoa ja oli viimeisin merkittävä laajennusosa tehdasalueella. (Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 30, 70.)

Uudessa paperitehtaassa oli lähes 30.000 neliometriä tuotantotilaa ja 12.000 neliometriä varastotilaa. PK4:n konesalialueen lisäksi tehdastiloihin kuuluivat arkaamo, kemikaaliosasto, pituusleikkurihalli sekä tuote- ja selluvarastot. (Jaala ym. 2011, 8.)

Kuten aikaisemmin on mainittu paperikone PK4 oli keväällä 2011 yhä tehtaan tiloissa. Uuden tehdasrakennuksen sisätilat muodostuivat pääosin avoimista tehdashalleista, jotka vaurioituivat pahoin vuonna 1997 sattuneessa tulipalossa. (Silén 2011, 75; Voutilainen & Andersson 2010, KSM.) Samassa yhteydessä tehtaan vanha paperivarasto tuhoutui ja uusi varasto rakennettiin viimeistelyosaston ja uuden paperitehtaan väliin (Silén 2011, 31).

Paperikone PK4 sijaitsi sitä varten rakennetussa konesalissa, jonka julkisivu edusti 1970-luvulle tyypillistä teollisuusarkkitehtuuria. Harmaista betonielementeistä ja

teräsbetonirakenteista muodostuva rakennuskokonaisuus liittyi kiinteästi arkkitehtuurin ja paperikonealueen muodostamaan betonielementtiosaan ja erottui yleisilmeeltään koko muun uuden tehdasosan tavoin selvästi vanhemman paperitehtaan tyylistä. Rakennuksen julkisivu oli peltiä. (Jaala ym. 2011, 21-23; Silén 2011, 69, 72.)

Uuden paperitehtaan tehdaskonttoria ja paperin jälkikäsittelyosastoa laajennettiin vuonna 1984. Kyseissä laajennusosassa oli tehtaan toiminnan lopettamisen aikaan toimistotiloja ja pituusleikkurihalli. (Silén 2011, 73.) Halli oli ikkunaton betonielementtirakennus, jonka yläosassa oli aikaisemman 1970-luvun arkkitehtuurisuunnitelmien tapaan sinistä peltiä (Jaala ym. 2011, 24). Rakennusta laajennettiin vuonna 2001, mikä oli uuden tehdasrakennuksen viimeinen merkittävä laajennus. Kyseinen laajennus oli vaikeasti erotettavissa aikaisemmasta rakennusosasta siinä käytettyjen materiaalien oltua täysin samoja kuin aikaisemmalla korjauskerralla. (Silén 2011, 31-35.)

Tehtaan selluvarastohalli oli pitkä, ikkunaton varastorakennus vuodelta 1972. Myös se oli rakennettu betonielementeistä ja aaltopellistä. (Jaala ym. 2011, 26; Silén 2011, 79.) Vuonna 1990 selluloosavarastosta rakennettiin ylikulikutunneli vanhaan paperitehdasrakennukseen. Arkkitehti Risto Vuolle-Apialan suunnittelema ylikulku toteutettiin pinnoitetulla sinisellä profiilipellillä. Samoihin aikoihin Vuolle-Apiala suunnitteli myös tehdasrakennuksen kemikaaliosaston arkkitehtonisen ilmeen. (Silén 2011, 74.) Aikaisemman mukaisesti myös tällöin betonielementeistä ja teräsbetonirakenteista rakennettuun osastoon yhdistettiin alkuperäiseen arkkitehtuuriin sopivia materiaaleja ja värejä (Silén 2011, 34).

Ainoastaan uuteen tehdasrakennukseen kuuluva kylmävarasto poikkesi julkisivultaan muualla tehdaskompleksissa käytetyistä betonielementeistä. Kokonaisuudessaan aaltopellistä rakennettu varasto ja sen yhteyteen rakennettu lastauslaituri olivat 1990-luvun taitteesta. (Silén 2011, 35.)

Nykyinen käytettävyyssarvo

Käytettävyysselvityksen mukaan uusi tehdasrakennus oli toimistosiipeä lukuun ottamatta ”vaikeasti otettavissa tavoitteiden mukaiseen käyttöön” (Jaala ym. 2011, 27). Betonielementtisen rakennuksen hyödyntäminen osana Kankaan alueelle tavoiteltavaa keskustamaista asuin- ja työpaikka-aluetta oli haasteellista, sillä vaikka tilat olisivatkin muutettavissa tarkoituksenmukaisiksi runkorakenteiden ja kerroskorkeuksien puolesta, rakennuksen laajuus ja aukotukset saattavat osoittautua tavoiteltavan uudelleenkäyttötarkoituksen kannalta ylivoimaisiksi haasteiksi. Paikoitellen ikkunattomat tehdastilat eivät sopineet asumiseen, ja työtilojakin tehtaaseen voitiin rakentaa vain osittain. Rakennuksen arkkitehtuuri loi myös omat haasteensa jatkokäytön suhteen. (Jaala ym. 2011, 29.)

Tehdasrakennuksen tekniset ominaisuudet olivat huonosti hyödynnettävissä, minkä ansiosta tilojen kunnostaminen nollakuntoon maksaisi lähes 10 miljoonaa euroa. Käytettävyyseraportin mukaan rakennusten kunto vaihteli tehdasosittain heikon ja tyydyttävän välillä. Muilta ominaisuuksiltaan huonon kylmävaraston betonirunko on tosin jopa hyvässä kunnossa. Tehtaan purkaminen tuli maksamaan noin 4,5 miljoonaa euroa. (Jaala ym. 2011, 21-26.)

Kulttuurihistoriallinen arvo

Uusi paperitehdaskompleksi edusti modernin ajan elementtirakentamista. Vastaavia tuotantotiloja oli keväällä 2011 yhä käytössä eripuolilla Suomea, eikä niillä voitu katsoa olevan erityistä rakennushistoriallista arvoa. Rakennukseen liittyvät arvot muodostuivat ensisijaisesti paperitehtaan paikallisesta teknisestä kehityksestä. Rakennuksen sisätiloilla ei ollut säilytystavoitteita. (Silén 2011, 36, 70-71, 76.)

Keski-Suomen museon rakennusinventoinnissa uuden paperitehtaan tehdasosat luokiteltiin 3. luokan kohteiksi, eikä niitä näin edellytetty säilytettäväksi. Tehdasrakennusta koskeviin suunnitelmiin ei tarvittu erillistä lausuntoa museolta. Tehtaan pituusleikkurihallille ja toimistosivelle toivottiin kuitenkin jatkokäyttöä, jotta edes joku osa uudesta paperitehtaasta säilyisi alueella kuvaamassa ajalleen tyypillistä paperitehdasarkkitehtuuria. (Silén 2011, 76-81.) Pituusleikkurihalli oli myös käytettävyysselvityksen mukaan hyväkuntoisin uudelleenkäyttöön soveltuva uuden paperitehtaan rakennusosa (Jaala ym. 2011, 24).

6.3.3 Paloasema

Tehtaan paloasema oli keväällä 2011 ainoa 1910-luvulta säilynyt erillinen rakennus tehdasalueella¹⁴ (Voutilainen & Andersson 2010, KSM). Asema rakennettiin alun perin vuonna 1916 kolmenkymmenen hevosen talliksi. Autojen korvattessa hevoset, punatiilinen tallirakennus muutettiin 1920-luvulla autotalliksi. Muutamaa kymmentä vuotta myöhemmin rakennukseen perustettiin Kankaan alueen paloasema, minkä johdosta asema varustettiin letkutornilla 1940-luvun loppupuolella (Silén 2011, 82). Inventoinnin aikana paikalla toimi valvomo ja sen edustalla oli tehtaan pääportti. Rakennuksen pinta-ala oli 445 neliometriä (Jaala ym. 2011, 8).

Vanhaa paloasemarakennusta peruskorjattiin 1990-luvulla, jonka myötä osa sen ikkunoista vaihdettiin uusiin. Korjauksilla oli vaikutusta erityisesti aseman päävartion puoleiseen päätyyn, joka erottui korjausten jälkeen muusta alkuperäisen ulkonäkönsä säilyttäneestä rakennuksesta selvästi uudempana osana. (Silén 2011, 83.)

¹⁴ Kantosen inventoinnissa (2002) mainittu terveysesema on purettu inventoinnin jälkeen (Voutilainen & Andersson 2010, KSM).

Nykyinen käytettävyyssarvo

Vanha paloasema oli säilynyt rungottaan ja vaipaltaan tyydyttävässä kunnossa. Rakennus sopi keskinkertaisesti asumiskäyttöön, sen sijaan toimisto- tai palvelutarkoitukseen se oli muutettavissa paremmin. Taloteknisiltä ominaisuuksiltaan huonon paloaseman purkukustannukset olivat vain kolmannes sen korjauskustannuksista nollassoon (93.600 € vs. 282.701 €). (Jaala ym. 2011, 19.)

Kulttuurihistoriallinen arvo

Vanha paloasema oli kokonaisuudessaan säilytettävä, 1. luokan kohde sekä osa maakunnallisesti arvokasta kokonaisuutta. Rakennuksen tulevaisuudessa tulisi käyttää ensisijaisesti rakennusta säilyttäviä korjausratkaisuja. Muutostöiden aloittaminen edellytti Keski-Suomen museon lausuntoa. (Silén 2011, 83-85.)

Vaikka kaikki viitteet paloaseman alkuperäisestä käyttötarkoituksesta tallirakennuksena olivat kadonneet sen sisätiloista 1920-luvun autotalliremontin ja myöhempien korjausten myötä, tulevaisuudessa toivottiin hyödynnettävän muita rakennuksen myöhemmistä vaiheista säilyneitä historian kerrostumia kuten vanhoja peiliovia. (Silén 2011, 83-85.)

6.3.4 Pääkonttori

Kankaan paperitehtaalle rakennettiin uusi pääkonttori talvisodan pommitusten vahingoitettua vanhaa konttorirakennusta vuonna 1939. Valkoiseksi rapatun ja sen myötä valkoiseksi taloksi nimetyn konttorirakennuksen suunnitteli arkkitehti Jarl Eklund, ja se valmistui välirauhan aikaan vuonna 1941. Ajalle tyypilliseen tapaan funktionaalista tyyliä edustanut pääkonttori sijoitettiin tuotantorakennuksia korkeammalle rinteeseen. (Kanttonen 2002 (2000), KSM.) Ilmeisesti konttorin ympäristö muokattiin jo tuolloin puistomaiseksi (Silén 2011, 88).

Modernistisen pelkistetyn ulkoasun ja tyylipuhtaasti suunniteltujen sisätilojen ansiosta tehtaan pääkonttorista tuli alueen maamerkki (Silén 2011, 85). Noin 1.200 neliömetrin suuruiset toimistotilat toteutettiin kolmeen kerrokseen, joista ensimmäisessä toimistohuoneet ryhmittivät kahdeksi käytäväriiviksi keskellä olevan aulan sivuille (Jaala ym. 2011, 8; Kanttonen 2002 (2000), KSM).

Rakennuksen sisätiloja uusittiin eriasteisesti. Suurin muutos kohdistui rakennuksen ensimmäisen kerroksen neljään toimistotilaan, jotka yhdistettiin yhdeksi suuremmaksi neuvottelutilaksi vuonna 1985. Viimeisin peruskorjaus tehtiin rakennuksen julkisivuihin vuonna 1995. (Silén 2011, 87-88.) Tehdyistä korjauksista huolimatta toimistojen ootratut

seinäpaneelit ja lasiseinät säilyivät ainakin kevääseen 2011 asti pääosin autenttisina (Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 88).

Nykyinen käytettävyyssarvo

Pääkonttorirakennus määriteltiin käytettävyysselvityksessä kunnoltaan välttäväksi, vaikka sen runko ja vaippa olivat hyvässä kunnossa. Toimisto ja asuinkäyttöön erinomaisesti soveltuvien tilojen rakentaminen nollatasoon tuli arviolta lähes kolme kertaa kalliimmaksi kuin rakennuksen purkaminen (nollataso noin 800.000 € vs. purkukustannus 270.000 €). (Jaala ym. 2011, 17.) Rakennuksen kellarissa oli selkeä kosteus- ja homevaurio (Silén 2011, 90).

Kulttuurihistoriallinen arvo

Tehtaan pääkonttori oli 1. luokan säilytettävä kohde, joka kuului osana maakunnallisesti arvokkaaseen kokonaisuuteen. Onnistuneen arkkitehtonisen toteutuksen ja tunnetun arkkitehdin ansiosta rakennus oli rakennustaiteellisesti arvokas kokonaisuus. (Silén 2011, 92-93.)

Pääkonttorin alkuperäisten suunnitelmien mukainen ulkoasu oli säilynyt hyvin. Myös rakennuksen sisätiloissa ja erityisesti sen ensimmäisessä kerroksessa oli säilynyt merkittävän paljon alkuperäisiä materiaaleja ja kiinteitä kalusteita, jotka tuli säilyttää jatkossakin. Edelleen konttorin eteistilojen ja käytävien yksityiskohdat tuli säilyttää. Rakennuksen mahdollisissa kunnostuksissa tuli pyrkiä hyödyntämään vanhoja materiaaleja, minkä varmistamiseksi kunnostussuunnitelmiin edellytettiin Keski-Suomen museon lausunto. (Silén 2011, 88-90, 92-93.)

Alun perin asumiskäyttöön rakennettujen toisen ja kolmannen kerroksen sisätilojen korjaustyöt olivat muuttaneet tilojen alkuperäistä ilmettä ensimmäistä kerrosta voimakkaammin. Tehtaan toiminnan loppumisen aikaan toimistokäytössä olleiden ylempien kerrosten tilojen säilyttämistavoitteet kohdistuivat pääosin alkuperäisiin oviin ja ikkunalautoihin sekä kiinteisiin kalusteisiin. Alkuperäisten lattiamateriaalien korjattavuus tuli myös selvittää. (Silén 2011, 90, 92.)

Konttorirakennuksen sisäilman laatua selvitettiin inventoinnin aikaan kellaritiloista löytyneiden homevaurioiden takia. Mikäli rakennukseen tullaan tämän johdosta edellyttämään tulevaisuudessa teknistä ilmanvaihtoa, tulee se toteuttaa rakennuksen arvoja kunnioittaen. Ratkaisuvaihtoehtoista ja toteutuksesta on keskusteltava Keski-Suomen museon kanssa. (Silén 2011, 92.)

6.3.5 Höyryvoima-asema ja piippu

Tehtaan sähköenergia tuotettiin pitkään ainoastaan Tourujoen vesivoimalla. Tourujoki ei kuitenkaan pystynyt tuottamaan kaikkea tehtaan tarvitsemaa sähköä ja näin koneita pyörittämään tarvittiin lisäksi höyryvoimaa. Vuonna 1936 tehtaalle ostetun uuden paperikoneen ja silloisen paperituotannon uusimisen myötä tehdasalueelle rakennettiin uusi höyrykeskus, jonka vastapaineturbiini korvasi vihdoin Tourujoesta hyödynnetyn vesivoiman. (Ahvenainen 1975, 125; Kantonen 2002 (2000), KSM.)

Höyrykeskuksen yhteyteen rakennettu rationalistishenkkinen savupiippu oli rakentamisestaan lähtien tehtaan ainoa kauemmaksi kaupunkiin näkyvä maamerkki. Punatiilinen piippu poikkesi hengeltään betonisesta höyryvoima-asemasta, ja yhdessä ne muodostivat erikoisen kokonaisuuden Tourujoen varteen. Betonisen kaarirakenteen yhdistäminen tiilirakenteeseen ei ollut yleinen muoti-ilmiö. (Silén 2011, 95, 100.) Höyrykeskuksen suunnitteli mitä todennäköisemmin W.G. Palmqvistin toimisto, vaikka tästä ei olekaan säilynyt virallisia asiakirjoja (Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 93).

Höyrykeskusta laajennettiin ja muutettiin useaan otteeseen 1950-, 1960- ja 1970 -luvulla. Viimeisimmän laajennuksen jälkeen sillä oli pinta-alaa 2.300 neliometriä. Muutosten myötä rakennuksen alkujaan tiili- ja betonipintainen ulkokuori muuttui peltipintaiseksi. (Jaala ym. 2011, 8; Kantonen 2002 (2000), KSM; Silén 2011, 95-97.) Rakennuksen eri-ikäiset sisäosat erosivat toisistaan. Vanhimpia osia oli käytetty pitkään lähinnä varastotila- ja verstaskäytössä, myöhemmissä laajennusosissa toimivat muun muassa laboratorio, valvomo sekä voimalaitoksen tuotantotiloja konehalleineen. (Silén 2011, 97-98.)

Keskus kävi tarpeettomaksi 1980-1990 -lukujen vaihteessa, kun paperitehdas alkoi ostaa höyryä Rauhalahden turvevoimalaitokselta (Kantonen 2002 (2000), KSM). Höyrykeskuksen koneita pidettiin toiminnassa vuoteen 1991 saakka, jonka jälkeen osaa rakennuksesta hyödynnettiin vielä työtiloina. Vuosituhannen vaihteesta entinen höyryvoima-asema oli ollut kylmillään. (Silén 2011, 97.)

Nykyinen käytettävyyssarvo

Käytettävyysselvityksen mukaan höyryvoima-asemarakennus oli alkuvuodesta 2011 välttävissä kunnossa. Rakennuksen kunnostaminen nollatasoon maksaisi noin 450.000 euroa. Runkosyvyytensä ja kerroskorkeutensa puitteissa rakennus ei sovi sen paremmin asumiseen kuin työtiloiksi, mutta erilaisia palveluita tiloihin voitaisiin sijoittaa hyvin. Rakennuksen vanhan osan purkamisen maksaisi arviolta noin 280.000 euroa. Rakennuksen ”uusi osa” eli 1970-luvulla tehty aaltopeltinen laajennusosa ilmoitetaan käytettävyysselvityksessä purettavaksi. (Jaala ym. 2011, 18.)

Ainakin viimeisen kymmenen vuoden aikana kylmillään olleiden tilojen kunto oli rapistunut ja suurin osa seinien maalipinnoista oli irronnut. Jyväskylän kaupunki teetätti rakennuksen kunnan selvittämiseksi tiloista erillisen rakennusteknisen selvityksen keväällä 2011. (P. Heinäsen haastattelu 2011.) Selvityksen mukaan höyrykeskuksen sisätiloja oli jatkuvan kosteuden vuoksi homeessa ja pääosa rakennuksen rakenteista oli erittäin heikossa kunnossa (PTS 2467/2011, KSM). Rakennukseen pääsy oli kielletty sen huonon kunnan vuoksi (Silén 2011, 99-100).

Kulttuurihistoriallinen arvo

Maakunnallisesti merkittävään pienmaisemakokonaisuuteen kuuluvana osana höyryvoimalaitos kuului 1. luokan säilytyskohteiden piiriin. Rakennuksen vanhimmat, holvimaiset betonirakenteet olivat rakennushistoriallisesti mielenkiintoisia, ja hyväkuntoisena ne olisivat varteenotettava osa Kankaan paperitehtaan rakennuskantaa. Betonirakenteet olivat kuitenkin tulleet käyttöikänsä päähän, ja niiden kunnostaminen tarkoittaisi rakennuksen mielenkiintoisimpien osien uusimista merkittävilta osin. Ilmeisistä kulttuurihistoriallisista arvoista huolimatta huonoon kuntoon rapistuneen höyryvoimalaitoksen säilyminen autenttisena kokonaisuutena oli näin epätodennäköistä, eikä Keski-Suomen museo edellyttänyt rakennuksen ehdotonta säilyttämistä. Rakennuksen jatkokäytön suunnittelun yhteydessä olisi kuitenkin hyvä selvittää, onko höyryaseman jokin yksittäinen osa mahdollista ja tarkoituksenmukaista säilyttää myös tulevaisuuteen. (Silén 2011, 100-101.)

Keskustelua höyryaseman piipun kunnosta käytiin jo vuodesta 2006 lähtien. Piippu oli huonokuntoinen sille tehdyistä korjausyrityksistä huolimatta, minkä vuoksi sen purkamiseen haettiin ja saatiin lupa Jyväskylän kaupungilta. (Silén 2011, 99.) Lohikosken Sosiaalidemokraatit ja Paperiliiton Jyväskylän osasto 12 tekivät kuitenkin tammikuussa 2010 piippua koskevan suojeluesityksen purkamisen estämiseksi, ja piippu asetettiin väliaikaiseen toimenpidekieltoon. Museovirastolta saadun selvityksen mukaan piipun suojelemiselle yksittäisenä rakennelmana ei silti ollut rakennussuojelullisia perusteita, sillä vaikka piippua ympäröivä tehdasmiljöö katsottiinkin olevan teollisuushistoriallisesti merkittävä, itse piipulla ei ole sellaista arvoa ympäristöstään irrotettuna. (Museovirasto 6/602/2010, KSM; Museovirasto 017/600/2010, KSM.) Keski-Suomen museon rakennusinventoinnin mukaan piippu luokiteltiin 1. luokan kohteeksi, joka tuli säilyttää (Silén 2011, 101).

6.3.6 Muuntamo

Kankaan tehtaan muuntamo oli Jyväskylän kaupungin omistama jo ennen muun tehdasalueen siirtymistä kaupungin omistukseen. Muuntamon toivottiin säilyttävän sen alkuperäisen käyttötarkoituksen energiantuotantolaitoksena. Mihinkään muuhun käyttöön sitä saattoi olla myös mahdoton muuttaa. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Muuntamo rakennettiin Kankaan johdon päätettyä hankkia 1920-luvun alkupuolella käyttöönsä läheisen Kuhankosken koskiosuudet ja rakentaa sinne voimalaitoksen energiantarpeen tyydyttämiseksi. Kuhankosken voimalaitoksen tuottaman energian määrä ylitti sen oman käyttötarpeen ja näin energiaa riitti myös Kankaan paperitehtaan käyttöön (Ahvenainen 1975, 126). W.G. Palmqvistin suunnittelema muuntamo rakennettiin Tourujoen rannalle vuosina 1924-1925. Hanke oli aikansa merkittävin sähkösiirtohanke Keski-Suomen alueella, ja sen myötä sähkövoimaa saatiin siirrettyä Kuhankoskelta ensin Kankaalle ja siitä edelleen Mänttään. (Kantonen 2002 (2000), KSM.)

Muuntamorakennus oli kaksikerroksinen punatiilirakennus, jota koristivat päätykolmiot ja profiloinnit. 12-ruutuisten pyöröikkunoiden sekä alakerran pyörökaariaiheisten ikkunoiden myötä muuntamolla oli myös oma rakennustaiteellinen identiteettinsä. (Kantonen 2002 (2000), KSM.)

Nykyinen käytettävyyssarvo

Muuntamorakennusta ei yksilöity käytettävyysselvitykseen toisten tehdasalueella olevien rakennusten tapaan. Rakennuksen todettiin ainoastaan soveltuvan alkuperäiseen käyttötarkoitukseensa, eikä erillistä arviota sen korjaamisesta nollatasoon ollut. Rakennuksen kohdalle oli lisäksi liitetty lyhyt ote Timo Kantosen aikaisemmasta inventoinnista, jossa kuvataan rakennuksen arkkitehtuuria. Jostakin syystä muuntamorakennusta koskevaa inventointia ei ole kuitenkaan liitetty selvitykseen mukaan kokonaisuudessaan (vrt. Jaala ym. 2011, 20).

Kulttuurihistoriallinen arvo

Merkittävän teollisuushistoriallisen ja ennen kaikkea sähkösiirron historiaan liittyvän arvonsa vuoksi muuntamo oli suojeltu asemakaavalla, eikä sen ulkonäköä saanut muuttaa (Silén 2011, 106; Voutilainen & Andersson 2010, KSM). Myös keväällä 2011 muuntamokäytössä olleen laitoksen käyttötarkoituksen olisi toivottavaa jatkaa muuttumattomana, mikä tukisi parhaiten sen säilymistä alkuperäisessä asussa. 1. luokan säilytettäviin kohteisiin kuuluneeseen muuntamorakennukseen tehtävät korjaukset edellyttivät Keski-Suomen museon lausuntoa ja tuli toteutettava alkuperäisillä tai niitä vastaavilla materiaaleilla. (Silén 2011, 106.)

Arkkitehtonisesti näyttävän rakennuksen taidokkaasti muurattu julkisivu oli säilynyt pääosin erinomaisesti. Rakennus oli yksi parhaiten säilyneistä ennen sotia rakennetuista rakennuksista tehdasalueella. Erityisen arkkitehtuurinsa puitteissa rakennuksella oli myös rakennushistoriallista arvoa. (Silén 2011, 101-106.)

Muuntamorakennuksen sisätilat suunniteltiin alunperin sen käyttötarkoituksen näkökulmasta. Vaikka Keski-Suomen museo ei asettanut muuntamorakennuksen sisätiloille varsinaisia säilytystavoitteita, olisi rakennuksen nykyisen ilmeen säilyminen ikkuna-aukkojen sekä seinäpintojen osalta toivottavaa. Mahdollisuuksien mukaan ainakin osa käytöstä poistetuista muuntamolaitteista olisi suositeltavaa säilyttää alkuperäisellä paikallaan muistona eri aikakausien sähköteknisestä kehityksestä. (Silén 2011, 104-106.)

6.3.7 Vesivoimalaitos

Tehdasalueelle rakennettiin vesivoimalaitos vuonna 1941 Kuhankosken ja Kankaan paperitehtaan välille rakennetun voimalinjan myötä (Ahvenainen 1975, 125, 158; Silén 2011, 106). Laitos siirtyi Jyväskylän Energialle 1990-luvun puolivälissä (Heinonen ym. 2011, 3).

Vesivoimalaitoksen rakenteet tehtiin metallista, ja sen koneisto sijoitettiin pomminkestävään betonikartioon. Laitoksen generaattori kytkettiin sen viereiseen muuntajaan, josta vesisähkö siirtyi edelleen Jyväskylän Energian käyttöön. (Silén 2011, 106-108.) Vesivoimalaitokseen virtaava vesi ohjattiin laitokseen tarkoitusta varten rakennettua vesivoimakanavaa pitkin. Vesi ohjautui kanavaan entisen muuntamon eteen rakennetun säännöstelypadon kautta. (Kantonen 2002 (2000), KSM.) Vettä johdettiin pergamenttitehtaan ja puuhiomon turbiineille aina vuoteen 1966 saakka (Silén 2011, 108-109).

Nykyinen käytettävyyssarvo

Vesivoimalaitos oli jätetty käytettävyysselvityksen ulkopuolelle laitoksen kuullessa Jyväskylän Energian omistukseen ja rajautuessa näin ideakilpailun varsinaisen toimeksiannon ulkopuolelle.

Kulttuurihistoriallinen arvo

Nykyisen tehdasympäristön vesirakenteet sisälsivät elementtejä koko tehtaan olemassaolon ajalta, minkä vuoksi niiden säilymisestä osana Kankaan maisemaa oli huolehdittava. Edelleen keväällä 2011 käytössä olevan vesivoimalaitoksen kannalta paras ratkaisu olisi jatkaa sen toimintaa samassa käyttötarkoituksessa, jolloin kohteen säännöllinen hoito ja rakenteiden säilyminen olisi taattu. Voimalaitoksen oltua

säilytysarvoltaan Kankaan alueen 1. luokan kohde, edellytti käyttötarkoituksen muuttaminen Keski-Suomen museon erillistä lausuntoa. (Silén 2011, 108-111.)

6.3.8 Vedenpuhdistamo ja tekniset apurakenteet

Tehdasalueelle rakennettiin vedenpuhdistamo vuonna 1971 tehdaslinjastolta tulevan jäteveden mekaaniseksi puhdistamoksi. Puhdistettu vesi johdettiin betonialtaasta takaisin Tourujokeen aina 1990-luvulle asti, jonka jälkeen puhdistamopalvelut ostettiin Jyväskylän kaupungilta. (Silén 2011, 112-113.)

Altaan ohella tehdasalueella oli inventoinnin aikaan erilaisia säiliörakenteita sekä teknisiä apurakenteita, joita voitiin pitää kiinteinä ja siten inventoinnin piiriin kuuluvina. Tällaisia rakenteita olivat esimerkiksi maan pinnan yläpuolella kulkeneet putkistot tukirakenteineen sekä kemikaalisäiliöt teknisine apurakenteineen. Kiinteitä rakenteita olivat myös sähkökaapit ja kaasupullojen varastokopit. 1980-luvulla rakennusluvan saanut metalliverkkoaita portteineen oli myös kiinteänä pidettävä rakennelma samoin kuin alueella kulkevat rautatierakenteet. (Silén 2011, 114-116.)

Nykyinen käytettävyyssarvo

Vesialtaita tai teknisiä apurakenteita ei oltu huomioitu käytettävyysselvityksessä, joka oli toteutettu ainoastaan alueella olevia rakennuksia koskien.

Kulttuurihistoriallinen arvo

Puhdistusaltaat kuuluivat oleellisena osana paperitehtaan toimintaan ja edustivat tehtaan menneisyyttä omana rakennetyypinään. Altaat kertoivat paperiteollisuuden teknisestä historiasta sekä jätevesien käsittelyn historiasta. Keski-Suomen museon näkemyksen mukaan altaiden jatkokäytön löytyminen olisi mielenkiintoinen vaihtoehto, mutta rakenteiltaan heikentyneiden altaiden käyttöturvallisuuden varmistaminen saattaisi osoittautua haasteelliseksi. Altaille ei asetettu säilytysedellytyksiä, vaan ne luokiteltiin 2. ja 3. luokan kohteiksi. (Silén 2011, 113-114.)

Alueen tekniset apurakenteet olivat pääosin viimeisen parin vuosikymmenen ajalta, eivätkä sisältäneet erityisiä kulttuurihistoriallisia arvoja. Apurakenteita purettaessa niiden mahdolliset kiinnittymiskohdat tehdasrakennusten julkisivuihin tuli huomioida, ja julkisivujen pinta oli pyrittävä säilyttämään mahdollisimman eheänä. Keski-Suomen museo ei edellyttänyt rakenteiden säilyttämistä. Apurakenteet kuuluivat 3. luokan kohteisiin. (Silén 2011, 114-116.)

7 KANKAAN ALUEEN IDEAKILPAILU PAPERITEHDASALUEEN NÄKÖKULMASTA

Jyväskylän kaupungin järjestämän ideakilpailun toimeksianto koski koko Kankaan aluetta sisältäen näin monia uudisrakentamiseen ja alueen kunnallistekniseen toteutukseen liittyviä edellytyksiä ja toiveita. Opinnäytetyön keskittyessä erityisesti vanhan paperitehtaan uudelleen käyttöönottoon, tällaisten yleisten kriteerien tarkastelua pidetään tässä yhteydessä epäolennaisena. Sen sijaan kilpailun toimeksiannossa esitettyjen, tehdasrakennuksia koskevien tavoitteiden ohella edempänä on esitetty toiveita, joita tehdasrakennusten uudelleenkäytölle asetettiin eri selvityksissä sekä aiheen tiimoilta järjestetyssä ideointiprojektissa suhteessa kilpailutoimeksiannon tavoitteisiin.

Olemassa olevan ympäristön ja rakennuskannan huomioiminen osana kilpailuvastauksia oli kirjattu selväksi valintaedellytykseksi myös ideakilpailun arviointiperusteisiin. Vanhojen tehdasrakennusten huomioimisen ja kehittämisen ohella kilpailuvastausten arvioinnissa tullaan kiinnittämään myös erityistä huomiota ehdotusten kaupunkirakennustaiteelliseen näkemykseen sekä kestävän kehityksen mukaiseen kaupunkisuunnitteluun. Arvioinnissa tarkastellaan ehdotusten kokonaisideaa sekä ehdotusten yleistä toteuttamis- ja kehityskelpoisuutta. Kilpailuvastausten arviointikriteereissä painottuvat lisäksi ideoiden ainutlaatuisuus ja niiden odotettavissa oleva kiinnostavuus sekä Jyväskylän kaupungin ja Kankaan alueen identiteetin huomioiminen osana kilpailuvastauksia. (Arvosteluperusteet ja vaadittava dokumentointi 2011, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.)

7.1 Ideakilpailun päätavoitteet ja käytettävyyskonseptit

Ideakilpailun tavoitteet olivat luonnollisesti linjassa työssä aikaisemmin luvussa 5.1 esiteltyjen Jyväskylän kaupungin Kankaan alueelle asettamien reunaehtojen kanssa. Osanottajille jaetussa materiaalissa kilpailun tavoitteita oli määritelty seuraavista näkökulmista:

1. Virkistysympäristö ja –reitistö, viheralueet
2. Kaupunkitilalliset tavoitteet
3. Elämyksellinen ja monipuolinen keskus
4. Energiaratkaisut
5. Asuminen, työpaikat ja palvelut
6. Liikenne ja pysäköinti

Näistä tavoitteista neljään ensimmäiseen oli sisällytetty muiden ohella alueen kulttuurihistoriallisia arvoja koskevia tavoitteita. Asumiseen, työpaikkoihin ja palveluihin sekä alueen liikenteeseen ja pysäköintiratkaisuihin liittyvät tavoitteet oli puolestaan eritelty uudisrakentamisen, alueen yleisen kilpailukyvyn sekä kunnallisteknisten ratkaisujen näkökulmasta. (Tavoitteet, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.)

Ideakilpailun päätavoitteiden ohella Jyväskylän kaupunki oli määrittänyt kilpailulle joukon niin sanottuja muita tavoitteita, joita kilpailijat voivat hyödyntää vastausten laadinnassa. Muut tavoitteet oli muotoiltu neljäksi konseptiksi, jotka kuvasivat alueelle toivottuja arvoja käyttäjän näkökulmasta. Kilpailuvastauksiin toivottiin osallistujien näkemyksiä eri konseptien toteutumisesta käytännössä. Näkemyksiä voitiin hahmottaa erilaisia käyttötilanteita kuvaavissa selostuksissa, kuvissa tai kaavioissa. (Tavoitteet, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.)

Konseptit rakentuivat kilpailutavoitteiden suuntaisesti. Niiden nimet olivat: vihreä laakso, elämysellinen sydän, liikkuvat jalat sekä kestävä rakenne. Konsepteista kaksi ensimmäistä liittyivät vahvasti alueen kulttuurihistoriallisiin arvoihin. Liikkuvat jalat sekä kestävä rakenne koskivat puolestaan alueen kunnallisteknisiä ratkaisuja, kuten liikenteen järjestämistä tai hiilineutraaliuden mahdollistamista alueella. (Tavoitteet, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.) Työn aiheen kannalta toissijaisen tiedon välttämiseksi keskitytään seuraavaksi ideakilpailun tavoitteisiin ja konsepteihin vanhan tehdasympäristön näkökulmasta.

Ideakilpailun päätavoitteissa viheralueet oli huomioitu virkistysympäristön ja –reitistön kanssa omaksi kohdakseen. Jyväskylän kaupungin tavoitteena oli luoda Kankaalle monimuotoinen ja omaleimainen viherympäristö, jossa erilaiset puistot yhdistyvät alueen jokimaisemaan ja luonnonsuojelualueeseen. Tourujoen ennallistaminen oli mahdollista huomioida vastauksissa. Tavoitteet liittyivät läheisesti ideakilpailun muiden tavoitteiden Vihreä laakso –konseptiin, jonka ydinajatuksena oli Tourujokilaakson ympäristön elvyttäminen virikkeelliseksi elämyspaikaksi. Konseptia hahmottavia näkemyksiä tulisi kuvata yhdistämällä hoidettu, hoitamaton ja suojeltu luonto erilaisiin virkistysalueisiin ja –reitteihin. (Tavoitteet, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.)

Elämysellinen sydän –nimen saanut konsepti liittyi puolestaan teollisuusrakennusten uudelleenkäyttöön ja niihin miellettyyn elämyksellisyyteen, monipuolisuuteen ja yhteisöllisyyteen. Alueen toivottiin rakentuvan palvelujen, työpaikkojen ja asumisen kohtauspaikaksi, jossa sekä asukkaiden että liiketoiminnan on mahdollista kohdata elinvoimaisina ja merkityksellisinä. (Tavoitteet, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.)

Konseptin näkemystä tukivat erityisesti ideakilpailun tavoitteena mainitut kaupunkitilalliset pyrkimykset sekä elämyksellisen ja monipuolisen keskuksen luominen alueelle. Elinvoimaiselle keskukselle asetettujen tavoitteiden mukaan Kankaan olemassa olevat ominaispiirteet - keskustan läheisyydessä sijaitsevat teollisuusrakennukset ja jokimaisema - mahdollistivat vahvan identiteetin omaavan kaupunginosan toteuttamisen työpaikkojen ja asumisen keskelle. Vanhan paperitehtaan onnistunutta suunnittelua pidettiin Kankaan kiinnostavuuden kannalta oleellisena voimatekijänä. Kaupunkitilallisesta näkökulmasta keskustan osaksi kaavailtu Kankaan alue tulee suunnitella tilallisesti mielenkiintoiseksi kaupunkiympäristöksi, josta löytyy riittävää elämyksellisyyttä, monipuolisia kohtaamispaikkoja ja kerroksellisuutta laaja-alaisen käyttäjäkunnan tarpeisiin. (Tavoitteet, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.)

Vanhojen rakennusten hyödyntäminen osana tulevaa asuinalueetta oli liitetty välillisesti myös osaksi alueelle tavoiteltuja energiatavoitteita. Energianratkaisuiltaan edistyksellisen asuinalueen paikallisen energian symboliksi toivottiin vanhan vesivoimalaitoksen rakennusta, jonka käyttötarkoituksen oli tarkoitus säilyä muuttumattomana myös tulevaisuudessa. (Tavoitteet, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.)

7.2 Ideointiprojekti Kaupungin Kangas

Konseptien lisäksi Jyväskylän kaupungin Kankaan alueelle asettamiin muihin tavoitteisiin oli liitetty yhteenveto Kaupungin Kangas –ideaprojektista, jonka tavoitteena oli koota kansalaisten toiveita tulevasta asuinalueesta ideakilpailun osallistujien käyttöön (Tavoitteet, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas). Kaupungin Kangas -hankkeen ideointijakso toteutettiin 17.02.-07.04.2011 Jyväskylän kaupungin hallinnoiman CLIQ-hankkeen (*Creating Local Innovation through a Quadruple Helix*) rahoittamana pilottina. Kansainvälinen CLIQ-hanke tutki kansalaisten osallistamista innovaatiotoimintaan, ja Kaupungin Kangas –ideointiprojektissa keskityttiin tutkimaan erilaisten osallistamistapojen toimivuutta käytännössä. (Browne & Poikola & Ruodemäki 2011, 2.) Vaikka suurin osa aineistoista ja ehdotuksista oli liian yksityiskohtaista osayleiskaavatason suunnitteluvaiheen tarkkuuteen nähden, ideointiprojektista kerätyn materiaalin todettiin kuitenkin kuvaavan rikkaalla tavalla niitä päämääriä ja unelmia, joita kaupunkilaisilla oli hyvästä kaupungista. (Tavoitteet, Kankaan ideakilpailu/JKL Kangas.)

Osallistuvan kaupunkisuunnittelun ideointiprojektin toteutuksesta ja yhteenvedon tekemisestä vastasi kaupungin ulkopuolinen toimija, HUB Jyväskylä osuuskunta (jäljempänä HUB JKL), sosiaalisten innovaatioiden ja muutoksen edistämistä tavoitteleva yhteisöllinen toiminta- ja työympäristö (Browne ym. 2011, 2). HUB JKL oli osa

Euroopan Unionin INTERREG IVC –ohjelmaa, jonka tavoitteena oli edistää jäsenmaiden innovaation, tutkimuksen ja teknologian kehittämistä. Euroopan aluekehitysrahaston alaisena hankkeena HUB JKL:llä oli mahdollisuus hakea rahoitusta Kaupungin Kangas -ideointijakson toteuttamiseen, joka sille myös myönnettiin. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Kaupungin Kangas –ideointijakson aikana kaikki halukkaat saattoivat osallistua erilaisiin työpajoihin ideoimaan kaupunginosan tulevaisuutta kaupungin reunaehdoissa linjattujen tavoitteiden puitteissa (vrt. 5.1) tai lähettää ideansa kaupunginosan kehittämiseksi joko kirjeitse tai verkossa. Kaikki osallistujien ajatukset ja toiveet kerättiin lopuksi yhdeksi raportiksi, joka siis oli hyödynnettävissä ideakilpailuvastausten laadinnassa. Toimintatapa oli varsin poikkeuksellinen, sillä yleensä kuntalaiset voivat vaikuttaa kaupungin suunnittelupäätöksiin ainoastaan kaavoitusvaiheessa. (P. Heinäsen haastattelu 2011.)

HUB JKL:n yhteenvedon perusteella Kankaan alueen ideointiin osallistui noin 600 kansalaista ja sen tiimoilta järjestettiin toistakymmentä työpajaa. Työpajoja järjestettiin erilaisin menetelmin, kuten arkkitehti Peter Tattersallin kehittämän osallistuvan kaupunkisuunnittelumethodin, wikisuunnittelun avulla. Työpajojen ohella HUB JKL keräsi kansalaisten ideoita avoimella verkkofoorumilla, jalkautumalla ostokeskukseen sekä keräämällä yksittäisten ihmisten ja omatoimisesti toteutettujen ryhmien tekemiä ideatuotoksia. (Browne ym. 2011, 8-10.)

Projektin keskeisenä viestintäkanavana toimi osallistumissivusto, jossa kävi ideointijakson aikana noin 15.000 katsojaa. Projektin tiimoilta järjestettiin 07.04.2011 Jyväskylän Aalto-salissa seminaari, jota saattoi seurata myös Internet-verkon välityksellä. (Browne ym. 2011, 8-10.)

Yleiseltä sävyltään ideointiprojektin tiimoilta syntyneet toiveet koskivat pääasiassa arkisia parannuksia, joiden toteutumista kansalaiset eivät kuitenkaan pitäneet itsestäänselvyytenä. HUB JKL jakoi kuntalaisten toiveissa toistuvat teemat viiteen eri kategoriaan, joita olivat monipuolisuus, yhteisöllisyys ja kohtaamiset, virikkeellisyys ja luonnon läheisyys, liikkuminen sekä vilkkaus, toiminta ja elämä. (Browne ym. 2011, 6-7.) Kyseinen jaottelu oli liitetty sellaisenaan myös ideakilpailun muihin tavoitteisiin.

HUB JKL:n listaamien kategorioiden myötä kaupunginosaa visioitiin rakenteeltaan, tunnelmaltaan ja toiminnoiltaan monipuoliseksi alueeksi, jossa säilyi ajallisen kerroksellisuuden ohella muuntautumiskyky myös tulevaisuuden tarpeisiin. Kaikenikäisille suunnattujen kulttuuri- ja liikuntapaikkojen myötä alueella toivottiin järjestettävän kaikille avoimia, matalan kynnyksen tapahtumia, joihin kaupunkilaiset

voivat osallistua helposti myös järjestäjinä. Toiveiden mukaan Kankaan alueella olisi paljon luontevia kohtaamis- ja verkostoitumispaikkoja sekä työelämän että vapaa-ajan tarpeisiin. Tällaisia kohtaamispaikkoja voisi syntyä esimerkiksi yleiskäytössä olevien viheralueiden tai puistojen, keskustorin, ateljeiden, harrastustilojen tai yleisen saunan yhteyteen. Toiveissa oli saada aktiivista toimintaa myös Tourujoen ympärille. (Browne ym. 2011, 11-15, 25-27.)

Palvelutarjonnalta kaupunginosaan toivottiin peruspalvelujen ohella erityisesti yhteisöllistä elämää tukevia palveluja ja hyvinvointipalveluja. Kankaan kaupunginosan läheisyydessä sijaitsevien ostoskeskusten vuoksi alueelle ei nähty olevan kovaa painetta uudelle kauppakeskukselle, vaan kaupunkilaiset toivoivat kaupallisen tarjonnan painotuvan tuotetarjonnan volyymin sijaan laatuun ja palveluun. (Browne ym. 2011, 25-30.)

Laatunäkökulma tuli esiin myös alueen rakentamiseen liittyvissä toiveissa: kaupunkilaisten näkemyksen mukaan rakentamisen laatukriteereistä ei tulisi tinkiä alueen toteutusvaiheessa. Ehdotetuista rakennusmateriaaleista suosituimpia olivat puu ja punatiili, ja uusio- ja kierrätysmateriaalien käyttöä pidettiin toivottavana. Kaupungin määrittämien energiataloudellisten tavoitteiden mukaisesti pieni hiilijalanjälki, mahdollisimman energiapihi rakentaminen ja muutkin kestävän kehityksen arvot saivat kannatusta ideoijien keskuudessa. (Browne ym. 2011, 18-20.)

Paperitehtaan vanhat rakennukset herättivät kuntalaisissa huomattavan paljon kiinnostusta. Tehdasalueen oltua vuosikymmeniä suljettuna tavalliselta kaupunkilaiselta rakennuksista toivottiin nyt julkisia ja kaikille avoimia. Alueen maamerkiksi ehdotettiin tehtaan vanhaa piippua. (Browne ym. 2011, 13-23.)

Monissa ideakilpailun tuotoksissa vanhat tehdasrakennukset muodostivat Kankaan alueen uuden yhteisöllisen elämän sydämen. Syntyvässä keskuksessa voisi olla tarjolla kahviloita, ravintoloita, käsityöläisten pieniä puoteja ja museoita. Loft-asuntojen ja moninaisten kulttuuri- ja liikuntatilojen ohella tehdasrakennuksiin ehdotettiin myös esimerkiksi huvipuistoa, toimistoja ja katettua kävelykatua. Tehdasalueen vanhempien rakennusten ohella myös sen uudemmalta laajennusosalle keksittiin uudelleenkäyttömahdollisuuksia muun muassa junioreiden harjoitusjäähallina tai BMX-ratana. (Browne ym. 2011, 21-22.)

HUB JKL:n loppuraportin mukaan kaupunginosan suunnitteluun toivottiin aikaisempaa rohkeampaa lähestymistapaa. Kaupunkilaisten toiveiden mukaan Kankaan kaupunginosan suunnittelussa uskallettaisiin toteuttaa Jyväskylään jotain kaupungin kannalta täysin uutta. (Browne ym. 2011, 16.)

7.3 Muita välillisiä toiveita tehdasalueen uudelleenkäyttöön

Kilpailutoimeksiannossa listattujen tavoitteiden ohella vanhojen tehdasrakennusten uudelleenkäyttöön liittyviä toiveita esitettiin myös muussa ideakilpailun mukana toimitettavassa materiaalissa. On selvää, että rakennusinventointiraportin vanhoille rakennuksille asettamalla luokituksilla ja suojelutavoitteilla tulee olemaan vaikutusta ideakilpailun vastauksiin vanhojen tehdaskiinteistöjen uudelleenkäyttösuunnitelmien osalta. Mutta rakennusinventointiraportin lisäksi myös muut ideakilpailun taustamateriaalina jaettavat selvitykset ja raportit ottivat ainakin välillisesti kantaa tehdasrakennusten uudelleenkäyttöön tai olemassa olevan ympäristön huomioimiseen vastausvaihtoehdoissa. Ideakilpailun materiaalina annetuissa selvityksissä esitetyt näkemykset tukivat kilpailutoimeksiannon tavoitteita alueen uudelleenkäyttämiseksi toivottuun suuntaan, ja voivat näin sekä vahvistaa kilpailijoille syntyvää kuvaa alueen kehittämissuunnitelmista että ohjata kilpailutoimeksiannossa esitettyjen tavoitteiden tulkintaa.

Tehdasalueen maisema

Jyväskylän kaupungin tavoitteiden mukaan Kankaan alue haluttiin yhdistää osaksi kaupungin laajempaa viheralueverkostoa, minkä johdosta tehdasalueen maiseman suunnitteluun liittyviä ajatuksia oli esitetty myös eri selvityksissä. Maisema- ja viheralue selvityksen mukaan Tourujoen varressa kulkevan Kehä Vihreän reitistön kehittämistarve oli erityisen tärkeää sen vahvistaessa laajemmin myös Tourujoen laaksokokonaisuuden ekologista merkitystä. (Räinä & Vallinkoski 2011, 15.) Kehä Vihreän lähtökohtana oli siis keskustaa kehystävien viheralueiden välisten yhteyksien parantaminen (Heinonen ym. 2011, 2).

Kaunis luonnonmukainen jokilaakso sitä reunustavine viheralueineen sopisi luontevasti Kankaan asuinalueen virkistyspaikaksi (Heinonen ym. 2011, 2). Mutkittelevasta jokiuomasta saisi muodostettua alueen puistoja yhdistävän elementin, jonka ääreen asukkaat ja alueella vierailevat hakeutuvat mielellään (Räinä & Vallinkoski 2011, 19). Jokiuoman ja luonnonsuojelualueen myötä Kankaan alueelle voisi muodostua omaleimainen identiteetti (Heinonen ym. 2011, 6).

Tourujokea voitaisiin hyödyntää myös melontaan sekä virkistyskalastukseen (Räinä & Vallinkoski 2011, 19). Melonta olisi mahdollista Jyväsjärven suunnalta tehtaan piipun kohdalle asti ja pohjoisen suunnalta Palokkajärven säännöstelypadolle. Melontaosuuksien välillä kanootteja jouduttaisiin kuljettamaan muulla tavoin, kuten teknisellä ohitusosuudella. Kanoottien laskupaikat oli joka tapauksessa ajateltu rakennettavan osuuksien kumpaankin päähän. (Heinonen ym. 2011, 13.)

Melontareitin suunnittelussa, kuten alueen reitistön suunnittelussa muutoinkin, olisi huomioitava luonnonsuojelun rajoitukset. Tourujoen nykyisessä laaksossa tulisi välttää maaston muotoon vaikuttavia toimenpiteitä ja uusia toimintoja, elleivät ne liity olennaisena osana reitistöjen kehittämiseen. Myös joen itäpuolen rantoja tulisi kehittää linjassa luonnonsuojelun tavoitteiden kanssa ja esimerkiksi rakentamista tulisi välttää joen lähellä. (Räinä & Vallinkoski 2011, 19.)

Tourujoen luonnonsuojelun luontopolkua olisi mahdollista jatkaa saaren yläpuolelta puistoalueelle ja sieltä edelleen paperitehtaan vanhalle muuntamolle. Projektin myötä alueelle voitaisiin rakentaa esimerkiksi erilaisia siltoja kevyen liikenteen sujuvuuden parantamiseksi. Tourujoen ennallistamisen esiselvityksessä oli hahmoteltu paikat kevytrakenteisille puusilloille tehtaan piipun läheisyydestä saareen sekä hiljattain korjatun luiskasortuman kohdalle. Myös luontopolun mahdolliselle jatkeelle voitaisiin hakea paikka kevyelle sillalle. (Heinonen ym. 2011, 13; P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Tourujoen ennallistaminen

Tourujoen ennallistamista koskevia suunnitelmia oli esitetty erityisesti sitä varten tehdyssä esiselvityksessä. Ennallistamisen tärkeimpänä osana pidettiin Kankaan tehtaan aluetta, jossa joki oli padottu ja ohjattu voimalaitoksen käyttöön. Selvityksen mukaan ennallistaminen voitaisiin toteuttaa ohittamalla pato ja johtamalla noin 10 prosenttia Tourujoen vedestä kulkemaan vanhaa uomaa pitkin. Toimenpiteen yhteydessä joen vanhaa uomaa voitaisiin jatkaa kulkemaan myös tulevan asuinalueen urbaanissa keskustassa, jolloin alueen pohjois- tai itäosaan syntyisi luontevasti puistomainen vyöhyke. Joenvarressa sijaitsevan vesivoimalaan toimenpiteillä ei olisi vaikutusta, vaan se pysyisi edelleen toimintakäytössä. (Heinonen ym. 2011, 5; P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Tourujoen vanhan uoman käyttöönotto olisi mahdollista toteuttaa kahdella eri tavalla, joista toisessa vesi virtaisi osittain paperitehtaan alla. Myös vanhaa teollisuuskanavaa voitaisiin hyödyntää osana palautettavaa jokiuomaa. Tehtaan alta kulkiessaan joenuoma toteutettaisiin kuitenkin tehdasrakennuksen uudempien osien alta, minkä avulla minimoitaisiin tehtaan kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden osien alittamisesta tai ohittamisesta aiheutuvat mittavat tekniset haasteet. Ennallistettua uomaa voitaisiin hyödyntää kalatienä Jyväsjärven ja Palokkajärven välillä. (Heinonen ym. 2011, 5-9; P. Heinäsen haastattelu 2011.)

Ennallistamisen kolmantena vaihtoehtona esiselvityksessä tutkittiin mahdollisuutta toteuttaa uoma teknisenä kalatienä. Tekninen kalatie olisi kuitenkin molempiin ennallistamisvaihtoehtoihin nähden huonoin niin hintansa kuin virkistysellisten ja historiallisten näkökohtiensa puolesta. (Heinonen ym. 2011, 6.)

Ennallistamisen esiselvityksen mukaan projektilla olisi toteutuessaan merkittävä vaikutus alueen ekologiaan, luonnon monimuotoisuuteen, vesitalouteen, virkistysarvoihin ja imagoon (Heinonen ym. 2011, 2). Alueen rakennettavuuden näkökulmasta ennallistaminen olisi kuitenkin vaativa toimenpide, josta aiheutuisi huomattavia kustannuksia ja riskejä. Toteutuessaan ennallistamisprojekti edellyttäisi jo suunnitteluvaiheessa tarkempien geoteknisten suunnitelmien ja laskelmien tekemistä. (Raitanen 2011, 6.)

Vanhojen tehdasrakennusten uudelleen käyttöönnotto

Kaupungin tavoitteiden mukaisen palvelusydämen muodostaminen vanhan tehdasrakennuksen tiloihin oli esitelty monissa selvityksissä. Erityisesti tehdasrakennusten uudelleenkäyttöön liittyviä ajatuksia oli kirjattu käytettävyysselvitykseen sekä selvitykseen alueen kaupallisista kehittämisedellytyksistä.

Kaupallisten kehittämisedellytysten selvityksessä esiteltiin neljä vaihtoehtoista Kankaan alueen kaupallista kehittämiskäytäntöä, joista jokaisessa alueelle rakennettavan lähipalvelukeskuksen paikaksi oli määritelty vanhan paperitehtaan kiinteistö. Suosituksen mukaan lähipalvelukeskuksessa sijaitsisi julkisten palveluiden ja palvelualan yrityksiensä lisäksi myös kaupallisia lähipalveluita sekä mahdollisia erikoiskaupan myymälöitä. Näiden ohella keskukseen ja sen läheisyyteen sijoittuisi toimisto- ja työpaikatiloja. Suunnitelmien myötä vanhan tehdasrakennuksen tiloihin syntyisi Kankaan alueen vetovoimainen palvelusydän. (Mäkäräinen & Ollikainen 2011, 13, 26.) Koska vanhan paperitehtaan kiinteistölle tullaan selvityksen mukaan mitä todennäköisimmin hakemaan kiinteistön kehittäjäkumppania, Kankaan alueen kehittämisessä on pyrittävä idearikkaaseen ja tavoitteelliseen, mutta samanaikaisesti joustavaan kokonaisratkaisuun (Mäkäräinen & Ollikainen 2011, 25).

Selvityksessä esitellyt kaupalliset kehittämisvaihtoehdot poikkesivat toisistaan suhteessa suunnitteluvaiheessa tehdasalueen vieressä sijaitsevan Minimanin erilaisiin laajenemisvaihtoehtoihin Kankaan ja Tourulan alueella. Yhdessä vaihtoehdossa Minimanin nykyiset myymälätoiminnot siirtyisivät Kankaan vanhan paperitehdaskiinteistön yhteyteen. Vaikka osa kaupasta voitaisiin tällöin sijoittaa vanhan tehdasrakennuksen tiloihin, edellyttäisi hypermarketkeskuksen rakentaminen myös uudisrakennusosien rakentamista tehdaskiinteistön yhteyteen. (Mäkäräinen & Ollikainen 2011, 15.) Tällöin kaupan rakentamisessa olisi selvityksen mukaan huomioitava tehdasrakennukseen sisältyvät kulttuurihistorialliset arvot ja sen käytettävyys (Mäkäräinen & Ollikainen 2011, 21).

Kankaan alueen lähipalvelukeskuksen toimintaedellytykset ovat sidoksissa sitä ympäröivien alueiden asukkaiden ja työpaikkojen lisäksi myös muihin alueelle sijoitettuihin toimintoihin. Kankaan alueen lähipalvelukeskukseen voisi sijoittaa

valintamyymälän lisäksi esimerkiksi kioskipalveluita, erikoiskaupan myymälöitä tai ravintola-, kauneudenhoito- ja terveysalan palveluyrityksiä. (Mäkäräinen & Ollikainen 2011, 18, 24.) Lisäksi tähän voisi kuulua liikuntapalveluita tai erilaisia yhteisiä palveluja kuten kirjasto tai päiväkotit (E. Jaalan haastattelu 2011).

Käytettävyysselvitys toi esiin myös tehdasrakennuksen uudelleen käyttöönottoon liittyvää problematiikkaa. Käytettävyysselvityksen mukaan alueen kehittämistavoitteisiin pääseminen edellyttäisi uuden paperitehtaan purkamista alueelta joko kokonaan tai lähes kokonaan, sillä tarvittavia pysäköinti- ja väestönsuojatiloja ei ole mahdollista toteuttaa alueelle nykyisen rakennuskannan lomaan eikä sitä tehokkaasti hyödyntäen. Vaikka myös vanhojen tehdasrakennusten uudelleen käyttöönotto olisi erittäin kallista, rakennusten monimuotoisuus, arkkitehtuuri ja niiden sijoittuminen tehdasalueen maisemaan puoltavat niiden säilyttämistä suurimmaksi osaksi. Korkeita uudelleen käyttöönottokustannuksia selittävät muun muassa kauttaaltaan vanhentuneen talotekniikan uusimisesta syntyvät kustannukset. (Jaala ym. 2011, 29.)

Käytettävyysselvityksen mukaan koko tehdaskompleksin purkaminen maksaisi lähes 10 miljoonaa euroa (9.906.300 euroa) ja uuden paperitehtaan purkamisesta syntyisi noin 4,5 miljoonan euron kustannus. Vaikka vanhan tehdasrakennuksen purkukustannus olisi uuden tehtaan tasoa, säilytystavoitteiden vuoksi tähän ratkaisuun ei pyritä ensisijaisesti. Vanhan tehtaan rakentaminen nollassa tulisi maksamaan noin 7,7 miljoonaa euroa. (vrt. Liite 6.)

8 POHDINTAA JA JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Tämän pro gradu -tutkielman tavoitteena oli muodostaa yksityiskohtainen kuva teollisuusalueen kulttuurihistoriallisten arvojen määrittämiseen liittyvästä arvostusprosessista, mihin pyrittiin paitsi paneutumalla arvostusprosessiin liittyvään teoreettiseen viitekehykseen myös perehtymällä tapaustutkimuksen keinoin mahdollisimman kokonaisvaltaisesti ja tarkasti yksittäiseen arvostusprosessiin. Työn kohteeksi valikoitui Jyväskylän keskustan välittömässä läheisyydessä sijaitseva Kankaan paperitehdas, jonka kulttuurihistoriallisia arvoja määriteltiin samanaikaisesti työn tekemisen aikaan. Aiheen ajankohtaisuuden ohella Kankaan paperitehdas valikoitui työn tutkimuskohteeksi sen edustaessa yhtä Museoviraston kulttuurihistoriallisesti arvokkaaksi määrittelemää teollisuusaluetta. Tapaustutkimukselle ominaiseen tapaan työn aineistoa kerättiin mahdollisimman monipuolisesti ja se käsiteltiin kokonaisuudessaan. Aineistoa kerättiin niin arvostusprosessin taustalle tehtyjen selvitysten ja muun osayleiskaavatyön

taustalle tehdyn, valmiin materiaalin, haastattelujen, lainsäädännön ja muun ohjeistuksen sekä arkistoitujen dokumenttien avulla.

Kankaan paperitehdasta voidaan pitää tutkimusongelman kannalta validina kohteena sen edustaessa hiljattain käytöstä poistettua, kulttuurihistoriallisia arvoja sisältävää teollisuusympäristöä, joka ollaan ottamassa uudelleen käyttöön. Vuonna 2010 toimintansa lopettaneen Kankaan paperitehtaan 25,6 hehtaarin alueen omistajan, Jyväskylän kaupungin tavoitteena on luoda tehdasalueelle seuraavan kymmenen vuoden aikana uusi, vetovoimainen asunto- ja työpaikka-alue, jonka identiteetti muodostuu paikan kulttuurihistoriallisten elementtien ympärille.

Alustavien suunnitelmien mukaan Kankaan vanhasta paperitehdasrakennuksesta otetaan uudelleenkäyttöön noin 30.000 kerrosneliometriä, minkä ohella alueella säilytetään myös viisi pienempää tehtaaseen kuulunutta rakennusta. Koska vanhat rakennukset varaavat alueelta suhteessa paljon rakennettavissa olevaa pinta-alaa, kaupungin kehittymisen turvaamiseksi asetettujen rakennustavoitteiden saavuttaminen edellyttää alueen muilta tiloilta paljon joustoa. Joustoa edellyttävät myös tehdasympäristöön liittyvät suojeltavat ja säilytettävät elementit kuten mahdollisesti ennallistettava Tourujoen uoma. Jotta alueen suunnittelussa osataan huomioida riittävän aikaisessa vaiheessa kaikki alueella suojelua tai erityishuomiota edellyttävät kohteet, on maiseman ja vanhojen rakennusten huolelliset inventoinnit tehtävä ennen uudelleen käyttöönoton suunnittelun aloittamista. Jyväskylän kaupunki teetäti kyseiset selvitykset ja inventoinnit alueen osayleiskaavan työstämistä sekä sen tueksi järjestettyä suunnittelukilpailua varten keväällä ja kesällä 2011 aloittaen näin ensimmäisen yksityiselle sektorille suunnatun suunnitteluvaiheen Kankaan tehdasalueen uudelleen käyttöönotossa.

Vanhan teollisuusalueen kulttuurihistoriallisten arvojen määrittäminen on suuritoinen prosessi, jonka asianmukainen toteuttaminen edellyttää alan ammattilaisten näkemystä ja ajantasaisen lainsäädännön tuntemusta. Voimassaolevien kaavamerkintöjen rajatessa tehdasalueella tapahtuvan toiminnan yleensä tiukasti tehdastoimintaan, aluetta koskevat kaavat on päivitettävä uudelleen käyttöönoton yhteydessä. Kankaan paperitehtaan tapauksessa Jyväskylän kaupungin tavoitteena on saada parhailaan tekeillä oleva Kankaan alueen oikeusvaikutteinen osayleiskaava hyväksytyä vuoden 2013 aikana, ja työstää pienempiin osiin jaettuja asemakaavaluonnoksia osittain osayleiskaavan kanssa rinnakkain.

Alueen käyttötarkoituksen päivittämisen yhteydessä kaavoituksessa huomioidaan myös tehdasympäristön suojelu. Suojelumerkintöjen yksityiskohtaisuus vaihtelee eri kaavatasoilla. Maakuntakaavassa osoitetaan valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt ja maisemat, yleiskaavassa alueiden käytön pääpiirteet kunnassa ja

yleensä vasta asemakaavassa huomioidaan yksittäisiä rakennuskohtaisia määräyksiä. Näin Kankaan alue on vielä ennen osayleiskaavan ja asemakaavan päivittämistä maakuntakaavassa vaalimisen arvoinen maakunnallisesti, teollisuushistoriallisesti, rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti arvokas teollisuusympäristö, jonka alueella on paitsi asemakaavassa suojeltu muuntamorakennus myös osayleiskaavan myötä sallittua käsitellä maa-alueita pilaavia kemikaaleja. Vanhaa tehdasaluetta koskevien kaavojen päivittäminen on siis tarpeellista ennen uudelleen käyttöönottoprosessin käytännötoteutukseen siirtymistä. Uudelleen käyttöönottoon liittyvässä rakennusten lupamenettelyssä (rakennuslupa, rakennuksen purkulupa ym.) asemakaavavaihe on yleensä keskeinen, sillä lupapäätökset tehdään asemakaavamerkintöjen perusteella.

Kaavoituksen suojelumerkintöjä ei voida asettaa ilman riittäviä perusteita. Tehdasalueen kulttuurihistoriallisten arvojen määrittäessä niin ympäristön kuin sillä sijaitsevien yksittäisten rakennusten perusteella riittävän yksityiskohtaisen ja asiaan perehtyneen näkemyksen varmistamiseksi arvojen määrittämiseksi tehtävä selvitystyö on tarkoituksenmukaista jakaa eri osa-alueiden ammattilaisten hoidettavaksi. Näin voidaan parhaiten varmistua siitä, että sekä suojelu että uudelleen käyttöönotto toteutetaan kyseisen tehdasalueen näkökulmasta ja siihen aidosti liittyvää historiaa kunnioittaen.

Jotta selvitys- ja inventointityö voidaan toteuttaa kattavasti ja tehokkaasti projektin kannalta keskeiset selvitykset on kartoitettava. Kartoituksessa voidaan soveltaen hyödyntää apuvälineitä kuten kaavoitusprosessin työkaluksi tarkoitettua vaikutusten arviointia. Arvioinnin avulla selvitetään, millaisia potentiaalisia vaikutuksia projektin toteutuksesta seuraa, mihin ne kohdistuvat ja millaisia lisäselvityksiä näihin liittyen tarvitaan päätöksen tekemisen tueksi. Tarvittavia selvityksiä kartoitettaessa on hyvä huomioida myös projektin myöhemmät vaiheet, jotta tehtävät selvitykset vastaavat eri vaiheiden tarpeisiin. Näin esimerkiksi tehtävä rakennusinventointi kannattaa toteuttaa siten, että se on käytettävissä niin kaavoituksessa kuin rakennusten rakennuslupia haettaessa.

Teollisuusympäristön kulttuurihistoriallisten arvojen selvittämiseksi alueesta tarvitaan pääperiaatteissaan tietoa kolmesta erilaisesta näkökulmasta: alueen nykytilasta, sen ympäristöstä ja maisemasta sekä rakennusperinnöstä. Tilanteesta riippuen tiedot voivat selvitä suoraan yksittäisistä selvityksistä, mutta usein kokonaiskuvan kannalta on keskeistä perehtyä useisiin eri selvityksiin ja muodostaa näin kattavampi yleiskuva alueesta.

Vaikutusten arvioinnin perusteella Kankaan alueen tilannetta kartoitettavia selvityksiä teetettiin kymmenkunta, ja ne liittyivät muun muassa alueen luontoon, kulttuurimaisemaan sekä rakennettuun kulttuuriympäristöön. Vaikka tehdyistä

selvityksistä monet olivat hyvin kattavia, alueen kokonaisuuden ja sille asetettujen tavoitteiden ymmärtämisen kannalta koko selvitysmateriaaliin tutustuminen oli kuitenkin oleellista. Esimerkiksi monissa selvityksissä, jotka eivät suoraan liittyneet alueen kulttuurihistoriallisten arvojen määrittämiseen, otettiin välillisesti kantaa vanhojen tehdasrakennusten tai tehdasmaiseman säilyttämiseen. Osayleiskaavan näkökulmasta tehtyjen selvityksiä tehtäessä huomioitiin niiden hyödynnettävyys hankkeen myöhemmissä vaiheissa.

Nykytila

Kankaan paperitehdasalueella olevien rakennusten ja rakennelmien nykytilaa kuvattiin erityisesti alueen käytettävyysselvityksessä sekä Keski-Suomen museon tekemässä rakennusinventoinnissa. Tehdasalueen julkisivujen ohella selvityksissä huomioitiin pääpiirteissään rakennusten sisätilat, kiinteä sisustus sekä talotekniset ominaisuudet. Vaikka käytettävyysselvityksessä pisteytettiin karkealla tasolla vanhojen tehdasrakennusten rakenteiden kunto, uusia mittauksia ei raporttia varten tehty, vaan tiedot perustuivat olemassa olleisiin tietoihin ja näönvaraiseen kuntoarviointiin maastokäyntien aikana. Yksittäinen rakenteiden kuntoselvitys oli kuitenkin tehty muuntamorakennuksesta, jonka kunto oli todettu paikoin erittäin heikoksi. Mitä ilmeisimmin erityisselvitystarve oli tiedossa jo projektin alkuvaiheessa, sillä muuntamorakennusta ei oltu huomioitu lainkaan käytettävyysselvityksessä. Myös tehtaan pääkonttorirakennuksen ilmanlaatua tutkittiin selvitystyön aikana löytyneiden homevaurioiden takia.

Paperitehtaan alueella oli säilynyt useita punatiilisiä tehdasrakennuksia ajalta ennen toista maailmansotaa. Paperitehtaan vanhojen tehdasosien ohella punatiilinen julkisivu oli edelleen myös paloasemalla sekä tehtaan höyryvoima-aseman piipulla. Itse höyryvoima-asema oli harmaata betonia, vaikka se rakennettiin piipun kanssa samaan aikaan 1930-luvulla ja muodosti näin arkkitehtonisesti erikoisen kokonaisuuden. Tehtaan vesivoimalaitos sijoitettiin pomminkestävään betonikartioon. Välirauhan aikana tehdasalueelle rakennettiin uusi pääkonttori, joka rapattiin valkoiseksi ja erottui näin alueen muusta rakennuskannasta selvästi. 1970-luvulla rakennettu, uusi paperitehdas edusti peltijulkisivussaan puolestaan tehdasarkkitehtuurin modernismia. Erinäisten korjausten ja muutosten jäljiltä alun perin betoni- ja tiilirunkoinen muuntamo oli myös saanut ajansaatossa peltipinnan.

Käytettävyysselvityksen kuntoarvioinnin mukaan paperitehdasalueella säilyneet rakennukset olivat kauttaaltaan välttävissä kunnossa. Ainoan poikkeuksen tilanteeseen muodosti uuden paperitehtaan oheen rakennettu kylmävaraston osa, joka oli huonossa kunnossa. Yhtenäisestä luokittelusta huolimatta rakennusten rakenteiden ja vaipan nykykuntoa oli pisteytetty vaihtelevammin. Esimerkiksi suurimmaksi osaksi välttävissä

kunnossa olleen vanhan tehdasrakennuksen myöhemmin rakennettu viimeistelyosasto oli säilynyt rungon ja vaipan osalta muita tehdasosia tyydyttävämmässä kunnossa. Tehdasalueella rungoltaan ja vaipaltaan parhaiten säilynyt rakennus oli pääkonttori. Tehdasrakennusten tekniset ominaisuudet vastasivat niiden aikaisempaa käyttötarkoitusta, eikä niitä voitu juurikaan hyödyntää uudelleenkäytössä. Käytettävyysselvityksen mukaan vanhojen rakennusten uudelleen käyttöönottoaminen oli aina purkamista kalliimpi vaihtoehto. Vanhan tehdaskiinteistön energiatase oli huono.

Rakennusinventointiselvitys kuvasi ja dokumentoi vanhojen tehdasrakennusten tilaa yksityiskohtaisesti. Aikaisemmista inventoinneista poiketen keväällä 2011 toteutettu inventointi sisälsi myös uuden tehdasrakennuksen osat.

Ympäristö ja maisema

Uudelleenkäytön yhteydessä myös tehtaan vieressä virtaavan Tourujoen ympäristö on tarkoitus herättää aikaisempaa kiinnostavammaksi virkistysalueeksi, minkä vuoksi alueen luontoa ja maisemaa koskevia selvityksiä toteutettiin useita. Alueen suunnittelun pohjaksi teetettyjä ympäristön maisemaa ja rakennuskulttuuria kuvaavia selvityksiä olivat erityisesti maisema- ja viheralue selvitys, rakennettavuusselvitys, kasvistoselvitys sekä Tourujoen ennallistamisselvitys, vaikka alueen uudelleen käyttöönottoon vaikuttavia seikkoja oli esitetty toki myös muissa selvityksissä.

Kankaan alueen kulttuurihistoriallinen kehys ja alueen kulttuuriperinnön yleiskuvaus esitettiin Kankaan maisema- ja viheralue selvityksessä, johon oli kuvattu teollisuusalueen lähiympäristö, sijaintipaikka sekä maasto nyt ja aikaisemmin. Kankaan alueen kulttuuriympäristölliseen profiiliin liittyi olennaisesti sen viereinen Tourujoki, jossa virtaava vesi vaikutti merkittävässä määrin teollisuustoiminnan syntyyn kyseiselle paikalle. Voimalaitoksen yhteyteen rakennetussa voimakanavassa virtasi edelleen vettä ja sen yli kulki kaksi siltaa. Kahdesta jokeen tulevaa vesivirtaa säätelevästä padosta huolimatta Tourujoen ranta-alueeseen oli hiljattain syntynyt joitakin vaikeita eroosio-ongelmia, joiden taustalla saattoi olla pintavesien hallitsemattomat virtaukset.

Tehdasalueen vieressä sijaitseva luonnonsuojelualue sekä valtakunnallisesti arvokasta kulttuuriperintöä edustava vanha hautausmaa vaikuttivat voimakkaasti aluekokonaisuuden ominaisuuteen. Kankaan alue kuului Jyväskylän alueelle rakennettuun viherealueitistöön, ja sen läheisyydessä oli paljon muitakin virkistysalueita. Toinen tehdasalueen ympäristöä eri ilmansuunnista yhdistänyt ominaispiirre liittyi työläisasukseen. Vaikka alueen ympärillä olevat työväen asuinalueet eivät liittyneet itse Kankaan tehtaan alueeseen, kertoivat ne kuitenkin laajemmin alueen historiasta ja Kankaan tehdasalueen suhteesta sitä ympäröivään kokonaisuuteen. Varsinaisella tehdasalueella sijaitsi ainoastaan tuotantorakennuksia.

Perinteiselle maanviljelyseudulle muodostuneen teollisuusalueen maaperä ja kasvillisuus oli analysoitu rakennettavuus- ja kasvistoselvityksissä, joiden myötä Kankaan alueen ominaispiirteet profiloituivat edelleen. Tehdasalueen rakennetuilla alueilla kasvoi lähinnä hajanaisesti istutettuja puita, pensaita sekä nurmikkoja, ja Tourujokilaaksossa lehtokasveja, koivikkoa ja jalopuita. Suurin osa kiinnostavista lajilöydöistä sijoittui alueelta aikojen saatossa puretun pientaloalueen paikalle, jolta inventoitu kasvillisuus oli vahvasti kulttuurivaikutteista. Alueen esihistorialliset jäänteet oli selvitetty rakennettavuusselvitykseen, jonka mukaan Kankaan alueen lähistöltä löytyi ainoastaan yksi kivikautinen jäännös.

Rakennukset

Kankaan alueen rakennusinventointiraporttiin oli kuvattu rakennusten ja rakennelmien dokumentoinnin lisäksi Keski-Suomen museon näkemys rakennusten kulttuurihistoriallisesta arvosta. Kohteen kulttuurihistoriallisten arvojen määrittäminen ei ole täysin yksiselitteistä, sillä eri aikoina tärkeinä pidetyt arvostelukriteerit saattavat muuttua ajan saatossa tai kohteeseen liittyvät arvot saattavat olla jopa keskenään ristiriitaisia.

Museoviraston näkemyksen mukaan kohteen kulttuurihistoriallisten arvojen määrittämisessä tulee kiinnittää huomiota kohteen rakennushistoriallisiin arvoihin, historiallisiin arvoihin, säilyneisyysarvoihin sekä sen rakennustaiteellisiin, esteettisiin ja visuaalisiin arvoihin. Mainitut ryhmät ovat toisiaan tukevia ja niitä on tarkoitus käyttää rinnakkain. Määrittely pitää näin sisällään niin kohteeseen itseensä aikojen saatossa liittyneet ominaisuudet kuin yleisen historian ja rakennustaidehistorian tai rakennustekniikan historian tuntemuksen kautta. Myös esimerkiksi teollisuusarkkitehtuurilla on omat erityispiirteensä.

Rakennusinventoinnin tarkoituksena on keskittyä tutkimaan kohteessa sijaitsevia rakennuksia yksittäisinä kokonaisuuksina ja määrittää sen perusteella kohteen suojelutarpeet ja -tavoitteet. Myös Keski-Suomen museon tekemään inventointiin kerättiin mahdollisimman kattavat tiedot jokaisen alueella olevan rakennuksen rakennusvaiheista, historiasta, arkkitehtuurista ja nykytilasta, joiden pohjalta arvioitiin kunkin rakennuksen kulttuurihistoriallisia arvoja. Kankaan alueen rakennusinventointi kattoi lähes 20 rakennusta tai rakennusosaa 1890-luvulta 2000-luvulle, joista kukin esiteltiin rakenteellisine detaljeineen, sisätiloineen, materiaaleineen ja kiinteine sisustuksineen. Museoviraston ohjeistuksen mukaisesti inventoinnissa huomioitiin lisäksi rakennusten historia ja muutosvaiheet, käyttöhistoria sekä rakennustekniikka- ja rakennustaidehistoria. Näiden tietojen pohjalta rakennukset arvotettiin niiden säilyneisyyden ja suojelutavoitteiden suhteen kolmeen eri kategoriaan.

Keski-Suomen museon tekemän arvostuksen ensimmäinen luokka piti sisällään alueen merkittävimmät kohteet, jotka muodostivat maakunnallisesti arvokkaan rakennetun kulttuuriympäristön aluekokonaisuuden. Luokka piti sisällään lähes koko vanhan rakennuskannan ja edellytti rakennusten julkisivujen säilyttämisen ohella myös muutamien sisätilojen säilyttämistä nykyisellään. Ensimmäisen luokan kohteiden muutos- ja korjaustöihin edellytettiin Keski-Suomen museon lausuntoa.

Rakennusten julkisivujen rakennushistoriallisten ja rakennustaiteellisten arvojen vuoksi ensimmäisen luokan kohteisiin kuuluivat kaikki W.G. Palmqvistin, J. Eklundin ja pääosa H. Kautosen suunnittelemissa rakennuksissa ja laajennusosissa. Näin 1. luokan kohteisiin kuuluivat koko vanha paperitehdaskompleksi sekä tehtaan pääkonttori.

Rakennusten sisätilat olivat olleen kovassa käytössä, eikä niissä ollut säilynyt paljon säilytettäviä tiloja. Pitkälle kadonnutta teollisuusruokalakulttuuria edustanut ruokala lukeutui kuitenkin 1960-1970 -lukujen ulkonäössään 1. luokan säilytettäviin kohteisiin. Myös pääkonttorirakennuksen sisätiloissa oli säilynyt merkittävän paljon alkuperäisiä materiaaleja ja kiinteitä kalusteita, jotka tuli säilyttää jatkossakin. Näiden ohella suppeampia säilytettäviä kohteita sisätiloissa olivat viimeistelyosaston suuret ikkunapinnat ja lasitiiliseinät sekä pergamenttisalin vanhimman osan betoniset tukirakenteet. Varsinaisten suojelutavoitteiden puuttuessa vanhoihin kiinteistöihin kohdistuvissa kunnostussuunnitelmissa olisi kuitenkin hyvä suosia säilytettäviä ratkaisutapoja.

Tehdasalueen ainoa 1910-luvulta säilynyt rakennus, vanha paloasema lukeutui ensimmäisen luokan säilytettäviin kohteisiin. Vaikkakin lukuisat käyttötarkoituksen muutokset ja korjaukset olivat muokanneet rakennusta paljon vuosien saatossa, se edusti ainoana jäljellä olevana rakennuksena tehdasalueeseen 1900-luvun alkupuolella liittyneitä asuin- ja apurakennuksia ja oli näin osa maakunnallisesti arvokasta kokonaisuutta.

Kankaan paperitehtaaseen liittyi paljon teollisuushistoriallisia arvoja, jotka olivat kertyneet sen yli sadan vuoden ajan jatkuneen toiminnan aikana. Tehdasympäristön pitkästä historiasta kertoivat muun muassa alueella säilyneet vesirakenteet, jotka sisälsivät elementtejä koko tehtaan olemassaolon ajalta. Pohjoismaiden ainoana pergamentinvalmistuspaikkana Kankaan paperitehtaalla ja erityisesti sen pergamenttiosastolla oli myös erityisen vahva teollisuushistoriallinen merkitys.

Tehtaan muuntamon teollisuushistorialliset ja tekniikan historiaan liittyvät arvot oli noteerattu jo aikaisemmin, ja rakennus oli suojeltu asemakaavalla. Edelleen muuntamokäytössä oleva rakennus kuului 1. luokan säilytettäviin kohteisiin myös rakennushistoriallisten arvojensa myötä.

Kankaan vesivoimalaitos oli ympäristöineen ainoa Jyväskylän kaupunkialueella säilynyt teollinen pienvesistömaisema, minkä vuoksi sillä oli myös maakunnallista arvoa. Voimalaitoksen yhteyteen tehty voimakana ja sillat luokiteltiin kuuluviksi 1. luokan kohteisiin. Maisemallisen arvon ohella kivetyllä kanavalla oli myös historiallista ja rakennustaiteellista arvoa.

Tehdasalueen maamerkki, höyryvoima-aseman piippu luokiteltiin ensimmäisen luokan säilytettäväksi kohteeksi oleellisen osana maakunnallisesti arvokasta rakennettua kulttuuriympäristöä. Tehtaan alueella oli myös kaksi muistomerkkeihin luokiteltua 1. luokan säilytyskohdetta. Pääkonttorin edustalle 1990-luvulla siirretyn vanhan lumpunkeittokuulan arvot muodostuvat erityisesti siihen sisältyvästä teollisuushistoriasta ja talon takana säilyneiden vanhojen myllyn jauhinkivien arvot alueen kulttuuriympäristön historiasta.

Muista inventointikohteista poikkeavan ensimmäisen luokan kohteen muodosti tehtaan höyryvoimalaitos, joka kuului maakunnallisesti merkittävään pienmaisemakokonaisuuteen. Rakennus oli vanhempien betonirakenteidensa osalta rakennushistoriallisesti arvokas, mutta nämä elementit olivat tulleet käyttöikänsä päähän ja ne oli uusittava uudelleen käyttöönnoton yhteydessä. Suuren korjaustarpeen vuoksi rakennuksen säilymistä autenttisena kokonaisuutena pidettiin näin epätodennäköisenä, ettei sen säilyttämistä pidetty ehdottomana.

Keski-Suomen museon arvotuksen toisen luokan kohteisiin kuuluivat yleensä ensimmäisen luokan kohteisiin verrattuna nuorempaa rakennuskantaa edustavat rakennukset, joissa oli selkeästi tunnistettavia historiallisia ja rakennustaiteellisia arvoja, kuten vanhan paperitehtaan viimeistelyosaston laajennusosa 1960-luvulta. Laajennusosa itse ei sisältänyt riittäviä arvoja ja historiallisia kerrostumia tullaakseen luokitelluksi 1. luokan kohteisiin, mutta sen säilyttäminen osana tehdasrakennuskokonaisuutta oli kuitenkin ensiarvoisen tärkeää.

Säilyneisyytensä ja autenttisuutensa puolesta toisen luokan kohteisiin kuuluivat myös 1940-luvulla vanhan tehdasrakennuksen tehdashalliin sekä keskusvarastoon tehdyt laajennukset sekä pergamenttisalin laajennus 1950-luvulta. Lisäksi osa tehdasalueen puhdistusaltaista luokiteltiin 2. luokan kohteeksi tekniikan historiaan liittyvien arvojen vuoksi.

Arvotuksen kolmannen luokan kohteilla ei ollut merkittäviä kulttuurihistoriallisia arvoja, joiden perusteella niiden säilyttämistä olisi voitu edellyttää. Tällaisiin kohteisiin kuului lähinnä hiljattain toteutettuja rakennusosia tai rakennelmia sekä autenttisuutensa vuosien saatossa olennaisilta osin menettäneitä laajennusosia. Nuoren ikänsä ja siten vähäisten

kulttuurihistoriallisten arvojensa perusteella 3. luokan kohteisiin kuuluivat näin koko uusi tehdasrakennus sekä alueen tekniset apurakenteet. Heikon autenttisuuden ja säilyneisyyden vuoksi 3. luokan kohteisiin luettiin kuuluviksi myös vanha paperitehtaan keskusvaraston sekä pergamenttiosaston laajennukset 1960-luvulta, vanhan paperitehtaan sisäänkäynti sekä keskusvarastoon liittyvä ulkokäytävä.

Ideakilpailu

Jyväskylän kaupungin osayleiskaavavaiheen ideakilpailu järjestettiin 01.07.-07.11.2011, ja sen taustamateriaalina osallistujille jaettiin muun muassa kaikki alueesta teetetyt selvitykset. Kilpailun toimeksiantoa koskeva materiaali, eli sille määritellyt tavoitteet ja arvosteluperusteet, antoivat selvän kuvan ideakilpailun tavoitteista, ja alueeseen liittyvä kulttuurihistoria oli huomioitu yleisellä tasolla tasaisesti läpi koko kilpailun toimeksiannon. Tavoitteiden mukaan kilpailun tulos julkistetaan helmikuussa 2012.

Ideakilpailun tavoitteet oli jaettu varsinaisiin päätavoitteisiin ja muihin tavoitteisiin. Päätavoitteiden mukaan Kankaan alueesta muodostuu elävä ja vahvan identiteetin omaava kaupunginosa kolmelle tuhannelle asukkaalle. Asukkaiden lisäksi alueelle syntyy noin 1.300-1.500 työpaikkaa. Uusien työpaikkojen ja asutuksen myötä Kankaan alueella on myös aikaisempaa enemmän kysyntää erilaisille palveluille sekä kulttuuri- ja muille vapaa-ajanviettotapahtumille. Tätä kysyntää tyydyttämään Kankaan alueelle rakennetaan monipuolinen palvelusydän.

Uusi kaupunginosa toteutetaan ekologisia arvoja vaalien, minkä johdosta alue kaavoitetaan kevyttä liikennettä suosien. Vaihtoehtoisten energiantuotantotapojen avulla kaupunginosasta tulee hiilineutraali, mitä symboloi alueella edelleen toimiva vanha vesivoimala. Kaupungin tavoitteena on luoda Kankaalle myös monimuotoinen ja omaleimainen viherympäristö, jossa erilaiset puistot yhdistyvät alueen jokimaisemaan ja luonnonsuojelualueeseen.

Uudelleen käyttöottohankkeen keskeisenä tavoitteena on myös alueen historiallisten arvojen säilyttäminen, minkä johdosta kaikki alueella olevat ennen 1970-lukua rakennetut tehdasrakennukset säilytetään. Alueen kulttuurihistoriallisiin arvoihin liittyen kaupunki selvittää myös mahdollisuutta palauttaa osan Tourujoen uomasta vanhalle paikalleen. Vaikka ennallistamista päätetään lopullisesti vasta myöhemmässä vaiheessa, ideakilpailuun osallistujilla oli halutessaan mahdollisuus huomioida tämä osana kilpailuvastauksia.

Ideakilpailun niin kutsuttuihin muihin tavoitteisiin kuuluivat käytettävyysskonseptit, joilla tavoiteltiin arjen näkökulmasta toteutettuja ratkaisumalleja päätavoitteiden mukaisen asuinalueen tarpeisiin. Neljän erilaisen käyttökonseptin näkökulmat olivat rakentuneet

päätavoitteiden ympärille yhden keskittyessä erityisesti Tourujoen ympäristöön, toisen elämykselliseen palvelusydameen, kolmannen kevyen liikenteen ratkaisuihin ja neljännen kestäväan kehitykseen.

Vanhat teollisuusrakennukset liittyivät oleellisesti käyttökonseptin mukaiseen elämykselliseen palvelusydameen, joka toimeksiannon perustella vaikutti olevan jo valmiiksi päätetty toteuttaa vanhojen teollisuusrakennusten tiloihin. Tätä näkemystä tuki myös alueen kaupallisia kehitysvaihtoehtoja erittelevä selvitys, joka loi neljä erilaista vaihtoehtoa palvelusydamen toteuttamiseen vanhoissa tehdasrakennuksissa.

Käyttökonseptien ohella muihin tavoitteisiin lukeutui kuntalaisten avustuksella syntyneen ideointiprojektin aineistoa. Kuntalaisten ajatukset tulevasta kaupunginosasta oli jaettu viiteen eri teemaan, joita olivat monipuolisuus, yhteisöllisyys ja kohtaamiset, virikkeellisyys ja luonnon läheisyys, liikkuminen sekä vilkkaus, toiminta ja elämä. Teemojen pääpiirteisen kuvauksen lisäksi tavoitteissa viitattiin projektin tiimoilta tehtyyn erilliseen raporttiin. Raportti ei kuitenkaan kuulunut ideakilpailun virallisiin ohjelmasiikirjoihin, ja sitä pidettiin asiasisällöllisesti liian tarkkana osayleiskaavatason työskentelyyn. Raportti antoi kuitenkin kuvan niistä ajatuksista, joita kaupunkilaisilla oli hyvästä kaupungista.

Kaupungin esittämien virallisten tavoitteiden ohella kilpailun taustamateriaalina jaetuissa selvityksissä oli esitetty arvioita ja toiveita alueen suunnitteluun liittyen, joilla saattaa olla vaikutusta kulttuurihistoriallisten kohteiden huomioimiseen ideakilpailun vastauksissa. Keskeisin tällaisista näkemyksistä liittyi Tourujoen mahdollisimman luonnonmukaisesti toteutetun uoman ennallistamiseen. Ennallistamisen yhteydessä joen vanhaa uomaa voitaisiin johtaa kulkemaan osittain jopa vanhan tehdasrakennuksen alta jatkuen tulevan asuinalueen keskustaan, jolloin alueen pohjois- tai itäosaan syntyisi luontevasti puistomainen vyöhyke. Joenvarressa sijaitsevan vesivoimalan toimintaan toimenpiteillä ei olisi vaikutusta, ja vanhaa teollisuuskanavaa voitaisiin hyödynnetään osana palautettavaa jokiuomaa. Ennallistamisprojektiin liittyy myös huomattavia riskejä tehtaen kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden osien alittamisesta tai ohittamisesta aiheutuvien mittavien teknisten haasteiden myötä.

Tourujoen ennallistamisen ja vanhoihin tehdasrakennuksiin syntyvän palvelukeskuksen ohella selvityksissä oli hahmoteltu myös pienempiä linjauksia suunnittelun avuksi. Näitä olivat muun muassa Tourujoen rantaan suunnitellut paikat kanooteille ja kevytrakenteisille puusilloille. Selvityksien perusteella Tourujoen itäpuolen rantoja tulisi kehittää edelleen läheisen luonnonsuojelun tavoitteiden mukaisesti ja välttää näin rakentamista joen lähellä.

Kankaan olemassa olevan ympäristön ja rakennuskannan huomioimista kilpailuvastauksissa edellytettiin myös yksiselitteisesti ideakilpailun arviointiperusteissa. Vanhan paperitehtaan onnistunutta suunnittelua pidettiin kilpailun toimeksiannossa Kankaan kiinnostavuuden kannalta oleellisena voimatekijänä, joka yhdessä viereisen jokimaiseman kanssa mahdollistavat vahvan identiteetin omaavan kaupunginosan toteuttamisen Jyväskylän keskustan välittömään läheisyyteen.

Lopuksi

Tämän opinnäytetyön tarkoituksena oli siis tutkia uudelleen käyttöönoton taustaksi tehtävien selvitysten kulttuurihistoriallisten arvojen arvottamista sekä näiden arvojen huomioimista Kankaan paperitehdasaluetta koskevan osayleiskaavan suunnittelutyön tueksi toteutetun ideakilpailun tehtävänannossa. Tavoitteen mukaisesti Kankaan alueen kulttuurihistorialliset arvot ja niiden perusteet ilmenivät tarkasti Jyväskylän kaupungin teettämien selvitysten perusteella, ja ne huomioitiin yhdenmukaisesti läpi ideakilpailun toimeksiannon. Prosessin kulkua selvittivät myös projektin työryhmän jäsenille tehdyt haastattelut, joiden näkemykset tukivat paitsi toisiaan myös muuta aiheesta saatua materiaalia. Näin kerätyn aineiston voidaan katsoa olleen yhtenäinen ja uskottava.

Kankaan paperitehtaan arvojen määrittäminen eteni ympäristöministeriön ja muiden virallisten määräysten ja ohjeistusten mukaisesti ja kattoi kokonaisvaltaisesti vaadittavien inventointien eri osa-alueet. Ohjeistuksen ja käytännön tukiessa toisiaan tutkielman tulosta voidaan pitää tältä osin validina. Osayleiskaavatyön aikataulusta johtuen suuri osa selvitysaineistosta toteutettiin noin kuuden kuukauden aikana, mikä puolestaan takasi haastattelujen ja eri selvitysten myötä syntyneiden arvottamisen ajallisen yhdenmukaisuuden ja paransi tutkielman validiutta myös tästä näkökulmasta. Kulttuurihistoriallisten arvojen määrittäminen tuki edelleen aikaisempien rakennusinventointien käsitys alueen arvoista, jotka olivat yhteneväisiä nyt tehtyjen määrittäysten kanssa. Kankaan paperitehtaan osalta kulttuurihistoriallisten arvojen määrittämisessä huomioitavat seikat ovat säilyneet suhteellisen samanlaisina reilun kymmenen vuoden aikaperspektiivistä huolimatta.

Vaikka arvostusprosessista ei voida tehdä yksittäisen tapauksen pohjalta yleispätevää mallia, selvitysten analysoinnin ja tehtyjen haastattelujen avulla Kankaan paperitehtaan kohdalla toteutetusta prosessista muodostui yksityiskohtainen kuva, jota tuki analysoinnin pohjalle tehty teoreettinen selvitystyö. Yleispätevän mallin näkökulmasta arvostusprosessin luonteva jatkotutkimuskohde olisikin verrata nyt tehtyä selvitystä muihin vastaaviin projekteihin mahdollisten yhteneväisyyksien määrittelemiseksi.

Tapaustutkimuksen valinnalla ja työn rajauksella haluttiin varmistaa yksittäisen prosessin kokonaisvaltainen ymmärtäminen, minkä vuoksi työ keskittyi nimenomaisesti

ideakilpailun toimeksiantoon, ja kohteen kulttuurihistoriallisten arvojen painotus ideakilpailun vastausten arvioinnissa tai kaavoituksen jatkotyöskentelyssä jäivät työn ulkopuolelle. Yksittäisen arvostusprosessin jatkotutkimuksen kannalta olisi kuitenkin mielenkiintoista selvittää, miten Jyväskylän kaupungin teettämässä selvityksissä määritellyt kulttuurihistorialliset arvot huomioidaan eri kilpailuvastauksissa ja miten arvot suhteutuvat kunnallispoliittiseen päätöksentekoon erityisesti säilytettävien tehdasrakennusten ja käytettävyysselvityksen mukaisten kustannusarvioiden valossa. Jo tällaisenaan prosessikuvaus antaa kuitenkin riittävän tarkan kuvan yhdestä tavasta toteuttaa teollisuusympäristön kulttuurihistoriallisten arvojen määrittäminen ja voi siten toimia esimerkkinä tulevia projekteja suunniteltaessa.

Teollisuusympäristöjen uudelleen käyttöönoton yleistyessä Suomen lisäksi myös muissa maissa erilaisten vertailukohteiden määrä kasvaa jatkuvasti. Tämän työn kannalta hyödyllinen jatkotutkimuskohde olisikin uudelleen käyttöönoton pohjalle tehtävän arvottamisen syventäminen vertaamalla suomalaisissa kohteissa tyypillistä arvottamista ulkomaisiin projekteihin. Tehdasalueen uudelleen käyttöönottoprosessin kehittymisen kannalta hyödyllinen jatkotutkimuskohde liittyy myös kulttuurihistoriallisten arvojen käsittelyyn eri kaavatasoilla ja korjauslupamenettelyssä, jolloin selvittäisiin, ovatko nyt tehdyt selvitykset ajantasaisia myös myöhemmin, ja millaisten jatkoselvitysten tarve projektin edetessä syntyy. Pitkällä aikavälillä jatkotutkimusta tarvittaisiin myös selvittämään, millaisessa muodossa kulttuurihistoriallisiksi määritellyt arvot säilyvät Kankaan paperitehdasalueen uudelleen käyttöönottoprojektissa vuoteen 2030 asti ja miltä nyt arvokkaina tai arvottomina pidetyt yksityiskohdat nähdään kaupungin rakennuttua uudeksi kaupunginosaksi, Jyväskylän kaupungin Kankaaksi.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Keski-Suomen museo, rakennustutkimus, Jyväskylä (**KSM**).

Kantonen, Timo, 2002 (2000). METRI – Metsäliitto-Yhtymän toimipaikkojen rakennushistoriallinen inventointi 27.02.2000 (päivitetty 22.08.2002).

Museovirasto 6/602/2010. Rakennussuojeluasian siirto Keski-Suomen ELY-keskukselle 11.02.2010.

Museovirasto 017/600/2010. Lausunto Jyväskylän Kankaan paperitehtaan savupiippua koskevasta rakennussuojeluesityksestä 08.06.2010.

PTS-Kiinteistötekniikka Oy (PTS) 2467/2011. Kankaan voimalaitos, rakennustekninen selvitys. Lausunto 07.06.2011.

Voutilainen, Heli-Maija. & Andersson, Päivi, 2010. Keski-Suomen museon lausunto Jyväskylän Kankaan paperitehdasalueen rakennusperinnön suojeluarvoista ja teollisuusmaiseman suojeluun vaikuttavista arvoista 29.01.2010.

HAASTATTELUT

Heinänen, Pirjo. Kankaan alueen suunnitteluarkkitehti ja Kankaan alueen ohjausryhmän jäsen. Jyväskylän kaupunki, Kaupunkirannepalvelut/Kaavoitus. Haast. tekijä. 27.05.2011 ja 14.06.2011.

Jaala, Erkki, rakennusinsinööri, Kankaan alueen käytettävyysselvityksen työryhmän jäsen. Jyväskylän kaupunki, Kaupunkirannepalvelut/Kaavoitus. Haast. tekijä. 27.05.2011.

Sandelin, Anne, hankejohtaja ja Kankaan alueen ohjausryhmän jäsen. Jyväskylän kaupunki. Haast. tekijä. 15.06.2011.

SÄHKÖISET LÄHTEET

Asemakaavamerkinnot ja -määräykset. Ympäristöministeriön julkaisut, opas 12, 16.03.2003. Helsinki: Ympäristöministeriön julkaisut, Maankäyttö ja rakennuslaki 2000-sarja, luvut 1-12 (sivut 1-108) <<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=24175&lan=FI>>, luvut 8-13 (sivut 109-210) <<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=5847&lan=FI>> ja liitteet (sivut 211-236) <<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=5848&lan=FI>> (06.06.2011).

Browne, Laura & Poikola, Antti & Ruodemäki Asta, 2011. *Kaupungin Kangas ideointijakson loppuraportti, 12.05.2011*. HUB Jyväskylä. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas HUB Jyväskylä <<http://www3.jkl.fi/blogit/kangas>> (12.05.2011).

FINLEX, Ajantasainen lainsäädäntö, Helsinki (**FINLEX**).

LaRS 498/2010: Laki rakennusperinnön suojelemisesta. 04.06.2010.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20100498>> (24.05.2011).

LSA 160/1997: Luonnonsuojeluasetus. 14.02.1997.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1997/19970160>> (02.06.2011).

LSL 1096/1996: Luonnonsuojelulaki. 20.12.1996.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1996/19961096>> (02.06.2011).

MRA 895/1999: Maankäyttö- ja rakennusasetus. 10.09.1999.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990895>> (24.05.2011).

MRL 132/1999: Maankäyttö- ja rakennuslaki. 05.02.1999.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132>> (24.05.2011).

MuinaismL 295/1963: Muinaismuistolaki. 17.06.1963.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1963/19630295>> (02.06.2011).

RakMK A2/2002: Rakentamismääräamiskokoeleman yleinen osa A2. Rakennuksen suunnittelijat ja suunnitelmat, määräykset ja ohjeet. 08.05.2002.

<<http://www.finlex.fi/data/normit/10970-a2.pdf>> (24.05.2011).

VesiA 282/1962: Vesiasetus. 06.04.1962. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1962/19620282>> (02.06.2011).

VesiL 264/1961: Maankäyttö- ja rakennusasetus. 19.05.1961.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1961/19610264>> (24.05.2011).

YSA 169/2000: Ympäristönsuojeluasetus. 18.02.2000.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2000/20000169>> (02.06.2011).

YSL 86/2000: Ympäristönsuojelulaki. 18.02.2000.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2000/20000169>> (02.06.2011).

Heinonen, Tommi & Palosaari, Outi & Tervo, Hanna-Maija & Alatalo, Hannu, 2011. *Tourujoen ennallistamisen esiselvitys*, 23.05.2011. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/tourujoki_ennallistamisen_esiselvitys.pdf> (24.08.2011).

Jaala, Erkki & Oikarinen, Risto & Salomaa, Pekka, 2011. *Kankaan alue, käytettävyysselvitys*, 22.02.2011. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/kankaan_alue_kaytettavyyselvitys.pdf> (24.08.2011).

Jyväskylän kaupungin kaavoituskertomus 2010. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaavoitus
<<http://www.jyvaskyla.fi/kaavoitus/kaavoituskertomus>> (10.02.2011).

Kankaan osayleiskaava, osallistumis- ja arviointisuunnitelma (Kankaan osayleiskaavan OAS). 30.11.2010. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaavoitus
<http://www3.jkl.fi/kaavoitus/pdf/OAS_%20Kankaan%20oyk_30112010.pdf> (24.05.2011).

Kaupungin Kangas, Jyväskylän kaupunki, Jyväskylä (**JKL Kangas**).

Kankaan ideakilpailu 01.07.-11.07.2011

Arvosteluperusteet ja vaadittava dokumentointi

<http://www3.jkl.fi/blogit/kangasjyvaskyla/?page_id=84> (12.08.2011).

Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat

<http://www3.jkl.fi/blogit/kangasjyvaskyla/?page_id=13> (12.08.2011).

Tavoitteet <http://www3.jkl.fi/blogit/kangasjyvaskyla/?page_id=78> (12.08.2011).

Kangas nyt <http://www3.jkl.fi/blogit/kangasjyvaskyla/?page_id=10> (15.06.2011.)

- Kymppi^R2011 –ohjelma. Maankäytön toteuttaminen vuoteen 2021. Jyväskylä: Jyväskylän kaupungin Kaupunkirakennepalvelut/kaavoitus
<http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kymppiR_2011/kymppiR2011.pdf> (22.10.2011).
- Kypärä, Timo, 2011. *Tourujoen lajistoselvitys, kasviselvityksen tilanne 7.8.2011*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<http://www.http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/tourulan_lajistoselvitys_08.pdf> (24.08.2011).
- Linnanmäki, Seija, 2002. *Museoviraston rooli rakennussuojelussa*. Forssa: Talotori
<<http://www.talotori.net/linnamaki.htm>> (16.05.2011).
- Museoviraston organisaatio. Päivitetty 02.05.2011. Helsinki: Museovirasto
<http://www.nba.fi/fi/museovirasto_organisaatio> (12.05.2011).
- Mäkäräinen, Jouni & Ollikainen, Taina, 2011. *Kankaan alueen kaupalliset kehittämisedellytykset, selvitys arkkitehtuurikilpailua ja osayleiskaavoitusta varten, 03.05.2011*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<http://www3.jkl.fi/blogit/kangasjyvaskyla/wp-content/uploads/kangasjyvaskyla/2011/06/kankaan_alueen_kaupalliset_kehittamisedellytykset.pdf> (12.09.2011).
- Raitanen, Timo, 2011. *Kankaan alue, rakennettavuusselvitys, 11.04.2011*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<<http://www3.jkl.fi/blogit/kangasjyvaskyla>> (24.08.2011).
- Rakennusperinto.fi. Kaavoitus ja suojelu. Helsinki: Ympäristöministeriön ja Museoviraston www-palvelu, Säilyttäminen ja suojelu, Kaavoitus ja suojelu <<http://www.rakennusperinto.fi>> (16.05.2011).
- Rakennusperintöstrategia. Valtioneuvoston päätös 13.06.2001. Helsinki: Ympäristöministeriön erikoisjulkaisut <<http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=86102&lan=fi>> (24.05.2011).
- Rakennussuojeluesityksen tekeminen. Helsinki: Valtion ympäristöhallinnon verkkopalvelu, Maankäyttö ja rakentaminen, Rakennusperintö ja kulttuuriympäristö, Kulttuuriympäristön hoidon keinot
<<http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=9888&lan=fi#a2>> (24.05.2011).
- Räinä, Kalle & Vallinkoski, Mervi, 2011. *Jyväskylän kaupunki, Kaupunkirakennepalvelut/kaavoitus, Kankaan maisema- ja viheralueselvitys, 22.02.2011*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/kankaan_maisema_ja_viheralueselvitys.pdf> (24.08.2011).
- Sahlberg, Marja (toim.), 2010. *Talon tarinat, rakennushistorian selvitysopas*. Museoviraston rakennushistorian osaston ohjeita ja oppaita 4. Helsinki: Museoviraston verkkojulkaisut
<<http://www.nba.fi/tiedostot/de7d82fc.pdf>> (15.06.2011).
- Silén, Saija, 2011. *Kankaan paperitehdas, rakennusinventointiraportti*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/rakennusinventointiraportti_kankaan_tehdasalue_08.pdf> (24.07.2011).
- Suojellut rakennukset Suomessa. Määrityksen ja kohdejoukon kuvaus. Museoviraston ja ympäristöministeriön muistio 08.12.2010. Helsinki: Ympäristöministeriön ja Museoviraston www-palvelu Rakennusperintö.fi, Säilyttäminen ja suojelu, Kaavoitus ja suojelu
<http://www.rakennusperinto.fi/Sailyttaminen/fi_FI/kaavoitusjasuojelu> (24.05.2011).

- Vaikutusten arviointi kaavoituksessa. Rakennettu ympäristö. Ympäristöhallinnon ohjeita OH10/2006, 25.11.2006. Helsinki: Ympäristöministeriön julkaisut, Ympäristöhallinnon ohjeita –sarja, Ympäristöhallinnon ohjeita 2006
<<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=59697&lan=fi>> (24.05.2011).
- Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen huomioon ottamisesta kaavoituksessa ja lupamenettelyssä. Ympäristöministeriön, Museoviraston ja Suomen Kuntaliiton muistio 23.12.2009. Helsinki: Valtion ympäristöhallinnon verkkopalvelu, Maankäyttö ja rakentaminen, Maankäytön suunnittelu, Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet
<<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=43061&lan=fi>> (24.10.2011).
- Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet ja rakennettu kulttuuriympäristö. Ympäristöministeriön, Museoviraston ja Suomen Kuntaliiton muistion saatekirje YM3/533/2009, 23.12.2009. Helsinki: Valtion ympäristöhallinnon verkkopalvelu, Maankäyttö ja rakentaminen, Maankäytön suunnittelu, Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet
<<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=43060&lan=fi>> (24.10.2011) & Museovirasto, Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY, Opas ja ohjeaineistot, RKY kaavoituksessa ja lupamenettelyssä
<http://www.rky.fi/read/asp/r_RKY_kaavoituksessa_ja_lupamenettelyssa.pdf> (06.06.2011).
- Valtakunnalliset maankäyttötavoitteet, tarkistetut tavoitteet. Helsinki: Ympäristöministeriö, Maankäyttö ja rakentaminen, Maankäytön suunnittelu
<<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=94397&lan=fi>> (24.05.2011).

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- Ahvenainen, Jorma, 1972. *Kankaan paperitehtaan historia, ensimmäinen osa vuodet 1872-1901*. Jyväskylä: G.A. Serlachius Oy Kangas.
- Ahvenainen, Jorma, 1975. *Kankaan paperitehtaan historia, toinen osa vuodet 1902-1940*. Jyväskylä: G.A. Serlachius Oy Kangas.
- Härö, Mikko & Forsius, Johanna, 2007. *Kulttuurihistoriallinen inventointi rakennetussa ympäristössä*. Museoviraston rakennushistorian osasto, opas 2007.
- Karvinen-Jussilainen, Anne & Tuppurainen, Yrjö, 1984. *Vanha rakennus uusi käyttö*. Kaupunkiliiton julkaisu C61. Helsinki: Kaupunkien talon painatuskeskus.
- Knapas, Marja Terttu (toim.), 1999. *Muistomerkki, rakennetun historian ulottuvuuksia*. Helsinki: F. G. Lönnberg.
- Lounatvuori, Irma & Putkonen, Lauri. (toim.), 2001. *Rakennusperintömme, kulttuuriympäristön lukukirja*. Hämeenlinna: Karisto Oy.
- Mattinen, Maire (toim.), 1997. *Valtion rakennusperinnön vaaliminen*. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 19. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.
- Mikkonen, Tuija, 2005. *Corporate Architecture in Finland in the 1940s and 1950s, Factory Buildings as Architecture Investment and Image*. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia Humaniora 337. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

- Niskanen, Aino, 2005. *Väinö Vähäkallio ja hänen toimistonsa, arkkitehdin elämäntyö ja verkostot*. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 2005/22. Arkkitehtuurin historia (korjattu painos). Helsinki: Libris Oy.
- Nord 2002:5. *Kulttuuriympäristö ympäristövaikutusten arvioinnissa*. Pohjoismaiden ministerineuvosto. Opas pohjoismaiseen käytäntöön. Århus: Aka-print A/S.
- Putkonen, Lauri, 1988. *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*. Ympäristöministeriön Kaavoitus- ja rakennusosaston tutkimus 4/1988. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Standertskjöld, Elina, 2006. *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1900-1920*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

YMPÄRISTÖHALLINNON MÄÄRITTELEMÄ PERUSLISTA KAAVAKOHTAISEN VAIKUTUSLISTAN LAADINNAN LÄHTÖKOHDAKSI

Vaikutukset alue- ja yhdyskuntarakenteeseen

- x aluerakenne, kuten
 - väestö
 - asutuksen ja työpaikkojen alueellinen sijoittuminen
- x yhdyskuntarakenne, kuten
 - väestö
 - asuntojen, työpaikkojen, palvelujen sekä virkistysalueiden määrä ja sijoittuminen
 - yhdyskuntarakenteen toimivuus ja eheys/hajanaisuus sekä olemassa olevan yhdyskuntarakenteen hyväksikäyttömahdollisuudet

Vaikutukset liikenteeseen, kuten

- x moottoriajoneuvoliikenteen järjestämiseen ja liikennemääriin,
- x eri liikenne- ja kuljetusmuotoihin
- x joukkoliikenteeseen
- x kävelyyn ja pyöräilyyn
- x liikenneturvallisuuteen

Vaikutukset yhdyskunta- ja energiatalouteen, kuten

- x rakennusten ja infrastruktuurin rakentamiseen, käyttöön ja kunnossapitoon, maan hankintaan ja myyntiin sekä palvelujen toteuttamiseen ja ylläpidosta aiheutuviin kustannuksiin ja tuloihin
- x liikennekustannuksiin
- x kaavan vaikutuksiin energian käytössä

Vaikutukset luontoon ja luonnonvaroihin, kuten

- x maa- ja kallioperään, veteen, ilmaan ja ilmastoon, kuten
 - maaperän, vesien ja ilman päästöihin
 - maankamaran mekaaniseen muuttamiseen
- x kasvi- ja eläinlajeihin, luonnon monimuotoisuuteen, kuten
 - suojeltuihin luontotyypeihin, uhanalaisten lajien esiintymispaikkoihin
 - luonnontilaisten alueiden kokoon, määrään, laatuun ja yhtenäisyyteen
- x luonnonvaroihin, kuten
 - käyttömäärään ja kestävyYTEEN
 - kierrätys- ja uudelleenkäyttömahdollisuuksiin
 - maaperän, vesien ja ilman päästöihin

Vaikutukset maisemaan, kaupunkikuvaan, kulttuuriperintöön ja rakennettuun ympäristöön, kuten

- x arkkitehtuuriin
- x kaupunki- ja taajamakuvaan
- x uuden rakentamisen liittymiseen alueen kokonaisuuteen
- x kulttuurimaisemaan
- x rakennettuun kulttuuriympäristöön, muinaisjäänköksiin ja perinnebiotooppeihin

Vaikutukset ihmisten elinoloihin ja elinympäristöön, kuten

- x alueen sosiaaliseen luonteeseen, kuten
 - alueiden erilaistumiseen
 - identiteettiin
 - yhteisöllisyyteen
- x toiminnallisuuteen
 - liikkumiseen tai virkistykseen
 - palveluihin ja työpaikkoihin
- x koettuun ympäristöön
 - luonnon- ja kulttuuriympäristöön
 - esteettisyyteen
 - turvallisuuteen
- x terveyteen, kuten
 - meluun
 - ilman laatuun
 - pinta- ja pohjavesien laatuun

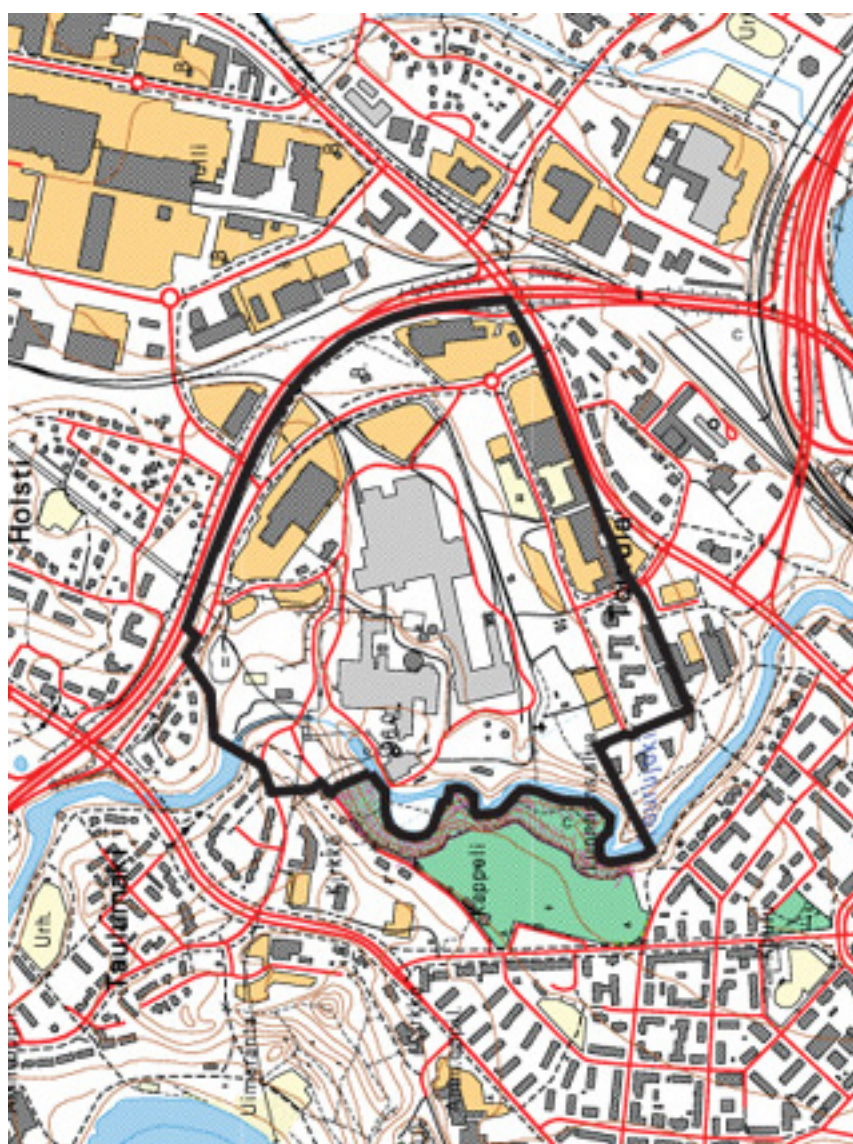
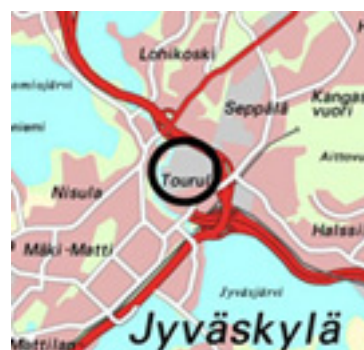
Muut vaikutukset, kuten

- x elinkeinoelämän toimintaedellytykset
- x työllisyys

Lähde:

Vaikutusten arviointi kaavoituksessa. Rakennettu ympäristö, 25.11.2006, sivu 35. Ympäristöhallinnon ohjeita OH10/2006. Helsinki: Ympäristöministeriön julkaisut, Ympäristöhallinnon ohjeita –sarja, Ympäristöhallinnon ohjeita 2006
<<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=59697&lan=fi>> (24.05.2011).

KANKAAN PAPERITEHTAAN KARTTA

Lähteet:

Kilpailualueen sijainti ja opaskartta 1:10000. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat <http://www3.jkl.fi/blogit/kangasjyvaskyla/wp-content/uploads/kangasjyvaskyla/2011/04/kilpailualueen_sijainti_ja_opaskartta_1_10000.pdf> (24.08.2011).

Kilpailualueen rajaus. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat <http://www3.jkl.fi/blogit/kangasjyvaskyla/wp-content/uploads/kangasjyvaskyla/2011/04/kilpailualueen_rajaus.pdf> (24.08.2011).

KANKAAN PAPERITEHTAAN VUODET

Suomalainen yhteiskunta muuttui 1860-luvun ja toisen maailmansodan välisenä aikana nopeammin ja perusteellisemmin kuin koskaan aikaisemmin (Häggman & Kuisma & Kuosmanen & Markkola Mäkinen & Pulma & Forslund 2007, 47). Suomen teollisuuden voimakkaan kasvun taustalla vaikutti pitkä kansainvälinen nousukausi, joka jatkui lyhytaikaisista taantumista huolimatta ensimmäiseen maailmansotaan saakka (Häggman ym. 2007, 24). Suotuisista yhteiskunnallisista olosuhteista huolimatta Kankaan paperitehtaan toiminnan alkuvuodet eivät kuitenkaan olleet helpot, vaan yritys toimi todellisten vaikeuksien keskellä aina sen käyttöönotosta vuonna 1874 lähes ensimmäisen maailmansodan syttymiseen asti.

Yrityksen edistyksellinen asema yhtenä Suomen ensimmäisistä puupitoista paperia valmistavista tehtaista ei riittänyt varmistamaan ennakko-oletuksista huolimatta tehtaan kilpailukykyä jatkuvasti kasvavilla paperimarkkinoilla. Tästä johtuen tuotantokapasiteetiltaan kilpailijoitaan pienempi paperitehdas päätti erikoistua 1870-luvun lopulla hienopaperin valmistajaksi, minkä avulla sen oli mahdollista tähdätä myös tullivapaille Venäjän markkinoille. Kalliista tuotantokustannuksista huolimatta hienopaperi ilmeni kannattavaksi kilpailun ollessa muuta paperintuotantoa merkittävästi vähäisempää. Muutos ei kuitenkaan ehtinyt pelastaa yritystä sen ensimmäiseltä konkurssilta vuonna 1879. (Ahvenainen 1972, 27-39.)

Toiminnan alkuvuosina paperitehdas vaihtoi nimeään erinäisiä kertoja, kun sen rahoituspulaa yritettiin korjata erilaisten yritysjärjestelyiden myötä. Kannattavuuden parantamiseksi tehdas aloitti myös muun muassa pergamenttipaperin valmistuksen vuonna 1885 Venäjän tullivapauden loppumisesta aiheutunutta kannattavuuden laskua kompensoidakseen. Kankaan paperitehtaasta tuli näin ensimmäinen ja ainoa pohjoismainen pergamentin valmistaja. (Ahvenainen 1972, 40-60.)

Toinen yritys pelastaa kroonisesta rahoituspulasta kärsinyt paperitehdas vararikolta oli muuttaa sen yritysmuoto osakeyhtiöksi vuonna 1891. Kun tälläkään muutoksella ei ollut toivottua vaikutusta yrityksen taloudellisen tilan parantumiseen, yrityksen omistajasuku päätti perustaa Kankaan paperitehtaan rinnalle kokonaan uuden yrityksen, joka sen jälkeen osti kokonaisuudessaan tehtaan varat ja velat. Uuden yrityksen osakekanta laajennettiin suvun ulkopuolelle. Tämäkään yritys ei onnistunut pelastamaan paperitehdasta sen toiselta konkurssilta vuonna 1901. (Ahvenainen 1972, 50-84.)

Tehtaaseen investoitujen rahojen oltua erittäin vaikeasti realisoitavissa, sen rahoittajat päättivät jatkaa paperitehtaan toimintaa entistä suurempien tappioiden välttämiseksi. Aika oli kuitenkin poikkeuksellisen vaikea koko paperiteollisuudelle ja Kankaan tehtaan rahoittajilta puuttuneen paperiteollisuuden erityisosaamisen puutteessa yritys oli muutaman vuoden päästä jälleen konkurssin partaalla. Epätoivoiselta vaikuttanut tilanne onnistuttiin kuitenkin korjaamaan paperiteollisuuteen erikoistuneen osaamisen avulla ja konkurssitilaan asetettu yritys asetettiin nimetyn konkurssihallinnon alaisuuteen. Näin Kankaan paperitehtaan johtoon astui G.A. Serlachiuksen veljenpoika Gösta Serlachius. (Ahvenainen 1975, 11-20.)

Uuden johdon avulla paperitehtaan kannattavuus parani muun muassa tehostetun kustannuslaskennan myötä. Valmistettaviksi hienopaperilaaduksi valikoituivat silkki- ja savukepaperi. Yrityksen selviytyttyä kunnialla niin työväen järjestäytymisen myötä syntyneistä lakkoiluista kuin vuonna 1908 puhjennesta paperiteollisuuden lamasta, konkurssihallinnon työ näytti kääntäneen Kankaan Paperitehtaan toiminnan kannattavaksi. Gösta Serlachius siirtyi toisiin tehtäviin ja konkurssihallinnon johtoon astui hänen serkkunsa Rafael Schauman. Kannattavan toiminnan jatkuttua parisen vuotta, kurssitila purettiin vuonna 1912. (Ahvenainen 1975, 24-39.)

Ensimmäinen maailmansota mullisti paperimarkkinoiden rakennetta läntisen kuljetusreitit katkettua kokonaan. Hieman yllättävästi paperin kysyntä idässä kuitenkin kasvoi niin merkittävästi, että sodan alkuvuosina koko Suomen paperinvalmistus kasvoi. (Häggman ym. 2007, 32-33; Heikkinen 2000, 33.) Näin tapahtui myös Kankaan Paperitehtaalla, jonka savukepaperia myytiin kiivaaseen tahtiin Venäjälle. Kankaan onnistui pitää toimintansa voitollisena myös sen jälkeen, kun paperinvienti oli yleisesti lähtenyt laskuun vuonna 1917. (Ahvenainen 1975, 46-56.)

Kannattavuuden parantumisen myötä G.A. Serlachius Osakeyhtiö alkoi hankkia Kankaan Paperitehtaan osakkeita omistukseensa. Vaikka G.A. Serlachius Osakeyhtiö omisti jo vuonna 1919 yli 99 prosenttia Kankaan Paperitehtaan osakkeista, säilyi sen asema itsenäisenä yrityksenä aina vuoteen 1940 asti. Paperitehtaan yritysmuotoon ei katsottu tarpeelliseksi tehdä muutoksia edes tehtaan virallisen nimen suomentamisen yhteydessä vuonna 1935. (Ahvenainen 1975, 113-116, 123-124.)

Suomen itsenäistymisen jälkeen puhjennut kansalaissota ei juurikaan näkynyt Kankaan paperitehtaan toiminnasta. Työntekijät toimivat sovussa ja vaikka tehdas kävi poikkeusolojen vuoksi osakapasiteetilla, sen tuotevalikoima kasvoi setelipaperin valmistuksen aloittamisen myötä. (Ahvenainen 1975, 57-58.)

Vuonna 1918 romahtanut Venäjän vienti pakotti paperiteollisuuden etsimään yhteistyökumppaneita lännestä (Heikkinen 2000, 33; Häggman ym. 2007, 36). Kankaan paperitehdas liittyi heti alusta toiminnan tehostamiseksi perustettuun Suomen Paperitehtaitten Yhdistykseen, jonka avulla länsimarkkinat löytyivät nopeasti (Ahvenainen 1975, 171; Heikkinen 2000, 24-33; Häggman ym. 2007, 36). Kriisitilanteen ratkettua yhdistyksen toimintaa päätettiin organisoida uudelleen ja 1920-luvun alussa Suomessa toimi yhden yhdistyksen sijaan kolme yhdistystä; uusittu Suomen Paperitehtaitten Yhdistys, Suomen Paperi-Konttori sekä Suomen Paperiliitto. Vastuunalaiset markkina-alueet oli eritelty yhdistyskohtaisesti maan sisäisen kilpailun välttämiseksi. (Ahvenainen 1975, 171.)

Erikoispaperien tuotantoon keskittynyt Kankaan paperitehdas löysi markkinat pääasiassa kotimaasta, joka kuului virallisesti Suomen Paperi-Konttorin toiminta-alueeseen. Yhdistysten uudistusten myötä monien Kankaan paperitehtaan valmistamien erikoispapereiden edustus oli kuitenkin päätetty jättää yhdistyksen toiminnan ulkopuolelle, minkä vuoksi Kankaan paperitehdas vastasi itse esimerkiksi valmistamansa pergamenttipaperin hinnoittelusta ja myynnistä. (Ahvenainen 1975, 171-195.)

Erilaisten puuteollisuuden yhdistysten ja kartellien syntyminen ei ollut vain suomalainen trendi, vaan niistä oltiin kiinnostuneita eripuolilla Eurooppaa. Suomen sisäisten yhdistysten lisäksi Kankaan paperitehdaskin liittyi muun muassa eurooppalaiseen Hienopaperin valmistajien yhdistyksen, Eurooppalaisen pergamenttikartellin sekä Scangreaseproofin, pohjoismaisten sulfiittipaperin valmistajien kartellin jäseneksi. Kartelleista tuntuukin olleen paljon hyötyä muuten niin suhdanneherkälle paperiteollisuudelle. Esimerkiksi ensimmäinen sodan jälkeinen paperiteollisuuden notkahdus vuonna 1922 saatiin korjattua suhteellisen nopeasti. (Ahvenainen 1975, 147, 178.)

Paperiteollisuus vaikuttaa reagoineen ennen toista maailmansotaan useissa tapauksissa yleisestä taloustilanteesta poikkeavalla tavalla. Tällainen poikkeus tapahtui myös koko maailmantaloutta koetelleen New Yorkin pörssiromahduksen ja sitä seuranneen syvän laman myötä, jotka eivät suinkaan laskeneet suomalaisen paperin kysyntää vaan ennemminkin vahvistivat sen asemaa. Muiden paperitehtaiden tapaan Kankaan paperitehtaan myynti oli menestyksekkästä koko 1930-luvun alun ajan sen laajentaessa vientiä selvästi kansainvälisempään suuntaan. (Ahvenainen 1975, 150-186, 203.)

Valitettavasti vuonna 1939 alkaneen toisen maailmansodan enteet alkoivat vaikuttaa talouskasvuun heikentävästi jo vuonna 1938. Kankaan Paperiyhdistyksen tilanne ei näyttänyt aluksi hyvältä, mutta muita paperilaatujia hinnoiltaan vakaampi pergamentti pelasti yrityksen tilanteen. Kankaan Paperitehtaan myynti oli sodan alkaessa lähes yhtä korkealla tasolla kuin koko 1930-luvun parhaimpana vuonna 1936 (Ahvenainen 1975, 185-202).

Osakeyhtiö Kangas sulautettiin vuonna 1940 G.A. Serlachius Oy:ön. Kankaan paperitehdas keskittyi erikoispaperilaatujen valmistamiseen, mikä jatkui aina tehtaan lopettamiseen asti vuonna 2009. (Kantonen 2002 (2000); Voutilainen & Andersson 2010.) Tuotevalikoimaan kuuluivat pergamentin ohelle muun muassa kaapelierityspaperi, valokopiopaperi ja reikäkorttikartonki (Kantonen 2002 (2000); Silén 2011, 30). Erityisesti 1960- ja 1970-luvuilla tuotantoa uudistettiin ja kehitettiin voimakkaasti. Vanhoja paperikoneita korjattiin uusia vaatimuksia vastaaviksi, ja täysin uusi paperikone, PK4 eli ”Kankaan Anna”, otettiin käyttöön vuonna 1974. (Silén 2011, 30.)

Kankaan paperitehtailla toimi 1980-luvulle tultaessa kolme paperikonetta ja kaksi pergamenttikonetta (Silén 2011, 31). Tehdas liitettiin vuonna 1987 osaksi Metsä-Serla Oy:tä, kun Metsäliiton Teollisuus Oy ja G.A. Serlachius Oy fuusioituvat. Fuusion myötä Kankaan paperitehtaan tuotantoon tehtiin muutoksia ja sen toimintaa tehostettiin. Kokonaan uuden paperilaadun, päällystetyn paperin, valmistus aloitettiin vuonna 1990. Seuraavana vuonna pysäytettiin pergamenttikone. (Kantonen 2002 (2000).)

Metsä-Serla Osakeyhtiö muutettiin julkiseksi osakeyhtiöksi vuonna 2001, jolloin sen nimeksi tuli M-Real Oyj. M-Real Oyj myi Kankaan paperitehtaan eteläaafrikkalaiselle paperikonsernille Sappi Limited Ltd:lle vuonna 2008. Vain kaksi vuotta myöhemmin Sappi Finland I Oy myi tässä välissä toimintansa lopettaneen tehtaan kuitenkin takaisin M-Real Oyj:lle. Jyväskylän kaupunki lunasti Kankaan tehdasalueen itselleen vuonna 2010, mutta paperikoneiden omistus säilyi Sappilla. (Silén 2011, 32.)

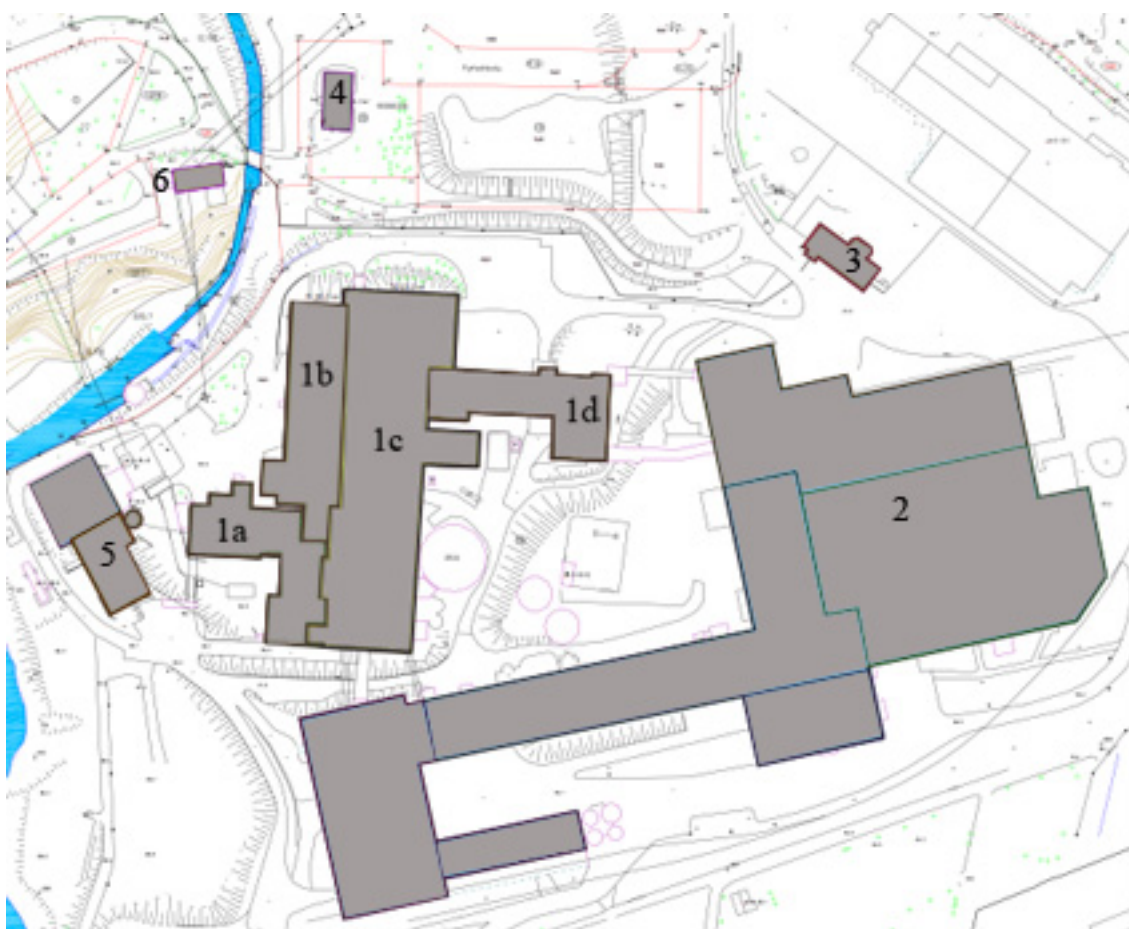
Lähteet:

- Ahvenainen, Jorma, 1972. *Kankaan paperitehtaan historia, ensimmäinen osa vuodet 1872-1901*. Jyväskylä: G.A. Serlachius Oy Kangas.
- Ahvenainen, Jorma, 1975. *Kankaan paperitehtaan historia, toinen osa vuodet 1902-1940*. Jyväskylä: G.A. Serlachius Oy Kangas.
- Heikkinen, Sakari, 2000. *Paperia maailmalle, Suomen Paperitehtaitten Yhdistys – Finnpap 1918-1996*. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Hägman, Kai & Kuisma, Markku & Kuosmanen, Riitta-Liisa & Markkola, Pirjo & Mäkinen, Anssi, & Pulma, Panu & Forslund, Ritva, 2007. *Suomalaisen arjen historia, modernin Suomen synty*. Porvoo: WS Bookwell Oy.
- Kantonen, Timo, 2002 (2000). METRI – Metsäliitto-Yhtymän toimipaikkojen rakennushistoriallinen inventointi 27.02.2000 (päivitetty 22.08.2002). Jyväskylä: Keski-Suomen museo, rakennustutkimus.
- Silén, Saija, 2011. *Kankaan paperitehdas, rakennusinventointiraportti*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat <http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/rakennusinventointiraportti_kankaan_tehdasalue_08.pdf> (24.07.2011).
- Voutilainen, Heli-Maija & Andersson, Päivi, 2010. Keski-Suomen museon lausunto Jyväskylän Kankaan paperitehdasalueen rakennusperinnön suojeluarvoista ja teollisuusmaiseman suojeluun vaikuttavista arvoista 29.01.2010. Jyväskylä: Keski-Suomen museo, rakennustutkimus.

KANKAAN PAPERITEHTAAN ALUEELLA OLEVAT RAKENNUKSET

- Kevät 2011

1. Vanha paperitehdas
- 1a. Keskusvarasto
- 1b. Pergamenttiosasto
- 1c. Tehdas ja sen konesalilaajennukset
- 1d. Viimeistelyosasto
2. Uusi paperitehdas
3. Paloasema
4. Pääkonttori
5. Höyryvoima-asema ja piippu
6. Muuntamo

KANKAAN PAPERITEHDASALUEEN RAKENNUKSET - Valokuvat keväällä 2011

* Oheiset kuvat on ottanut Maija Valonen ellei toisin ole mainittu.

1. Vanha paperitehdas

Kuva 1. Yleiskuva vanhasta paperitehtaasta

1a. Keskusvarasto

Kuva 2. Keskusvaraston pääty

Kuva 3. Keskusvaraston sivu

1b. Pergamenttiosasto

Kuva 4. Pergamenttiosasto

Kuva 5. Ruokasali

1c. Tehdas ja sen konesalilaajennukset

Kuva 6. Vanhan tehtaan konesalilaajennus

Kuva 7. Konesali sisältä

1d. Viimeistelyosasto

Kuva 8. Viimeistelyosaston uutta ja vanhaa osaa

Kuva 9. Sisäkuva viimeistelyosastosta

2. Uusi paperitehdas

Kuva 10. Pituusleikkurihalli

Kuva 11. Selluloosavarasto

3. Paloasema

Kuvat 12. & 13. Paloasema

4. Pääkonttori

Kuva 14. Pääkonttori (Kuva: Saija Silén, Keski-Suomen museo 2011)

Kuva 15. Pääkonttorin ensimmäisen kerroksen aula

5. Höyryvoima-asema ja piippu

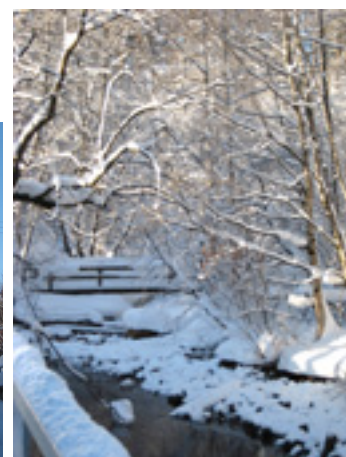
Kuvat 16. & 17. Höyryvoima-asema ja piippu

6. Muuntamo

Kuva 18. Muuntamo ja höyryvoima-aseman piippu pääkonttorilta kuvattuna
Kuva 19. Muuntamorakennus

7. Vesivoimalaitos

Kuva 20. Vesivoimalaitoksen koneistoa
Kuva 21. Tourujoki

KANKAAN PAPERITEHDAS

– Yhteenveto vanhojen tehdasrakennusten käytettävyyden ja kulttuurihistoriallisten arvojen arvotuksista

		Käytettävyysselvitys						Rakennusinventointi			
		nimi	käyttötarkoitus	nykykuunto	*TATE väippä	asuminen	käytettävyys palvelut	työpaikat	#	rakennus- historiallinen luokitus	perustetia
Vanha paperitehdas	Keskusvarasto	Rakennus A PK 2 Korjaamot Sähköosasto Laboratoriot	Tehdasrakennus, tuotantotila	Välttävä 2 2 1	2 2 1	2 2 1	Runkosyvyyys, muokattavuus, kerroskorkeus	4 Näyttävä ja helppo markkinointi- rakenne	3 Parhaassa ympäristössä, näkyvyys alueella	1A	1. Tärkeä osa kokonaisuutta (arkkitehtuuri, teollisuushis- toria) & hyvä säilyneisyys 2. 1940-luvun laajennus huonon säilyneisyyden takia 3. 1960-luvun laajennus ei sisällä oleellisia kulttuurihis- torillisia arvoja
	Pergamenttiosasto	Rakennus B	Tehdasrakennus, tuotantotila	Välttävä 2 2 1	2 2 1	2 2 1	Runkosyvyyys, luonnonvalo	3 Rakennuksesta osa viereisen rakennuksen seinää	4 Työpaikkavaati- musten mukauttaminen	1C	1. Tärkeä teollisuushistorial- linen merkitys, osa kokonai- suutta (arkkitehtuuri, teollisuushistoria) & hyvä säilyneisyys Sisäiloista erityisesti ruokala edusta- vuutensa puitteissa. 2. 1950-luvun laajennus huonon säilyneisyyden takia. 3. 1960-luvun laajennus ei sisällä oleellisia kulttuurihis- torillisia arvoja.
	Tehdas ja sen konesalilaajennukset	Rakennus C Paperitehdas	Paperitehdas	Välttävä 2 2 1	2 2 1	2 2 1	Runkosyvyyys, kerroskorkeus, luonnonvalo	3 Muutosten teko edellyttää viereisten rakennusten huomioimista suunnittelussa	2 Muutosten teko edellyttää viereisten rakennusten huomioimista suunnittelussa	1B & 1D	1. Tärkeä osa kokonaisuutta (arkkitehtuuri, teollisuushis- toria) & hyvä säilyneisyys. 2. 1940-luvun laajennus huonon säilyneisyyden takia. 3. 1980-luvun sisäänkäynti ei sisällä oleellisia kulttuurihis- torillisia arvoja.
	Viimeistelyosasto	Rakennus D Toimisto Sosiaalitilat	Tehdasrakennus, tuotantotila	Välttävä 3 3 2	3 3 2	3 3 2	Runkosyvyyys, kerroskorkeus	3 Kaupalliset ja sos. palvelut	4 Toimistot, mediapalvelut, sisäinen logistiikka toimii	1E	1. Tärkeä osa kokonaisuutta (arkkitehtuuri, teollisuushis- toria) & hyvä säilyneisyys. 2. 1960-luvun laajennus huonon säilyneisyyden takia.

* talotekniikka

		Käytettävyysselvitys					Rakennusinventointi		
Uusi paperitehdas	nimi	käyttötarkoitus	nykykunto	asuminen	käytettävyys palvelut	työpaikat	#	rakennus-historiallinen luokitus	perusteita
Koneosasto ja arkaamo	Rakennus 2	Kylmä varastorakennus	Välträvä	4 2 1	1 Runkosyvyys, kerroskorkeus, rakenteet	1 Runkosyvyys, kerroskorkeus, rakenteet	2A	3	Vastaavia paperiteollisuuden tuotantotiloja on säilynyt jo pelkästään Keski-Suomen alueella useita.
	Rakennus 3	Teollisuus-rakennus, tuotantotila	Välträvä	3 2 2	1 Runkosyvyys, kerroskorkeus, arkkitehtuuri	3 Runkosyvyys, kerroskorkeus	2A		Rakennuskokonaisuus ei sisällä arkkitehtuuriltaan tai rakennustekniikaltaan erityistä palkallista, maakunnallista tai valtakunnallista arvoa.
	Rakennus 4	Teollisuus-rakennus, tuotantotila	Välträvä	3 2 1	0 Runkosyvyys, kerroskorkeus, rakenteet	2 Runkosyvyys, kerroskorkeus, rakenteet	2A		
	Rakennus 5	Teollisuus-rakennus, tuotantotila	Välträvä	3 4 1	0 Runkosyvyys, kerroskorkeus, rakenteet	3 Kerroskorkeus, rakenteet, muoto	2B		
	Rakennus 6	Teollisuus-rakennus, tuotantotila	Välträvä	3 1 1	3 Kerroskorkeus, rakenteet	4 Kerroskorkeus, rakenteet, muoto	2A		
	Rakennus 7	Teollisuus-rakennus, Kylmä varastorakennus	Huono	1 4 0	0 Runkosyvyys, kerroskorkeus, arkkitehtuuri	2 Runkosyvyys, kerroskorkeus, rakenteet	2C		
	Muut rakennukset	Rakennus 8	Valvomorakennus	Välträvä	3 3 1	3 Runkosyvyys, muokattavuus, koko	5 Runkosyvyys, muokattavuus	3	1
Rakennus 10		Toimisto-rakennus	Välträvä	4 4 2	5 Suunniteltu asunnoiksi	2 Rakennuksen muokattavuus	4	1	Maakunnallisesti arvokas kokonaisuus, jolla rakennushistoriallista arvoa jo suunnittelijansa puitteissa. Sisätilojen säilyneisyys hyvä.
Rakennus 9		Höyryvoima-asema ja piippu	Välträvä	2 1 1	2 Runkosyvyys, kerroskorkeus	4 Sijainti, koko	5	1	Osa maakunnallisesti merkittävää pienmaisemakokonaisuutta. Asemalla EI ole kuntonsa vuoksi ehdotonta säilyttämismotivoitetta.
Vesivoimalaitos	Rakennus 11	Muuntamo					6	1	Teollisuushistoria & sähkön siirtoon liittyvä historia, rakennushistoriallinen arvo & hyvä säilyneisyys
								1	vesirakenteet sisälisivät olemassaolon ajalta

* talotekniikka

Lähteet:

Jaala, Erkki & Oikarinen, Risto & Salomaa, Pekka, 2011. *Kankaan alue, käytettävyysselvitys, 22.02.2011*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/kankaan_alue_kaytettavyyselvitys.pdf> (24.08.2011).

Silén, Saija, 2011. *Kankaan paperitehdas, rakennusinventointiraportti*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/rakennusinventointiraportti_kankaan_tehdasalue_08.pdf> (24.07.2011).

KANKAAN PAPERITEHDAS

– Yhteenveto vanhojen tehdasrakennusten purkamisen ja nollassoon korjaamisen kustannusarvioista

	purkamis- kustannus	rakentaminen 0-tasoon	brm ²	purku/ brm ²	nolla/ brm ²	purku/ nolla %
Vanha paperitehdas						
Keskusvarasto	1,027,500	1,041,776	6,850	150	152	1 %
Pergamenttiosasto	675,000	1,161,718	4,500	150	258	72 %
Tehdas ja sen konesalilajennukset	1,822,500	3,306,057	12,150	150	272	81 %
Viimeistelyosasto	900,000	2,200,000	6,000	150	367	144 %
	4,425,000	7,709,551	29,500	150	261	74 %
Uusi paperitehdas						
Kylmä varasto	820,000	1,471,785	8,200	100	179	79 %
Koneosasto ja arkkaamo	900,000	2,109,775	9,000	100	234	134 %
Paperikonealue ja uudelleenrullaushalli	1,830,000	4,199,497	14,900	123	282	129 %
Pituusleikkurihalli	528,000	928,050	4,400	120	211	76 %
Kemikaalirakennus	442,000	903,000	3,400	130	266	104 %
Selluvarastohalli	315,000	-	4,500	70	-	
	4,835,000	9,612,107	44,400	109	216	99 %
Muut rakennukset						
Paloasema	93,600	282,701	520	180	544	202 %
Pääkonttori	270,000	800,000	1,500	180	533	196 %
Höyryvoima-asema ja piippu	280,000	450,000	1,400	200	321	61 %
	643,600	1,532,701	3,420	188	448	138 %
Kaikki yhteensä						
Vanha paperitehdas	4,425,000	7,709,551	29,500	150	261	74 %
Uusi paperitehdas	4,835,000	9,612,107	44,400	109	216	99 %
Muut rakennukset	643,600	1,532,701	3,420	188	448	138 %
	9,903,600	18,854,359	77,320	128	244	90 %

Lähde:

Jaala, Erkki & Oikarinen, Risto & Salomaa, Pekka, 2011. *Kankaan alue, käytettävyysselvitys, 22.02.2011*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, Kaupungin Kangas, Kankaan alueen ideakilpailun ohjelma-asiakirjat
<http://www2.jkl.fi/kaavakartat/kangas/kankaan_alue_kaytettavyyselvitys.pdf> (24.08.2011).